

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

На правах рукопису

КУКОБА Олександр Олександрович

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ, ЩО
ВИНИКАЮТЬ З ВИБОРЧИХ ПРАВОВІДНОСИН**

Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Піддубний Олексій Юрійович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри аграрного, земельного
та екологічного права ім. В.З. Янчука
Національного університету біоресурсів і
природокористування України

Київ – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОЦЕДУРИ ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ У СПРАВАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИБОРЧИМ ПРОЦЕСОМ	
1.1. Адміністративна юрисдикція у справах, що виникають із виборчих правовідносин.....	13
1.2. Суб'єкти судового провадження.....	33
1.3. Стадії судового провадження щодо розгляду справ з виборчих правовідносин.....	54
Висновки до розділу 1.....	77
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ СПРАВ, ЩО ВИНІКАЮТЬ ІЗ ВИБОРЧИХ ПРАВОВІДНОСИН	
2.1. Особливості провадження у справах щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій, членів цих комісій	79
2.2. Особливості провадження у справах щодо уточнення списку виборців.....	95
2.3. Особливості провадження у справах щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, які порушують законодавство про вибори	105
2.4. Особливості провадження у справах щодо оскарження дій або бездіяльності кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу.....	111
2.5. Особливості провадження у справах, пов'язаних із виборами Президента України.....	117
Висновки до розділу 2.....	133

**РОЗДІЛ 3. ДІЯЛЬНІСТЬ СУДІВ ЩОДО ГАРАНТУВАННЯ ДОТРИМАННЯ
КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЗАКОНІВ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ
ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ**

3.1. Особливості судових рішень за наслідками розгляду виборчих справ	136
3.2. Діяльність адміністративних судів як гарантія відновлення порушених прав суб'єктів виборчого процесу.....	148
Висновки до розділу 3.....	170
ВИСНОВКИ.....	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	178
ДОДАТКИ.....	198

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВАС України	Вищий адміністративний суд України
КАС України	Кодекс адміністративного судочинства України
ЦВК	Центральна виборча комісія
ОВК	окружна виборча комісія
ДВК	дільнична виборча комісія
ТВК	територіальна виборча комісія
АРК	Автономна Республіка Крим
ЗМІ	засоби масової інформації
США	Сполучені Штати Америки
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина

ВСТУП

Актуальність теми. Демократизація українського суспільства, що розпочалася після здобуття Україною державної незалежності, тісно пов'язана зі становленням вітчизняної виборчої системи. Ратифікація Україною основоположних міжнародно-правових актів з питань прав людини призвела до виникнення зобов'язань щодо забезпечення кожній особі захисту її прав. Як показує аналіз суспільної практики, дієвим та найефективнішим способом такого захисту сьогодні є його судова форма, різновидом якої є адміністративне судочинство.

Право на участь у вільних і справедливих виборах є одним з національних надбань молодій українській демократії. Сучасна держава, на відміну від радянської, де виборів як таких взагалі не було, зобов'язана захищати виборчі права своїх громадян, які одночасно носять характер як політичних, так і особистих прав.

У міру розвитку суспільства в незалежній Україні поступово стали запроваджуватися механізми захисту виборчого права як системи правових норм і суб'єктивного права окремих громадян обирати і бути обраними на виборні пости і посади. Важливим кроком у цьому напрямку стало створення підсистеми адміністративних судів в Україні, до компетенції яких віднесено вирішення спорів, що виникають між учасниками виборчого процесу.

Як і в будь-якій новій справі, у процесі застосування виборчого законодавства, в тому числі при розгляді справ цієї категорії адміністративними судами, виникають численні незгодженості і суперечності.

Незважаючи на безперечні переваги адміністративного судочинства як механізму захисту виборчих прав, практика вирішення спорів, що виникають у ході виборчого процесу, виявила численні прогалини і колізії у даній сфері. Наслідком цього є неоднакове застосування судами норм права, порушення і неналежний захист прав, свобод та охоронюваних законом інтересів учасників виборчих правовідносин. Недостатня регламентація охоронюваних правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом, залишає багато питань, які потребують дискреційного тлумачення судами. Крім того, деякі норми, пов'язані з призначенням, підготовкою

й проведенням виборів, взагалі не мають охоронюваних юридичних механізмів. Це, у свою чергу, призводить до ситуацій, коли суворе дотримання судами букви закону унеможливорює захист і відновлення прав і свобод учасників виборчого процесу.

Негативний вплив на додержання законності у ході виборів різного виду також відіграє напруженість економічної і політичної ситуації в країні, хаотичність у виборі моделей виборчих систем, низькій рівень політичної і правової культури учасників виборчих перегонів та правосвідомості виборців.

Практика розгляду й вирішення адміністративними судами виборчих спорів свідчить про необхідність удосконалення як окремих елементів процесуального порядку здійснення правосуддя у цій категорії справ, так і цілісного підходу до визначення виборчих спорів як предмета адміністративного судочинства. Таким чином, дослідження теоретичних засад виборчих спорів матиме важливе значення для подальшого розвитку адміністративного судочинства, а оптимізація правового регулювання порядку розгляду й вирішення виборчих спорів сприятиме забезпеченню їх прозорості, демократичності та зростанню довіри до влади в цілому і до судів, зокрема.

Не випадково в останні 10-15 років ці питання стали предметом пильної уваги представників правової науки, а також дослідників з авторитетних громадських організацій, Комітету виборців України, зарубіжних неурядових організацій тощо.

Проте, як показують результати соціологічних досліджень більшість громадян України не довіряє судовій гілці влади, особливо гострою ця проблема виникає саме з питань адміністративно-процесуальних проваджень у справах, що виникають з виборчих правовідносин.

Адміністративно-процесуальні провадження у справах, що виникають з виборчих правовідносин аналізували у своїх працях вчені Р. В. Ватаманюк, І. В. Діордіца, М. В. Жушман, Ю. Б. Ключковський, А. О. Неугодніков, Е. О. Олефіренко, А. П. Савков, Є. В. Сердюк, Ю. В. Чемсак, Ю. В. Чемсак, О. І. Шостенко та ін., однак вони свої наукові пошуки не безпосередньо зосереджували на аналізовані нами проблематиці, а досліджували більш спеціальні, загальні чи суміжні виклики.

Теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних вчених-адміністративістів та деяких інших галузей публічного права, серед них Л. С. Анохіна, В. М. Бевзенко, А. І. Берлач, Ю. В. Георгієвський, К. В. Гутаріна Т. О. Коломоець, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, О. В. Кузьменко, В. І. Курило, В. Д. Лисак, В. К. Матвійчук, Р. С. Мельник, А. Ю. Осадчий, О. М. Пасенюк, Ю. С. Педько, В. Г. Перепелюк, О. Ю. Піддубний, І. Л. Самсін, О. І. Харитонова, В. К. Шкарупа, І. В. Шруб, В. П. Юрченко та ін.

Отже, незадоволеність громадян України рівнем адміністративно-процесуальних проваджень у справах, що виникають з виборчих прав, наявність у цій сфері як науково-теоретичних так і правотворчих й правозастосовних проблем, обумовлюють актуальність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Підґрунтям для виконання дисертаційного дослідження є схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 року №5/2015 Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020», якою передбачено проведення в Україні, окрім інших, судової реформи та реформи виборчого законодавства. Дана робота пов'язана з напрацьованим Радою з питань судової реформи проектом Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» (реєстраційний номер 1656) та прийнятим Верховною Радою України Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори Президента України» та деяких інших законодавчих актів України щодо техніко-юридичного вдосконалення виборчого процесу» від 13 березня 2014 року №879-VII.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є встановлення сутності, особливостей розгляду окремих категорій справ, що виникають з виборчих правовідносин, а також аналіз проблем, пов'язаних з діяльністю судів щодо гарантування дотримання Конституції України та законів України під час здійснення виборчого процесу.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких задач:

- визначити теоретичне поняття і ознаки публічно-правового спору, що виникає з виборчих правовідносин;
- дослідити поняття та види підсудності адміністративних справ, що

виникають з виборчих правовідносин;

- розмежувати теоретичні поняття «суб'єкту виборчого процесу», «суб'єкту виборчого спору» та «сторона у виборчому спорі», як учасників виборчих правовідносин під час розгляду справи щодо порушення законодавства про вибори;

- охарактеризувати стадії та специфіку розгляду спорів, що виникають із виборчих правовідносин в процесі реалізації адміністративними судами провадження у справах даної категорії;

- встановити особливості судових рішень за наслідками розгляду виборчих спорів;

- визначити мету діяльності адміністративного суду щодо розгляду публічно-правових спорів, що виникають з виборчих правовідносин, сформулювати пропозиції щодо вирішення проблем розгляду адміністративними судами спорів, що виникають із виборчих правовідносин.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають в процесі судового розгляду, адміністративно-процесуальне законодавство та судова практика у виборчих спорах.

Предмет дослідження становлять адміністративно-процесуальні провадження у справах, що виникають з виборчих правовідносин.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження зумовлена визначеною метою і завданнями роботи і становить систему загальнонаукових та спеціально-наукових методів.

При опрацюванні матеріалів використовувався історико-правовий метод для вивчення еволюційних процесів, пов'язаних із розвитком адміністративного судочинства загалом та категорії «підсудність справ, що виникають з виборчих правовідносин» зокрема; порівняльно-правовий метод – для співставлення окремих положень законодавчих актів України, присвячених різним видам виборів; метод системного аналізу і логіко-правовий метод – для вивчення проблем тлумачення судами норм законодавства в їх системному зв'язку. За допомогою аналітичного методу формувались оцінки позицій окремих науковців і положень нормативно-правових актів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що ця робота є комплексним монографічним науковим дослідженням теоретичних і практичних питань розгляду й вирішення виборчих спорів в адміністративному судочинстві, результати якого знайшли своє втілення у таких висновках та положеннях:

уперше:

- обґрунтовано необхідність визначення правил підсудності адміністративних справ, що виникають з виборчих правовідносин, за допомогою комплексу правових норм, які дозволяють розмежувати компетенцію адміністративних судів стосовно розгляду та вирішення виборчих спорів, у зв'язку з чим запропоновано розглядати підсудність адміністративних справ, що виникають з виборчих правовідносин, у двох аспектах: 1) як правовий інститут, норми якого регулюють належність адміністративної справи до компетенції окремої ланки системи адміністративних судів, та конкретного адміністративного суду цієї системи зокрема; 2) як підставу виокремлення певних категорій справ, які завдяки своїм властивостям (зміст позову, суб'єктний склад сторін, предмет спору) належать до компетенції як системи адміністративних судів загалом, так і окремого суду цієї системи зокрема;

- запропоновано визначення поняття «підсудність адміністративних справ, що виникають з публічно-правових відносин, пов'язаних з виборчим процесом» як законодавчо врегульованого порядку розподілу повноважень адміністративних судів однієї ланки (наприклад, окружних адміністративних судів) та адміністративних судів окремих ланок (місцевих загальних, окружних адміністративних судів, Київського апеляційного адміністративного суду, Вищого адміністративного суду України) щодо розгляду та вирішення спорів, що витікають з публічно-правових відносин, пов'язаних з виборчим процесом, який обумовлюється предметом публічно-правового спору сторін та суб'єктним складом учасників спірного публічно-правового відношення;

- розмежовано теоретичні поняття «суб'єкт виборчого процесу», «суб'єкт виборчого спору», «сторона у виборчому спорі» залежно від перебування учасника виборчого процесу у певних відносинах;

- визначено особливості судових рішень за наслідками розгляду адміністративними судами виборчих спорів, що, в зв'язку зі скороченими строками проведення виборчого процесу, сприяють пришвидшенню судового розгляду справ даної категорії, певною мірою обмежують права сторін, однак покликані захистити конституційне право виборців обирати та бути обраними, а також права інших суб'єктів виборчого процесу;

- визначено мету діяльності адміністративних судів щодо розгляду публічно-правових спорів, що виникають з виборчих правовідносин, яка полягає у забезпеченні конституційного права громадянина обирати та бути обраними;

удосконалено:

- поняття «виборчий спір», як публічно-правовий спір, який виникає з виборчих правовідносин та характеризується предметом оскарження;

- характеристику стадій судового провадження у справах пов'язаних з виборчим процесом, шляхом послідовного розмежування дій адміністративного суду, учасників виборчих спорів та інших осіб, які беруть участь у справі з урахуванням специфіки реалізації адміністративним судом провадження у даній категорії справ;

- інстанційний підхід щодо оскарження дій чи бездіяльності кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб, шляхом віднесення справ даної категорії до виключної підсудності Київського апеляційного адміністративного суду;

дістали подальшого розвитку:

- обґрунтування доцільності розгляду виборчих спорів саме в судовому порядку з огляду на ряд переваг судового провадження над досудовим врегулюванням спорів даної категорії, що полягають у: обов'язковому виконанні судових рішень, наявності у суду повноважень на застосування засобів процесуального примусу, здійснення судового розгляду справ фаховими юристами, наділення суду значним обсягом повноважень щодо витребування та дослідження доказів;

- особливості повідомлення сторін та інших осіб про надходження до суду виборчого спору та розгляд справи з огляду на відсутність законодавчого регулювання даного питання, у зв'язку з чим запропоновано доповнити Кодекс адміністративного судочинства України статтею 179-1 «Особливості здійснення викликів і повідомлень у справах, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму» наступного змісту: «Про надходження позовної заяви та відкриття провадження у справі суд повідомляє сторін, інших осіб, які беруть участь у справі та виборчі комісії вищого рівня рекомендованою телеграмою, факсимільним повідомленням, електронною поштою або по телефону з обов'язковим фіксуванням такої дії секретарем судового засідання окремою письмовою довідкою, яка долучається до матеріалів справи»;

сформульовано пропозиції щодо кодифікації виборчого законодавства України шляхом прийняття Кодексу України про вибори та референдум, а також внесення змін і доповнень до Кодексу адміністративного судочинства України, Закону України «Про виконавче провадження».

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що висновки, сформульовані у дисертації, можуть бути використані у законопроектній роботі, зокрема при розробці нових та вдосконаленні чинних нормативних актів, що регламентують відносини, пов'язані із розглядом адміністративними судами справ, що виникають із виборчих правовідносин. Матеріали дисертаційного дослідження також можуть використовуватись у навчальному процесі, а саме – при викладанні такої дисципліни як «Адміністративний процес».

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження апробовано на: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (Одеса, 4 квітня 2014 р.); Науково-практичній конференції «Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства» (Херсон, 11-12 квітня 2014 р.), V Всеукраїнській науково-практичній заочній конференції (Київ, 27-28 червня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні

проблеми законодавства України: пріоритетні напрямки його вдосконалення» (Одеса, 10-11 жовтня 2014 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження містяться у 7 наукових статтях, що опубліковані у фахових виданнях з юридичних наук в Україні, а також у чотирьох тезах доповідей, надрукованих за матеріалами науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Структура дисертації зумовлена метою та завданням дослідження. Робота включає в себе вступ, три розділи, які об'єднують десять підрозділів, висновки, список використаних джерел та додатки. Повний обсяг дисертації – 199 сторінок, з них список використаних джерел, який складається із 207 найменувань, займає 20 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОЦЕДУРИ ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ У СПРАВАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИБОРЧИМ ПРОЦЕСОМ

1.1. Адміністративна юрисдикція у справах, що виникають із виборчих правовідносин

Кожна демократична держава зобов'язана утверджувати та забезпечувати права і свободи людини. Для належної реалізації цього обов'язку в національному законодавстві визначається комплекс відповідних правових норм. Серед них особливе місце займають стандарти, що стосуються проведення виборів, адже у будь-якій державі повнота влади може здійснюватись тільки з волевиявлення народу. Ці стандарти передбачають, що держава повинна брати на себе зобов'язання забезпечувати своїм громадянам право на участь у проведенні вільних виборів, не зазіхати на виборчі права та вживати заходів щодо їх реалізації [29].

Виборчі права є одними з основоположних політичних прав громадян будь-якої демократичної держави. Загальна декларація прав і свобод людини і громадянина, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Підсумковий документ Копенгагенської Ради з людського виміру ОБСЄ, нарешті, Конституція України закріплюють право громадян обирати й бути обраними до органів державної влади і місцевого самоврядування. Реалізація цих основоположних прав за певних умов може стати предметом спорів, вирішення яких для демократичної держави є неможливим в інші засоби, окрім правових.

Процес підготовки й проведення виборів всіх рівнів, враховуючи їх суспільно-політичне значення для країни, стають підґрунтям для виникнення великої кількості конфліктів між їх учасниками. Кожна подія або етап проходження виборчого

процесу опосередковані рішеннями, діями його учасників, які потенційно можуть стати предметом спору і суттєво вплинути на результат виборів. Високий ступінь “конфліктності” виборчого процесу зумовлює пильну увагу законодавця до питань нормативного регулювання механізмів розгляду й вирішення виборчих спорів. На сьогоднішній день переважна більшість виборчих спорів розглядаються і вирішуються засобами адміністративного судочинства [67].

Незважаючи на довге існування виборчого спору, як явища, термін “виборчий спір” набув поширення у наукових колах лише у 2004 – 2005 рр. Так, навесні 2005 р. у м. Одеса у Міжнародному Гуманітарному Університеті відбулася всеукраїнська науково-практична конференція, яка була присвячена правовому врегулюванню виборчих спорів [113]. Незважаючи на те, що проблема захисту виборчих прав громадян є предметом пильної уваги у правотворчій сфері, майже відсутніми є фундаментальні теоретичні напрацювання її процесуальної складової. Специфіка судового захисту при вирішенні публічно-правових спорів, зокрема виборчих спорів, досліджувалася такими представниками науки цивільного процесу як Г.М. Гук, М.В. Жушман, Г.В. Єрмоєнко, В.В. Комаров, П.І. Радченко, Д.М. Чечот, М.Й. Штефан, Б.М. Юрков та ін. Запровадження адміністративної юстиції як спеціалізованої форми судового захисту публічних прав і свобод людини зумовило необхідність вироблення теоретичних засад адміністративного процесу, чому присвячено праці В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, Є.В. Додіна, І.П. Голосніченка, В.В. Гордєєва, С.В. Кальченко, І.О. Картузової, С.В. Ківалова, О.В. Клименко, К.М. Кобилянського, І.Б. Коліушка, Р.О. Куйбіди, А.Ю. Осадчого, О.М. Пасенюка, Ю.С. Педька, В.Г. Перпелюка, А.В. Руденка, К.М. Рудой, І.Л. Самсіна, А.О. Селіванова, М.І. Смоковича, В.С. Стефанюка, Н.Ю. Хаманєвої, В.І. Шишкіна, М.К. Якимчука та ін. У той же час, у працях цих учених визначаються загальнотеоретичні основи адміністративного процесу та досліджуються його фундаментальні інститути.

Особливості розгляду й вирішення виборчих спорів у порядку адміністративного судочинства залишаються майже не вивченими [29; 67].

В онтологічному та гносеологічному аспектах найбільш характерними, типовими причинами виникнення виборчих спорів в Україні є: недосконалість виборчого законодавства; неоптимальне застосування виборчого законодавства виборчими комісіями різних рівнів; порушення виборчого законодавства виборцями та іншими суб'єктами виборчого процесу; порушення вимог виборчого законодавства ЗМІ та їх працівниками; порушення вимог виборчого законодавства кандидатами на виборчі посади, їх представниками, уповноваженими особами, спостерігачами та членами виборчих комісій; неоднозначне застосування норм виборчого законодавства судовими органами. З огляду на те, що вибори – це юридичний, чітко регламентований процес, аналіз юридичної сторони виборів та пов'язаних з цим питань відіграють надзвичайно важливу роль у забезпеченні захисту прав учасників виборчого процесу [128, с. 5; 29; 67].

Судова практика свідчить про наявність значного масиву спорів щодо застосування виборчого законодавства майже на кожній із стадій виборчого процесу. Тому, актуальним є дослідження поняття та правової природи спорів, пов'язаних з виборчим процесом, з метою удосконалення порядку вирішення та попередження їх виникнення у майбутньому. Українським законодавством передбачено позасудовий та судовий захист прав учасників виборчого процесу. Зазначені механізми мають суттєві відмінності, що, зокрема, виявляються у наступному: а) рішення адміністративного суду, що набуло чинності у встановленому законом порядку, є обов'язковим для виконання на всій території України, тоді як рішення виборчої комісії, що набуло чинності, гарантовано виконується лише в тому разі, якщо виконання рішення здійснюється автоматично під час його проголошення; б) під час судового розгляду справи щодо виборчих спорів може бути застосовано засоби процесуального примусу, а в разі

перешкоджання розгляду справи у виборчій комісії, до особи може бути застосовано засоби примусу в загальному порядку правоохоронними органами; в) судовий розгляд справи здійснюється фаховими юристами на професійній основі, на відміну від виборчих комісій, членами яких можуть бути особи будь-яких професій; г) судові органи наділені більшим обсягом повноважень, які пов'язані з дослідженням доказів: під час розгляду виборчих спорів виключно адміністративні суди можуть належним чином досліджувати всі існуючі види доказів [23].

З огляду на значні зміни, що відбулись у правовому регулюванні судового захисту прав учасників виборчого процесу, особливої уваги заслуговують наступні законодавчі новели. Як відомо, донедавна спори щодо правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом, розглядались у порядку цивільного судочинства. Після набрання чинності Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС України) процедура оскарження рішень, дій чи бездіяльності учасників виборчого процесу зазнала істотних змін. З урахуванням характеру виборчих спорів, необхідності їх оперативного розв'язання та впливу цього чинника на стабілізацію політичної ситуації у державі, врегулювання спорів щодо виборчих правовідносин віднесено КАС України до компетенції адміністративних судів та встановлено особливості провадження, які враховують специфіку цих правовідносин. Точне та неухильне додержання адміністративними судами норм КАС України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом, є неодмінною умовою забезпечення їх правильного, справедливого і швидкого розв'язання з метою захисту прав, свобод та інтересів виборців, а також інших суб'єктів виборчого процесу [5].

Серед чинників, які впливають на ефективність та якість захисту прав учасників виборчого процесу, слід назвати наявність системи адміністративних судів. Для вітчизняної судової системи також важливим є те, що на сьогодні процесуальне законодавство щодо розгляду виборчих спорів є стабільним, існує

напрацьована судова практика розгляду таких спорів. Поряд із цим слід зазначити, що істотним недоліком є нестабільність та часті зміни законодавства, яким врегульовано порядок проведення виборів в Україні, що проводяться, як правило, напередодні чергових виборчих кампаній; відсутність кодифікації законів та інших нормативно-правових актів, що регулюють виборчі правовідносини.

У статті 55 Конституції України закріплено право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб [82; 67].

Розуміння цієї конституційної норми було б неповним без урахування ролі адміністративної юстиції в захисті прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб в тому числі, на виконання останніми делегованих функцій та повноважень. Найбільш ефективним та надійним способом захисту публічно-правових спорів є розгляд адміністративних спорів адміністративним судом. Інститутові судового захисту належить виняткова роль у житті громадського суспільства на виконання цього призначення через глибоке теоретичне і практичне вивчення та осмислення суті питання, конкретизацію проблем організації і діяльності спеціалізованих адміністративних судів, результатом стане створення досконалої системи адміністративної юстиції [206, с. 113]. Прийнятий 6 липня 2005 року КАС України, безсумнівно, є одним з найпрогресивніших нормативно-правових актів у сфері судового захисту прав, свобод та інтересів осіб від зловживань з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування [67].

З огляду на це, проблема реалізації права на судовий захист стосовно таких фундаментальних прав, якими є виборчі права громадян, а також права інших учасників виборчого процесу, набуває нового значення. Тим паче, що вибори в

Україні проходять мало не щороку, і як свідчить практика – без спорів вони не обходяться. Відтак постає необхідність в ефективному розгляді та вирішенні цих спорів і, як наслідок, – забезпеченні громадянам України їхніх конституційних прав [67].

Питанням підсудності в науці процесуального права, її вивченню та аналізу приділялася увага науковцями-правниками Губенком М.М., Жиліним Г.А., Луспеником Д.Д., Оверчуком С.В., Осіповим Ю.К., Семеновим В.М., Соловйовим В.М, Штефаном М.Й., Трубниковим П.Я. Зважаючи на значну суспільну та державну вагу виборів, з метою вдосконалення процесуального законодавства і практики його застосування під час розгляду та вирішення публічно-правових спорів пов'язаних з виборчим процесом, доцільно звернути увагу на деякі питання підсудності адміністративних справ, що пов'язані з виборчим процесом, та поміркувати над конкретними шляхами їх вирішення. У частині першій статті 17 КАС України зазначено, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень шляхом виборів [71]. Відтак, розгляд та вирішення публічно-правових спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом законодавцем віднесено до компетенції адміністративних судів. Проте для якісного вирішення виборчого спору недостатньо лише встановити факт віднесення його до юрисдикції адміністративних судів. Тут потрібно також чітко визначити конкретний суд в системі адміністративних судів, до компетенції якого належить вирішення цього публічно-правового спору. Інакше кажучи, потрібно визначити підсудність виборчого спору [67].

Як влучно зазначає з цього приводу І. Самсін “першим питанням процесуального характеру, що постає перед особою, яка прийняла рішення звертатись до адміністративного суду для захисту своїх виборчих прав та інтересів, є питання визначення підсудності відповідного виборчого спору” [169, с. 9].

Адміністративно-процесуальна форма встановлюючи єдиний, уніфікований та чітко визначений нормами адміністративно-процесуального права порядок діяльності, зокрема, адміністративних судів, який утворює врегульований особливий правовий режим провадження в адміністративних справах, своїм змістом передбачає й визначення конкретного адміністративного суду з їх законодавчо встановленої системи, котрий наділений повноваженнями розглядати та вирішувати публічно-правовий спір, що виник між сторонами публічно-правового відношення.

Слід ґрунтовно наголосити й на тому, що процесуальне положення адміністративного суду, як носія судово-владних повноважень щодо розгляду та вирішення публічно-правових спорів, прямо визначається через інститут підсудності справ адміністративної юрисдикції.

Вказаний процесуальний інститут спрямований, по-перше, на розмежування компетенції адміністративних судів однієї ланки, а по-друге, адміністративних судів окремих ланок їх визначеної системи щодо розгляду та вирішення публічно-правових спорів сторін, віднесених адміністративно-процесуальним законодавством до їх юрисдикції [3, с. 305].

Таке розмежування, з одного боку, встановлює процесуальні гарантії: повного, всебічного та об'єктивного встановлення адміністративним судом всіх обставин адміністративної справи; належного, своєчасного (в межах нормативно встановлених процесуальних строків розгляду та вирішення адміністративних справ) захисту й поновлення суб'єктивного права, свободи чи охоронюваного законом інтересу суб'єкта публічно-правового відношення, а з іншого, - визначаючи конкретний адміністративний суд, котрий повинен здійснювати правосуддя у відповідній адміністративній справі, недопущення: спорів останніх щодо наявності чи відсутності у них компетенції вирішувати такий публічно – правовий спір; необґрунтованої відмови в судовому захисті.

Інститут підсудності справ адміністративної юрисдикції характеризується двома найважливішими ознаками, що притаманні будь-якому правовому інституту. По-перше: наявністю системи адміністративно-процесуальних норм, що регулюють питання віднесення підвідомчих адміністративним судам адміністративних справ до відання конкретного адміністративного суду для їх розгляду та вирішення ним по першій інстанції (предметна, територіальна та інстанційна підсудність), та в подальшому – перегляду (у випадку забезпечення такого процесуального права) в апеляційному та касаційному порядку (інстанційна підсудність). По-друге: наявністю особливого предмета правового регулювання, під котрим необхідно розуміти сукупність правовідносин, пов'язаних з зі зверненням уповноваженого адміністративно-процесуальним законодавством суб'єкта спірного публічно-правого відношення до конкретного адміністративного суду з метою вирішення публічно-правого спору або з метою оскарження прийнятого по справі судового рішення в апеляційному чи касаційному порядку (у випадку прямого забезпечення такого процесуального права).

В науковій літературі та в межах окремих наукових досліджень існують спектрально різноманітні погляди вчених – теоретиків щодо визначення поняття категорії “підсудність” в адміністративному процесі.

Так, з точки зору В.К. Матвійчука та І.О. Хара підсудність можна визначити як розмежування компетенції між окремими ланками судової системи і між судами однієї ланки щодо розгляду і вирішення підвідомчих їм адміністративних справ [102, с. 217]. Визначення підсудності різних судів судової системи, на їх думку, слід проводити залежно від виконуваних ними функцій, від предмета справи, суб'єктів спору, що підлягає розгляду, і місця (території), на яку поширюється діяльність певного суду.

На переконання А.Т. Комзюка, В.М. Бевзенка та Р.С. Мельника підсудність справ адміністративної юрисдикції можна визначити, як закріплений процесуальним

законом механізм розподілу публічно-правових спорів між окремими ланками адміністративної судової системи та окремими її складовими – адміністративними судами, який (тобто розподіл) здійснюється з урахуванням особливостей та змісту таких спорів [80, с. 307].

З точки зору В.В. Гордєєва підсудністю адміністративних справ вважається правовий інститут, що містить сукупність юридичних ознак (властивостей) адміністративної справи, на основі яких закон визначає суд, що має право та зобов'язаний розглянути таку адміністративну справу й вирішити її по суті [48, с. 27].

На нашу думку “підсудність адміністративних справ, що виникають з публічно-правових відносин, пов'язаних з виборчим процесом” слід визначити, як законодавчо врегульований порядок розподілу повноважень (компетенції, юрисдикції) адміністративних судів однієї ланки та адміністративних судів окремих ланок щодо розгляду та вирішення ними спорів, що витікають з публічно-правових відносин, пов'язаних з виборчим процесом, який (порядок) обумовлюється предметом публічно-правового спору сторін та суб'єктним складом учасників спірного публічно-правового відношення.

Правильне визначення підсудності спору є однією з гарантій судового захисту прав, свобод та інтересів особи і розв'язання спору неупередженим судом.

Так, якщо норми про підвідомчість встановлюють коло справ, віднесених до розгляду адміністративних судів як окремої системи юрисдикційних органів, то інститут підсудності дозволяє розмежувати справи, віднесені до компетенції адміністративних судів, у межах системи цих судів між окремими її ланками чи елементами. Якщо при визначенні підвідомчості встановлюється, суд чи не суд має вирішувати правовий спір, то при визначенні підсудності питання про те, що справу вирішує суд, уже вирішено позитивно. Відтепер необхідно визначити, який саме суд має розглядати справу. Правила підсудності справ конкретному суду визначаються

за допомогою комплексу правових норм, що дозволяють розмежувати компетенцію адміністративних судів стосовно розгляду та вирішення виборчих спорів [67].

Підсудність адміністративних справ можна розглядати у двох аспектах: як правовий інститут, норми якого регулюють належність адміністративної справи до компетенції окремої ланки системи адміністративних судів, та конкретного адміністративного суду цієї системи зокрема; як підставу виокремлення певних категорій справ, які завдяки своїм властивостям (зміст позову, суб'єктний склад сторін, предмет спору) належать до компетенції як системи адміністративних судів загалом, так і окремого суду цієї системи зокрема. Розподіл публічно-правових спорів у межах системи адміністративних судів відбувається з урахуванням низки фактичних обставин, що простежуються у кожному конкретному випадку виникнення конфлікту між двома суб'єктами [70, с. 275; 67].

Тим самим, проблема підвідомчості виборчих спорів є неоднозначною, проте практика судочинства пішла таким шляхом, що ні в кого не виникає сумніву, що це є компетенцією виключно адміністративних судів, у межах системи цих судів чи між окремими її ланками чи елементами.

Обставинами, які впливають на такий розподіл публічно-правових спорів (обставини, які зумовлюють підсудність конкретної адміністративної справи адміністративному суду), є: особливий склад учасників публічно-правового спору (залежно від специфіки такого складу конкретна адміністративна справа розглядатиметься у загальному місцевому суді, окружному адміністративному суді (в тому числі, окружному адміністративному суді м. Києва), Київському апеляційному адміністративному суді або ж у ВАС України); місцезнаходження позивача або відповідача (за загальним правилом адміністративні справи вирішуються адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача (ч. 1 ст. 19 КАС України); належність адміністративного спору до певної інстанції системи адміністративних судів (тобто різні публічно-правові спори можуть бути розглянуті

та вирішені або місцевими загальними судами як адміністративними судами, або окружними адміністративними судами, або апеляційними адміністративними судами, або Вищим адміністративним судом України) [67].

Загальний аналіз та синтез норм КАС України, за якими визначається підсудність адміністративних справ, указує на неабияку заплутаність, незрозумілість та нерозбірливість під час вирішення цього питання, що зазвичай відображається на неналежному забезпеченні принципу доступності до суду в адміністративному судочинстві. І це в той час, коли не тільки особи, які мають право на звернення до належного суду, не розуміють приписів адміністративного судочинства щодо визначення підсудності їхньої справи, тобто суду, компетентного здійснювати розгляд їхньої справи, а помиляються і судді під час вирішення цього питання [43].

Для кращого розуміння підсудності адміністративних справ, пов'язаних з виборчим процесом, доцільно було б зупинитися на аналізі окремих особливостей цього інституту. Зокрема, однією з особливостей підсудності адміністративних справ, пов'язаних з виборчим процесом, є її визначення з урахуванням як загальних правил, що встановлені главою 1 розділу II КАС України, так і особливостей, визначених у ч.ч. 3-5 ст. 172, ч. 2 ст. 173, ч. 3 ст. 174, ч. 3 ст. 175, ч.ч. 4-9 ст. 176, ч.ч. 5-6 ст. 177 КАС України. Водночас, як зазначено у п. 1 постанови Пленуму ВАС України “Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом” від 01 листопада 2013 року №15 статтями 172–179 КАС України встановлено особливості розгляду виборчих спорів адміністративними судами, норми вказаних статей є спеціальними порівняно з іншими нормами КАС України, а тому суди повинні враховувати, що ці норми мають пріоритет над іншими нормами КАС України [151; 67].

Як було зазначено вище, розподіл публічно-правових спорів у межах системи адміністративних судів відбувається з урахуванням низки фактичних обставин,

простежених у кожному конкретному випадку виникнення конфлікту між двома суб'єктами. Залежно від цих обставин виділяють предметну, територіальну та інстанційну підсудність адміністративних справ, пов'язаних з виборчим процесом. Під предметною підсудністю виборчих спорів розуміють сукупність правил, що визначають розмежування компетенції судів певних ланок щодо розгляду адміністративних справ за першою інстанцією залежно від предмета публічно-правового спору чи його суб'єктного складу [176, с. 39]. За правилами предметної підсудності, виходячи з вимог доступності правосуддя в адміністративних справах і незалежності суддів від стороннього впливу, особливо з боку органів виконавчої влади, більшість виборчих спорів за першою інстанцією розглядається місцевими адміністративними судами (місцевими загальними судами як адміністративними судами та окружними адміністративними судами). Водночас розгляд окремих справ за правилами предметної підсудності віднесено також до юрисдикції окружного адміністративного суду м. Києва, Київського апеляційного адміністративного суду та ВАС України (виключна предметна підсудність). Зокрема, до компетенції ВАС України віднесено розгляд адміністративних справ щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів [68, с. 42; 67].

Усі інші рішення, дії, бездіяльність Центральної виборчої комісії, члена цієї комісії, а також дії кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб оскаржуються до Київського апеляційного адміністративного суду. У свою чергу, окружні адміністративні суди розглядають справи: щодо рішень, дій або бездіяльності виборчої комісії Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських (в тому числі міст Києва та Севастополя), районних у містах виборчих комісій щодо підготовки та проведення місцевих виборів; територіальних (окружних) виборчих комісій щодо підготовки та проведення виборів Президента України, народних депутатів України; а також членів зазначених комісій; щодо рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого

самоврядування, їхніх посадових та службових осіб; щодо дій чи бездіяльності кандидатів у народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад, кандидатів на посаду міського голови, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу [101, с. 46]. До компетенції місцевих загальних судів як адміністративних судів віднесено розгляд та вирішення адміністративних справ щодо: рішень, дій або бездіяльності дільничних виборчих комісій, членів цих комісій; уточнення списку виборців; дій чи бездіяльності засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, що порушують законодавство про вибори; дії чи бездіяльності кандидата у депутати сільської, селищної ради, кандидатів на посаду сільського, селищного голови, їх довірених осіб [14, с. 31; 67].

Попри приділення значної уваги питанню визначення предметної підсудності виборчих спорів законодавцеві все ж не удалось уникнути колізій між нормами КАС України.

Зокрема, відповідно до положень ч. 3 ст. 175 КАС України позовна заява щодо оскарження дій чи бездіяльності кандидата на пост Президента України, що порушують законодавство про вибори чи референдум, подається до окружного адміністративного суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

Водночас, ч. 7 ст. 176 КАС України встановлює, що дії кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб оскаржуються до Київського апеляційного адміністративного суду.

Вирішення зазначеної колізії у чинній редакції КАС України, на нашу думку, можливо віднайти у наступному.

За загальним правилом, у разі наявності колізій між нормами законів, що мають однакову юридичну силу, застосуванню підлягає той із них, який прийнято пізніше.

Оскільки норми статті 176 КАС України є спеціальними і такими, що прийняті пізніше, ніж норми частини третьої статті 175 КАС України, виборчі справи щодо оскарження дій кандидата на пост Президента України, на нашу думку, предметно підсудні Київському апеляційному адміністративному суду, а спори щодо оскарження бездіяльності кандидата на пост Президента України – окружному адміністративному суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

Однак, остаточне врегулювання означеної колізії можливе шляхом внесення відповідних змін до статей 175, 176 КАС України.

Так, з огляду на те, що особливості провадження у справах, пов'язаних із виборами Президента України визначено саме ст. 176 КАС України, доцільним було б викласти частину сьому зазначеної статті у такій редакції: “Дії чи бездіяльність кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб оскаржуються до Київського апеляційного адміністративного суду”.

Водночас, з ч. 3 ст. 175 КАС України необхідно виключити норму про оскарження дій чи бездіяльності кандидата на пост Президента України до окружного адміністративного суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

Інший вид підсудності адміністративних справ, що пов'язані з виборчим процесом - територіальна підсудність. Під територіальною підсудністю розуміють сукупність правил, що визначають розмежування компетенції адміністративних судів одного рівня залежно від місця розгляду адміністративних справ за першою інстанцією [116, с. 91]. За загальним правилом територіальної підсудності,

встановленим у ч. 1 ст. 19 КАС України, адміністративні справи вирішуються адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача [1, с. 71; 67].

Зокрема, за місцезнаходженням відповідача розглядаються адміністративні справи щодо: рішень, дій або бездіяльності виборчої комісії Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських (в тому числі міст Києва та Севастополя), районних у містах виборчих комісій щодо підготовки та проведення виборів, а також членів зазначених комісій; рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб; уточнення списку виборців; дій чи бездіяльності засобів масової інформації та інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, що порушують законодавство про вибори. Проте із зазначеного правила є винятки. Зокрема, згідно з ч. 3 ст. 175 КАС України позовна заява щодо оскарження дій чи бездіяльності кандидата на пост Президента України подається до окружного адміністративного суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ (окружного адміністративного суду м. Києва). Позовна заява щодо оскарження дії чи бездіяльності кандидата у депутати сільської, селищної ради, кандидатів на посаду сільського, селищного голови, їх довірених осіб подається до місцевого загального суду як адміністративного суду за місцем вчинення дії чи місцем, де ця дія повинна бути вчинена. Позовна заява з інших питань, передбачених цією статтею, подається до окружного адміністративного суду за місцем вчинення дії чи місцем, де ця дія повинна бути вчинена [120, с. 104; 67].

Тим самим, за місцезнаходженням відповідача розглядаються більшість адміністративних справ щодо рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій, за винятком позовної заяви щодо оскарження дій чи бездіяльності кандидата на пост Президента України, яка подається до окружного адміністративного суду м. Києва.

Попри таку, на перший погляд, зрозумілість та чіткість викладу правил територіальної підсудності, законодавцеві все ж не вдалося уникнути суттєвої колізії між нормами ч. 3 ст. 175 КАС України та ч. 4 ст. 176 КАС України в частині підсудності виборчих спорів щодо оскарження актів або дій виборчих блоків та об'єднань громадян, крім тих, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян належать до їх внутрішньої організаційної діяльності або їх виключної компетенції. Так, відповідно до ч. 4 ст. 176 КАС України позовна заява із зазначених спорів подається за місцезнаходженням органу об'єднання громадян, виборчого блоку, акти чи дії якого оскаржуються у порядку, передбаченому ст. 175 КАС України [178, с. 38]. Формулювання цієї норми видається некоректним, адже в ній закладена внутрішня суперечність (незрозумілим є в який суд звертатися - чи за місцезнаходженням відповідача, чи в порядку ст. 175 КАС України). Тим більше, що ч. 3 ст. 175 КАС України закріпила ще інше правило підсудності - звернення до окружного адміністративного суду за місцем вчинення дії чи місцем, де ця дія повинна бути вчинена. Така суперечність законодавчих норм не сприяє якісному вирішенню зазначених виборчих спорів. Найвдалішим способом вирішення описаної колізії, до моменту її законодавчого врегулювання, є право позивача на власний розсуд визначати яким правилом підсудності керуватися. Такий висновок робимо на підставі ч. 4 ст. 19 КАС України та закріпленого в ст. 8 КАС України принципу верховенства права. Ще одним видом підсудності адміністративних справ, пов'язаних з виборчим процесом, є інстанційна підсудність. Під інстанційною підсудністю розуміють сукупність правил, що визначають розмежування компетенції адміністративних судів при розгляді адміністративних справ за першою, апеляційною та касаційною інстанціями. У науковій літературі зазначено, що при виробленні правил інстанційної підсудності щодо більшості адміністративних справ дотримується принцип, за яким одній ланці судової системи має відповідати одна інстанція [10, с. 117]. Це, зокрема, сприяє зрозумілості системи адміністративних

судів для пересічного громадянина; забезпечує рівність можливостей щодо оскарження судових рішень шляхом забезпечення для розгляду більшості адміністративних справ однакової кількості судових інстанцій з тим, щоб право особи на перегляд судового рішення необґрунтовано не обмежувалося; сприяє інстанційній спеціалізації суддів судів різних ланок, що підвищуватиме якість перегляду адміністративних справ [67].

За загальним правилом, визначеним ч. 6 ст. 177 КАС України, судами апеляційної інстанції є відповідні апеляційні адміністративні суди [71]. Проте особливістю адміністративних справ, пов'язаних з виборчим процесом є, в низці випадків, їх належність до підсудності за першою чи апеляційною інстанціями Київському апеляційному адміністративному суду та ВАС України. Зокрема, ВАС України як судом першої та останньої інстанції, виходячи із значної суспільної ваги та необхідності остаточного та швидшого вирішення, розглядаються адміністративні справи щодо рішень, дій або бездіяльності Центральної виборчої комісії щодо встановлення нею результатів виборів. Усі інші рішення, дії, бездіяльність Центральної виборчої комісії, члена цієї комісії, а також дії кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб оскаржуються до Київського апеляційного адміністративного суду як суду першої інстанції. Відповідно до ч. 6 ст. 177 КАС України судом апеляційної інстанції у справах, розглянутих відповідно до ч. 3 ст. 172 КАС України Київським апеляційним адміністративним судом, є Вищий адміністративний суд України [96, с. 231; 67].

Ще однією особливістю цього питання є закріплення процесуальних норм щодо визначення правил підсудності не лише в актах процесуального, але й матеріального законодавства. Як зазначає І. Самсін “дублювання тотожних положень законодавства у процесуальних та матеріальних законах не є значною проблемою, оскільки не створює фактичних перешкод для процесу встановлення істини у справі. Інша річ, коли законодавець допускає різні формулювання таких

законодавчих положень, використовуючи при цьому відмінні юридичні конструкції норм, або що найгірше, допускає суперечність змісту таких положень” [168, с. 6]. Як зазначено у п. 1 постанови Пленуму ВАС України “Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов’язаних з виборчим процесом” від 01 листопада 2013 року №15 Закони України “Про вибори народних депутатів України”, “Про вибори Президента України”, “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” містять процесуальні норми, у тому числі й щодо вчинення процесуальних дій судами. Ці норми підлягають застосуванню та є спеціальними щодо норм КАС України, однак лише стосовно вирішення виборчих спорів, які виникли під час виборів [151]. Ми підтримуємо думку, що метою уникнення в подальшій практиці проведення виборів подібних спірних моментів доцільно замінити норми зазначених вище Законів, що стосуються визначення підсудності, на бланкетні норми, які відсилають до КАС України. Зокрема, Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про вибори Президента України” та деяких інших законодавчих актів України щодо техніко-юридичного вдосконалення виборчого процесу” від 13 березня 2014 року №879-VII внесено зміни, окрім іншого, до статті 99 Закону України “Про вибори Президента України” [145; 67].

До суду можуть бути оскаржені:

1) рішення, дії чи бездіяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, закладів та організацій, їх посадових та службових осіб - за місцезнаходженням відповідного органу, підприємства, установи, закладу, організації, посадової (службової) особи, рішення, дії чи бездіяльність яких оскаржуються у порядку, передбаченому статтею 174 Кодексу адміністративного судочинства України;

2) акти чи дії партій (блоків) - суб'єктів виборчого процесу, об'єднань громадян, крім тих, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян належать до їх внутрішньої організаційної діяльності або їх виключної компетенції - за місцезнаходженням органу об'єднання громадян, виборчого блоку, акти чи дії якого оскаржуються у порядку, передбаченому статтею 175 Кодексу адміністративного судочинства України;

3) дії чи бездіяльність засобів масової інформації, їх власників, посадових і службових осіб, творчих працівників - за місцезнаходженням засобу масової інформації, дії чи бездіяльність якого оскаржуються у порядку, передбаченому статтею 174 Кодексу адміністративного судочинства України;

4) рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, у тому числі рішення Центральної виборчої комісії із встановлення результатів виборів у порядку, передбаченому статтею 172 Кодексу адміністративного судочинства України. Дії кандидатів на пост Президента України, партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу, їх довірених осіб оскаржуються до Київського апеляційного адміністративного суду [144].

Повноваження суду, встановлені статтею 117 Кодексу адміністративного судочинства України, не можуть бути застосовані судами щодо спорів, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів Президента України.

Суд розглядає та вирішує адміністративні справи, визначені цим Законом, протягом двох днів з часу закінчення голосування на виборчих дільницях.

Позови, не розглянуті судом протягом терміну, визначеного в частині п'ятій цієї статті, залишаються без розгляду.

Законом України "Про внесення змін до Закону України "Про вибори Президента України" та деяких інших законодавчих актів України щодо техніко-юридичного вдосконалення виборчого процесу" ч. 1 ст. 99 Закону України "Про вибори Президента України" викладено у наступній редакції: "рішення, дії чи

бездіяльність виборчих комісій, членів цих комісій, органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації, кандидатів на пост Президента України, їхніх довірених осіб, партій - суб'єктів виборчого процесу, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів, що порушують законодавство про вибори, можуть бути оскаржені до суду в порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України.” [145]. А частини другу-шосту зазначеної статті – виключено.

Дані зміни покликані встановити законодавчу визначеність у питанні розгляду судами виборчих спорів стосовно виборів Президента України та певним чином спростити порядок розгляду таких спорів.

Підсудністю адміністративних справ вважається правовий інститут, що містить сукупність юридичних ознак (властивостей) адміністративної справи, на основі яких закон визначає суд, що має право та зобов'язаний розглянути таку адміністративну справу й вирішити її по суті. Додержання правил про підсудність сприяє швидкому, всебічному і повному розгляду адміністративної справи з урахуванням її конкретних особливостей, дотриманням принципу законності та рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом, підвищує виховне значення правосуддя. Підсудність адміністративної справи визначається КАС України за допомогою трьох критеріїв, які позначаються як різновиди підсудності адміністративних справ, а саме: предметної (родової), територіальної (просторової) та інстанційної (функціональної) [191].

Предметна підсудність виборчого спору являє собою сукупність правил, що визначають розмежування компетенції судів певних ланок щодо розгляду адміністративних справ за першою інстанцією залежно від предмета публічно-правового спору чи його суб'єктного складу. Під територіальною підсудністю

розуміють сукупність правил, що визначають розмежування компетенції адміністративних судів одного рівня залежно від місця розгляду адміністративних справ за першою інстанцією. Під інстанційною підсудністю розуміють сукупність правил, що визначають розмежування компетенції адміністративних судів при розгляді адміністративних справ за першою, апеляційною та касаційною інстанціями [67].

Правильне визначення підсудності виборчого спору є однією з гарантій судового захисту прав, свобод та інтересів особи і розв'язання такого спору неупередженим судом.

Загальний аналіз норм КАС України, за якими визначається підсудність адміністративних справ, указує на неабияку заплутаність, незрозумілість та нерозбірливість під час вирішення даного питання. Такий стан справ потребує ґрунтовних наукових досліджень проблем визначення підсудності адміністративних справ, результатом чого має стати удосконалення матеріального та процесуального законодавства шляхом кодифікації останнього, що дозволить уникнути спорів щодо підсудності, посилить ефективність захисту прав, свобод і законних інтересів особи у сфері публічно-правових відносин, сприятиме стабільності судової системи та збільшенню довіри до неї.

1.2. Суб'єкти судового провадження

Питання, пов'язані з визначенням суб'єктів правовідносин є одним із головних завдань для будь-якої галузі права, оскільки із суб'єктами пов'язано не лише визначення кола потенційних учасників відповідних правовідносин, а й предметне закріплення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, які становлять змістовну характеристику будь-якого статусу.

Якщо вести мову про суб'єктів виборчих спорів, перед за все, слід провести чітке розмежування даного поняття з поняттям учасників виборчих спорів. Суб'єкти виборчого спору як юридичного конфлікту – це протидіючі (конфліктуючі) сторони, які безпосередньо здійснюють активні (наступаючі чи оборонні) дії один проти іншого, тобто конфліктують з приводу порушення виборчих прав громадян [15, с. 8]. У свою чергу, категорія “учасник виборчого спору” є ширшим поняттям. Учасником виборчого спору як конфлікту може бути фізична особа, група осіб, посадова особа чи організація, орган державної влади чи місцевого самоврядування, які приймають участь, іноді за відсутністю задачі та мети конфліктної протидії [180, с. 67]. В юридичному конфлікті учасниками можуть бути підмовник, посібник, посередник, свідки, інші фігури. До того ж вони можуть постійно змінюватись, виходячи з протидії, змінюватись іншими, до конфлікту можуть приєднуватись нові учасники та від цього сам виборчий спір не припиняється [97].

Вирішуючи питання щодо суб'єктів виборчих спорів, важливо вказати, що вони в більшості випадків дуже специфічні, що обумовлено, передусім, особливостями суб'єктного складу виборчих правовідносин як регулятивних, де проходить першочергове порушення виборчих прав, так і охоронних, в рамках яких протікає сам виборчий спір. Виборчі спори, як виборчі правовідносини, які в свою чергу, виникають в результаті регулювання нормами виборчого права визначених суспільних відносин, обумовлюють свій суб'єктивний склад у взаємозв'язку з кругом суб'єктів виборчого права в цілому. Як вірно вказує В.Н. Протасов, суспільні відносини, які потребують в правовому забезпеченні, не можуть виникнути, існувати та розвиватися без визначених учасників, які виступають в якості суб'єктів права, представляють собою потенціальні елементи правовідносин та стають реальними учасниками правових зв'язків з проявом у них додаткових доцільних властивостей юридичних прав та обов'язків [52, с. 52-53]. В зв'язку з цим визначене коло осіб, які є суб'єктами права, представляють собою перший та важливий крок в

процесі втілення юридичних норм в соціальне життя. Вже тут норми права в якій-то мірі реалізуються: реально визначається коло адресатів, які можуть бути носіями юридичних прав та обов'язків. Відповідно цього можливо стверджувати, що українське виборче право володіє одним із суттєвих відмінних ознак, має своє особливе, специфічне коло цих суб'єктів. Основною умовою володіння статусом суб'єкта виборчого права є наявність у особи спеціальної юридичної властивості – виборчої правосуб'єктності, яка виступає в якості обов'язкового елемента для наділення учасників суспільних відносин виборчими правами та обов'язками [97].

Змістом правосуб'єктності є виражена у правових нормах інформація для учасників суспільних відносин про можливість володіння ними правами та обов'язками, передбаченими в законодавстві про вибори, та здатності здійснення їх власними діями [33, с. 593].

Виборча правосуб'єктність є різновидом конституційно-правової правосуб'єктності, орієнтованою на механізм реалізації виборчого законодавства, що є передумовою участі громадян та інших суб'єктів у правових відносинах, пов'язаних з реалізацією конституційно визначеного права обирати та бути обраним до органів публічної влади. За своєю внутрішньою побудовою виборча правосуб'єктність є неоднорідною і передбачає порівняно уособлені структурні елементи: правоздатність, дієздатність і деліктоздатність [119, с. 372].

Під виборчою правоздатністю необхідно розуміти передбачену законодавством можливість юридичної чи фізичної особи бути учасником виборчих правовідносин, володіти правами та нести обов'язки під час виборчого процесу.

Виборча дієздатність означає властивість суб'єктів та учасників виборчих відносин своїми діями реалізувати права та обов'язки, пов'язані з формуванням виборних органів та заміщення вакантних посад. У такому випадку, особлива увага приділяється праву звернення особи до адміністративного суду у випадку порушення реалізації прав та обов'язків, пов'язаних з формуванням виборних

органів [93, с. 349]. Це узагальнене вираження конкретних суб'єктивних прав, що реалізуються у процесі виборів. Із правоздатності випливають не самі конкретні виборчі права, а лише можливість їх мати.

Реалізація цієї загальної можливості в конкретне володіння суб'єктивними правами виявляється через виборчу дієздатність, а саме здатність громадян своїми діями набути права брати участь у виборах органів державної влади та місцевого самоврядування і створювати для себе у зв'язку з цим певні обов'язки у конкретних правовідносинах, в яких виборча правоздатність реалізується як його суб'єктивне право.

Вчені вважають, що виборчо-правова дієздатність – це визначена нормами виборчого законодавства здатність суб'єктів та учасників виборчого процесу реалізувати, виконувати та набувати своїми діями права й обов'язки виборчо-процесуального змісту при здійсненні своїх виборчих прав. На виборчо-процесуальну дієздатність впливає низка факторів, зумовлених конституційно-правовим статусом суб'єктів та учасників виборчого процесу. Такими факторами є статус виборця, претендента в кандидати, кандидата, члена виборчої комісії та інше. Дієздатність громадян, як правило, пов'язана з його вольовою поведінкою, яка може виявлятися як у вчиненні певних дій, так і бездіяльності [97].

Виборча правосуб'єктність є галузевою і саме тому має певні особливості, зокрема, вона виникає у громадян не з моменту народження як загальна правосуб'єктність, а лише при досягненні віку 18 років [4, с. 269].

Сукупно умови виборчої правоздатності та дієздатності громадян забезпечують реальну юридичну можливість брати участь у формуванні органів державної влади та місцевого самоврядування широкому колу осіб. І, відповідно, за своїм змістом можуть бути охарактеризовані як загальне виборче право.

Поняття “виборча правосуб'єктність” та “виборчо-процесуальна правосуб'єктність” починаються з часу призначення виборів, а саме, з моменту

встановлення уповноваженим органом, суб'єктом виборчого процесу дати голосування, а закінчується - з моменту офіційного оприлюднення результатів виборів для таких суб'єктів виборчого процесу як громадяни, виборці, виборчі комісії, окремі органи державної влади, офіційні спостерігачі від партій (блоків партій), які висунули кандидатів у депутати, президента, від іноземних держав і міжнародних організацій; а для кандидатів на посаду Президента України, депутатів, партій (блоків партій), які висунули кандидатів у депутати та окремих органів державної влади (суд, прокуратура) - з моменту офіційного вступу на виборну посаду конкретних кандидатів. Наявність такого важливого елемента виборчо-процесуального статусу громадянина як виборчо-процесуальна дієздатність дозволяє розглядати його як логічну завершену конструкцію [97].

Визначення в Конституції України та законодавстві умов активної правосуб'єктності має першочергове значення для фактичного володіння правом обирати до представницьких органів держави та самоврядування, але цього недостатньо для перетворення кожного громадянина на суб'єкт виборчого процесу.

Процесуальною формою організації виборчого корпусу є складання списків виборців, внесення ж до списку є юридичним фактом, який породжує виборчі правовідносини.

Поряд з тим було б неправильно стверджувати, що суб'єктивне право обирати виникає у громадян як результат внесення їх до списку виборців. Названа юридична дія не створює суб'єктивного права, а лише констатує його, оскільки воно належить йому відповідно до ст. 70 Конституції України і виникає з моменту досягнення суб'єктом повноліття. Тільки досягненням повноліття можна пояснити гарантовану законом можливість оскаржити в судовому порядку невнесення до списку виборців та вимагати усунення допущеного порушення в реалізації суб'єктивного права. У списках не лише фіксується право виборців, як суб'єктів виборчого процесу, брати

участь у голосуванні, а й визначається до якого органу публічної влади чи на яку виборну посаду виборець обирає кандидата, а також - за яким виборчим округом.

Отже, загальна можливість усіх громадян бути суб'єктом обрання депутатів перетворюється на конкретну можливість кожного окремого суб'єкта брати участь у формуванні конкретного органу чи обранні посадової особи.

Необхідність складання списків зумовлена тим, що коло виборців, які проживають на певній території, не завжди відоме органам, що проводять виборчу компанію, крім того, такий порядок суттєво полегшує громадянам їхню участь у виборчій компанії. Списки виборців вважаються організаційно-правовою формою забезпечення загальних, рівних виборів: до них належать усі громадяни, які досягли вісімнадцятирічного віку. Відповідно до ст. 70 Конституції України до списків не вносяться особи, визнані судом недієздатними [82]. Правомірність позбавлення таких осіб виборчого права є поза сумнівом.

Водночас, на нашу думку, до цієї категорії мають також належати і частково обмежені в дієздатності особи, які зловживають спиртними напоями чи наркотичними засобами, а також особи, які перебувають на лікуванні з цієї причини у відповідних лікувальних установах. Адже, якщо громадянин не здатний керувати своїми діями у відносинах повсякденного життя, то ще менше він здатний керувати державою через своїх представників і тим більше самостійно через реалізацію свого пасивного виборчого права. Але, незважаючи на це, названі особи відповідно до законодавства не виключаються із числа суб'єктів виборчого процесу.

Те саме можна сказати про осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, і певною мірою про військовослужбовців строкової служби, залежних від окремих обставин, в яких вони знаходяться. Це пояснюється тим, що при формуванні органів публічної влади необхідно використовувати увесь комплекс прав, більшість із яких, особливо щодо осіб, які знаходяться в місцях позбавлення волі, неможливо реалізувати за відсутності особистої свободи. Повертаючись до уроків історії,

необхідно згадати, що виборча правоздатність як можливість участі у виборах визнавалася не за всіма громадянами. Так, В.І. Ленін зазначав: “У нас позбавлені виборчого права та впливати на політичне життя країни тільки експлуататори, хто живе не за рахунок своєї праці, хто експлуатує інших, ми визнаємо право участі в управлінні за всіма, хто хоче припинити експлуатацію чужої праці” [17, с. 89; 97].

Тобто, для наділення виборчою дієздатністю необхідно було займатися трудовою діяльністю, не застосовуючи при цьому найманої робочої сили, визнавати Радянську владу, та не скоювати злочинів, які передбачають міру покарання - позбавлення виборчих прав. Деліктоздатність - це елемент складової правосуб'єктності, який визначає наявність законодавчо визначеної здатності особи нести відповідальність за свої дії або бездіяльність відповідно до припису норми виборчого законодавства або інших видів відповідальності (кримінальна, адміністративна, цивільно-правова) [7, с. 86]. Делікт [від лат. *delictum* – провина, правопорушення] – будь-яке правопорушення тобто вчинення дії, що суперечить закону... [110, с. 87]. Виборчо-процесуальна деліктоздатність передбачає обов'язок нести відповідальність за вчинення протиправних дій та бездіяльності суб'єктами виборчого процесу, пов'язаних з реалізацією своїх виборчих прав безпосередньо в ході самого виборчого процесу. Її різновидами, відповідно до чинного законодавства, є конституційна; кримінальна; адміністративна; цивільна відповідальність [97].

Фактично під час виборчої кампанії суб'єктами, що наділені правом звернення до адміністративного суду є не всі громадяни, а лише особи, які відповідають певним законодавчим вимогам та володіють виборчою правосуб'єктністю і хоча виборчий корпус не збігається із поняттям народ, але він становить політично активну його частину.

Необхідно зазначити, що не всі суб'єкти та учасники виборчих правовідносин володіють повним складом елементів правосуб'єктності.

Так, якщо стосовно громадян (виборців) чинне виборче законодавство розрізняє умови та порядок володіння правоздатністю, дієздатністю та деліктоздатністю, то стосовно таких суб'єктів як виборча комісія, державні органи, органи місцевого самоврядування, правосуб'єктність визначається законодавством в єдиному, нерозривному зв'язку і фактично являє собою їхню компетенцію як суб'єктів виборчих правовідносин, наділених владними повноваженнями.

Підтвердженням цьому є теза В.В. Кравченка, який зазначає: "... здійснення органом одних і тих же дій стосовно одного суб'єкта може виступати як реалізація права цього органу, а стосовно іншого - як обов'язок" [89, с. 135].

На відміну від громадян, які є головними носіями виборчих прав, безпосередня реалізація яких пов'язана з досягненням певного віку, відсутністю певних заборон та обмежень на участь їх у виборах, органи державної влади та їх посадові особи, виступаючи учасниками виборчих правових відносин, мають чітко визначені функції, які конкретизуються в межах їхньої компетенції, що передбачає активну лінію поведінки як суб'єктів виборчого процесу без фактичної різниці між їхньою дієздатністю та правоздатністю.

Правосуб'єктність у виборчих відносинах безпосередньо визначається самим законодавством. Динаміка розвитку в Україні виборчого законодавства свідчить про появу нових суб'єктів та учасників виборчого процесу таких, наприклад, як політичні партії, блоки партій, члени Центральної виборчої комісії, спостерігачі, розпорядники виборчого фонду та інші.

До цього необхідно додати, що Законом України "Про вибори народних депутатів України" від 17 листопада 2011 року вперше в національному виборчому законодавстві визначено, хто являється суб'єктами виборчого процесу. А саме, статтею 12 вказаного Закону передбачено, що суб'єктами виборчого процесу є:

- виборець;

- Центральна виборча комісія, а також інша виборча комісія, утворена відповідно до цього Закону;
- партія, що висунула кандидата у депутати;
- кандидат у депутати, зареєстрований у порядку, встановленому цим Законом;
- офіційний спостерігач від партії, яка висунула кандидатів у депутати у загальнодержавному окрузі, від кандидата у депутати в одномандатному окрузі, від громадської організації, який зареєстрований у порядку, встановленому цим Законом [103, с. 441].

Як зазначено у пп. 3.1.1 постанови Пленуму ВАС України від 01 листопада 2013 року №15 “Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов’язаних з виборчим процесом” загальне право на подання позову в спорі, пов’язаному з виборчим процесом, належить суб’єктам виборчого процесу, як це передбачено частиною першою статті 172 КАС України, з якої випливає, що право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, членів цих комісій мають суб’єкти відповідного виборчого процесу (крім виборчої комісії) [151]. Ця норма є бланкетною, вона відсилає до законів про вибори, якими регулюється виборчий процес та які визначають коло суб’єктів виборчого процесу.

Аналіз положень законів про вибори дає підстави стверджувати про те, що суб’єктами виборчого процесу є виборці, виборчі комісії, кандидати, партії (блоки) або місцеві організації партій, які висунули кандидатів у відповідному виборчому процесі, уповноважені представники, довірені особи, офіційні спостерігачі від партій (блоків) – суб’єктів виборчого процесу та від кандидатів, а також офіційні спостерігачі від громадських організацій.

У справах за позовом виборців, як суб’єктів звернення до адміністративного суду суб’єктом оскарження є:

1) виборчі комісії (члени виборчої комісії) якщо їх рішення, дії чи бездіяльність порушують виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі виборця особисто;

2) орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, установа, підприємство, організація, їхні посадові та службові особи, якщо їх рішення, дії чи бездіяльність порушують виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі виборця особисто;

3) кандидат, його довірена особа, партія (блок), місцева організація партій (блоку місцевих організацій партій), їхні посадові особи та уповноважені особи, офіційні спостерігачі від суб'єктів виборчого процесу, якщо їх дії чи бездіяльність порушують виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі виборця особисто.

Щодо справ за позовами виборчих комісій, як суб'єктів звернення до адміністративного суду то варто зазначити, що суб'єктами оскарження у даній категорії справ будуть:

1) орган державної влади, орган місцевого самоврядування, підприємство, установа, організація, їх посадова чи службова особа;

2) засіб масової інформації, інформаційне агентство, їх посадова чи службова особа або творчий працівник;

3) кандидат у народні депутати, кандидат у депутати, кандидат на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидат на пост Президента України.

4) політична партія, місцева організація партії (блоку місцевих організацій партій).

Варто зазначити, що відповідно до ч. 1 ст. 175 КАС України виборча комісія не зазначена серед суб'єктів, які можуть оскаржувати дії чи бездіяльність кандидатів. Разом з тим, ч. 3 ст. 85 Закону України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, сільських, селищних, міських

голів” [142] та ч. 9 ст. 108 Закону України “Про вибори народних депутатів України” [143] надає право виборчій комісії оскаржувати дії чи бездіяльність, що стосуються виборчого процесу кандидата у депутати, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови. Поряд із цим ст. 100 Закону України “Про вибори Президента України” [144] не передбачає такого права для виборчих комісій.

За таких обставин, виходячи зі змісту ч. 3 ст. 22 Конституції України, є підстави вважати правомірним звернення до суду виборчої комісії з оскарженням дій чи бездіяльності кандидата у народні депутати, кандидата у депутати, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови;

Аналогічно, у ч. 1 ст. 175 КАС України виборча комісія не зазначена серед суб’єктів, які можуть оскаржувати дії та бездіяльність кандидатів [71]. Разом з тим, ч. 3 ст. 85 Закону України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, сільських, селищних, міських голів” та ч. 9 ст. 108 Закону України “Про вибори народних депутатів України” надають право виборчій комісії оскаржувати дії чи бездіяльність, що стосуються виборчого процесу політичної партії (блоку політичних партій), місцевої організації партії (блоку місцевих організацій партій), крім рішень чи дій, які відповідно до закону, статуту (положення) належать до внутрішньої організаційної діяльності партії, місцевої організації партії [142, 143].

Отже, виходячи зі змісту ч. 3 ст. 22 Конституції України, слід вважати правомірним звернення до суду виборчої комісії з позовом про оскарження дій та рішень відповідно партій (блоків) та місцевих організацій партій (блоків).

Беручи до уваги справи за зверненням до адміністративного суду партій (блоків), як суб’єктів звернення, що висунули кандидатів, слід зазначити, що у цьому випадку суб’єктами оскарження будуть:

- 1) виборчі комісії (члени виборчих комісій);

2) засіб масової інформації, інформаційне агентство, їх посадова чи службова особа або творчий працівник, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, підприємство, установа, організація, їх посадова чи службова особа;

3) кандидат, його довірена особа, партія (блок), місцева організація партії (блок місцевих організацій партій), їхні посадові особи та уповноважені особи, офіційні спостерігачі від суб'єктів виборчого процесу.

Щодо справ за зверненням кандидата у народні депутати, кандидата у депутати, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата на пост Президента України, то суб'єктами оскарження будуть:

1) виборчі комісії (члени виборчих комісій);

2) засіб масової інформації, інформаційне агентство, їх посадова чи службова особа або творчий працівник, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, підприємство установа організація, їх посадова чи службова особа;

3) кандидат, його довірена особа, партія (блок), місцева організація партії (блок місцевих організацій партій), їхні посадові особи та уповноважені особи, офіційні спостерігачі від суб'єктів виборчого процесу.

У справах за зверненням до адміністративного суду офіційного спостерігача від суб'єкта виборчого процесу суб'єктами оскарження будуть виборча комісія та члени цієї виборчої комісії [22, с. 7].

Щодо питання класифікації суб'єктів виборчого процесу, то, незважаючи на їх значну кількість, законодавство України не допускає їхнього хаотичного існування. Відповідно, кожний із суб'єктів виборчого процесу посідає окреме місце в системі соціальних зв'язків, які опосередковують процес підготовки, проведення, передбачених Конституцією України та законодавством, виборів [177, с. 49].

Для класифікації суб'єктів можна використовувати різні критерії, що демонструють їхні особливості. Залежно від мети, яку переслідують учасники

виборчого процесу, особливості їхньої ролі як носіїв виборчих прав і обов'язків, характеру зв'язків, які виникають між ними, всі вони можуть класифікуватися на різні види.

Так, залежно від міри участі у виборах усіх учасників виборчих правовідносин можна поділили на обов'язкових та факультативних.

Обов'язкові - це суб'єкти виборчого процесу, без яких процес організації і проведення виборів не може мати нормального, законодавчо визначеного, поступального розвитку. До них можна віднести виборців, кандидатів, виборчі комісії, державні органи та органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб, засоби масової інформації. Якщо умовно уявити відсутність кожного із них, то можна передбачити, що така відсутність унеможливило б проведення виборчого процесу, або може його призупинили чи стати причиною для визнання таких виборів недійсними. Виходячи з цього, законодавство України в окремих випадках спеціально зумовлює можливість продовження терміну виборчого процесу з метою визначення обов'язкових суб'єктів виборчого процесу. Наприклад, відповідно до положень ст. 62 Закону України "Про вибори народних депутатів України" у разі коли в одномандатному окрузі після закінчення строку реєстрації кандидатів не зареєстровано жодного кандидата у депутати, або якщо у виборах брав участь один кандидат і за нього віддали голоси менше половини виборців, що взяли участь у голосуванні, вибори у цьому окрузі вважаються такими, що не відбулися, що у свою чергу відповідно до ч. 1 ст. 104 названого Закону є підставою для проведення повторних виборів [177, с. 48].

До факультативних суб'єктів у цьому випадку можна віднести партії, блоки партій стосовно виборів Президента, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів; окремих членів виборчих комісій, офіційних спостерігачів від партій, блоків партій, кандидатів у депутати та іноземних держав. Їхня участь у виборах не є

обов'язковою. Звичайно, з точки зору змісту виборчого процесу, відсутність цих суб'єктів звужує його можливості та значення як політично значущого виборчого процесу, але не є причиною для визнання виборів нелегітимними.

Залежно від політико-юридичної природи виборів особливого значення набуває класифікація суб'єктів виборчого процесу відповідно до цільових установок їхньої участі у виборчих правовідносинах. Відповідно до цього суб'єктів виборчого процесу можна поділити на політичні та адміністративні. До політичних суб'єктів належать громадяни, виборці, кандидати, політичні партії, блоки партій, збори виборців, офіційні спостерігачі від партій, блоків партій, від кандидатів у депутати. Усіх їх об'єднує те, що вони, як правило, мають на меті досягнення певного політичного результату за підсумками виборів, мають право мати свої партійно-політичні установки та розповсюджувати політичну інформацію і політичну рекламу через засоби масової інформації або в інший, не заборонений законодавством спосіб: передавати систему документованих або публічно оголошених відомостей про діяльність політичних діячів, політичних партій, блоків партій, суб'єктів учасників виборчого процесу, які мають стосунок до формування та здійснення державної влади і місцевого самоврядування, “метою розповсюдження якої є: створення громадської думки, вплив на поведінку учасників політичного процесу, пропагування ідей, поглядів, програмних документів політичних організацій, а також окремих політиків чи політичних лідерів для формування їх відповідного іміджу” [178, с. 39]. По суті безпосередньо від них залежить змістовна сторона виборчого процесу, їхніми зусиллями та діями визначаються володарі депутатського мандата, або мандата виборної посадової особи, Президента, сільського, селищного, міського голови тощо.

Така характеристика політичних суб'єктів цілком відповідає положенню ст. 5 Конституції України про те, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної

влади та органи місцевого самоврядування [21, с. 505]. Виборче право при цьому є юридичною формою, способом опосередкування процесу отримання та передачі публічної влади виборним органам і посадовим особам. Як наслідок, політичні суб'єкти виборчого процесу - це єдині законодавчо визначені представники та виразники влади народу, які прямо або опосередковано впливають на політичний зміст виборчих правовідносин. Усі вони певною мірою мають народний, а не державний характер, їхня діяльність є законним способом боротьби за володіння виборними повноваженнями [97].

Відповідно до цього правовий статус таких суб'єктів характеризується певними специфічними особливостями: по-перше, безпосередньо політичні суб'єкти володіють винятковими повноваженнями, які стосуються висування кандидатів, агітації за них, надання допомоги в боротьбі за виборну посаду. Без їхньої участі виборчий процес позбавлений суттєвого змісту; по-друге, більшість адресованих політичним суб'єктам виборчого процесу законодавчих норм про вибори має повноважний характер і тому їхній статус можна характеризувати як привілейований, який усуває можливість примусової участі у виборчих правовідносинах; по-третє, своєрідними формально-юридичними ідентифікаційними ознаками цих суб'єктів є законодавче регулювання їхньої участі в агітації на виборах. У цьому випадку законодавство наділяє їх практично необмеженими повноваженнями [97].

Адміністративні суб'єкти виборчого права можуть бути представлені виборчими комісіями, органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами [25, с. 90]. Адміністративна ознака вказує на організаційно-управлінську природу цих суб'єктів, яка не має на меті політичні цілі під час виконання своїх обов'язків. Характерно, що вони є переважно суб'єктами з певними зобов'язаннями виборчо-правового характеру і не можуть ухилятися від участі в них, не мають права використовувати надані їм

повноваження з метою боротьби за володіння виборною посадою. По суті їхнім головним призначенням у виборчій кампанії є забезпечення організаційних, фінансових, матеріально-технічних, інформаційних та інших умов для реалізації політичними суб'єктами своїх прав, здійснення контролю за дотриманням виборчого законодавства, поновлення та захист у разі порушення виборчих прав громадян [201].

Слід зазначити, що особливе місце в цій класифікації посідають спостерігачі та засоби масової інформації/інформаційні агентства. Це зумовлено тим, що вони в цьому випадку мають двояку місію у виборчому процесі, і тому їх не можна віднести ні до політичних, ні до адміністративних суб'єктів виборчих правовідносин.

Так, в багатьох випадках під час виборів засоби масової інформації зобов'язані інформувати про найбільш значущі рішення та дії виборчих комісій, державних органів та посадових осіб. У цьому випадку, зберігаючи нейтралітет, вони найближче до адміністративних суб'єктів.

Але, зважаючи на те, що вони майже не обмежені у проведенні передвиборної агітації та можливості висловлювання своїх політичних симпатій, їх можна віднести до політичних суб'єктів.

На нашу думку, вони мають належати до окремої групи, яку можна було б назвати специфічними суб'єктами.

Наступним критерієм класифікації суб'єктів виборчого процесу може слугувати юридична природа їхнього зв'язку з процесом організації та проведення виборів [42, с. 545].

За цією ознакою їх можна поділити на особливі та звичайні. До особливих суб'єктів виборчого процесу можна віднести: виборців, кандидатів, партії, блоки партій, довірених осіб, спостерігачів, виборчі комісії, розпорядників виборчих

фондів. До звичайних суб'єктів можна віднести громадян, державні органи, органи місцевого самоврядування та їх посадових осіб, засоби масової інформації [97].

Особливі суб'єкти становлять групу, яка уособлює наявність у них відповідних, законодавчо визначених прав та обов'язків, пов'язаних з належністю їх до виборчого процесу та у сфері організації і проведення виборів. Вони характеризуються лише як суб'єкти у виборчому праві (виборчому процесі) і не можуть бути суб'єктами інших галузей права. Їх наявність є однією із найбільш значущих відмінних рис, особливого правового режиму, притаманного сучасному національному виборчому праву.

Інші, звичайні суб'єкти виборчих правовідносин, не несуть обов'язку погоджувати їхню поведінку лише з нормами виборчого законодавства. Певною мірою вони підпадають під вплив інших галузей права. Тому стосовно даної групи суб'єктів виборчих правовідносин особливо важливо цілковите визначення меж правового регулювання їхнього статусу нормами виборчого права, яке б усувало можливість виникнення невинуватеної конкуренції правового міжгалузевого характеру.

У загальній теорії права можливо зустріти думку, що усі суб'єкти виборчих правовідносин слід поділити на дві основні групи: фізичні та юридичні особи [26, с. 184].

У цілому цей критерій поділу, на наш погляд, є досить обґрунтованим, в той час як найменування обох груп – не зовсім вдалий, оскільки вони нечітко відображають коло учасників правовідносин, не враховують їх різноманіття. З поняттям “громадянин” пов'язана певна сукупність прав та обов'язків. Але “індивід” в виборчих відносинах може бути і виборцем, і кандидатом, і довіреною особою, тобто мати певне коло прав та обов'язків, які передбачені нормами виборчого права. Тому, краще назвати першу групу “індивідуальні суб'єкти виборчого права”, а стосовно суб'єктів виборчого права (в об'єктивному випадку)

доцільно та точніше говорити про індивідуальні та колективні суб'єкти, а не про громадян та організації. Інакше кажучи, все різноманіття суб'єктів сучасного українського виборчого права, опираючись на висновки загальної теорії права та галузеві юридичні науки, можливо поділити на дві базові групи: індивідуальні та колективні суб'єкти. Відповідно, усіх суб'єктів виборчих спорів ми також можемо поділити на індивідуальні та колективні [97].

Охарактеризовані класифікації не можуть бути вичерпними. Існують й інші критерії, за якими можна класифікувати суб'єктів, що реалізують своє виборче право та беруть участь у виборчому процесі відповідно до виборчого законодавства. За бажання вони можуть бути доповнені іншими ознаками, які характеризують індивідуальний статус учасників виборчого процесу. Однак, дуже важливим є те, що незалежно від критеріїв поділу суб'єктів виборчого права на певні різновиди (класифікації) всі вони певною мірою забезпечують формування представницьких органів через організацію та проведення виборів та не можуть внаслідок цього претендувати на особливу роль, спільними зусиллями створюють умови для легітимного врахування волі виборців та встановлення його результатів [97].

Як зазначалося вище, загальне право на подання позову в спорі, пов'язаному з виборчим процесом, належить суб'єктам виборчого процесу. Пленум ВАС України у постанові від 01 листопада 2013 року № 15 “Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом” роз'яснив, що у виборчих спорах право на звернення до суду щодо вирішення таких спорів мають суб'єкти того виборчого процесу, в якому вони набули цього статусу. Урахування цієї особливості є важливим, зокрема, у разі одночасного проведення різних видів виборів [151].

У порядку, передбаченому статтею 172 КАС України, звернутися до суду мають право особи, які мають намір реалізувати своє право на участь у виборчому

процесі або набути статусу суб'єкта виборчого процесу, у разі відмови в цьому виборчими комісіями або органами державної влади чи органами місцевого самоврядування. Якщо така відмова не оскаржена або визнана законною, то ці особи не мають права оскаржувати подальші рішення, дії та бездіяльність виборчих комісій або органів державної влади чи органів місцевого самоврядування у виборчому процесі як суб'єкти відповідного процесу та не мають права в подальшому на подання позову у вказаному порядку. Відповідно до ч. 2 ст. 172 КАС України виборці мають право на звернення до суду у вказаному порядку лише в разі порушення їхніх виборчих прав або інтересів щодо участі у виборчому процесі особисто. За таких самих умов виборець може оскаржити рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів, визначених у ч. 2 ст. 174 та в ч. 1 ст. 175 КАС України [27, с. 144].

При цьому, як слушно наголошено Богашовим О., під виборчими правами та інтересами виборця щодо участі у виборчому процесі особисто необхідно розуміти не тільки право голосу на відповідних виборах, а й участь у роботі виборчих комісій як членів цих комісій, у проведенні передвиборної агітації, здійсненні спостереження за виборами та інших заходах у порядку, визначеному законами України [28, с. 24]. За подібних умов окремі суб'єкти виборчого процесу виборів Президента України мають право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів, визначених чч. 1, 3 ст. 176 КАС України, зокрема в разі порушення їхніх законних прав або охоронюваних законом інтересів. Законами про вибори встановлено, що виборчими комісіями можуть прийматися рішення про відмову в реєстрації та дострокове припинення повноважень офіційних спостерігачів від всеукраїнських громадських організацій, іноземних держав і міжнародних організацій тощо, які не є суб'єктами виборчого процесу і для них цими законами прямо не встановлено право на звернення до суду [142, 143, 144].

У цьому випадку варто врахувати положення статей 8, 55 Конституції України та ч. 1 ст. 6 КАС України, за змістом яких кожній особі в Україні гарантовано право на звернення до суду. Не становлять винятку щодо наявності такого права й учасники виборчого процесу, які мають відповідні права та обов'язки в правовідносинах, пов'язаних з виборчим

процесом, та не є суб'єктами виборчого процесу [22, с. 29]. Разом із цим такі особи можуть мати і право на звернення до суду, зокрема щодо встановлення фактів навмисного неправомірного усунення з приміщення для голосування офіційних спостерігачів від іноземних держав і міжнародних організацій. Тому позовні заяви таких учасників щодо захисту їхніх прав, встановлених виборчими законами, у спорах щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом, з метою ефективного судового захисту повинні розглядатися за особливостями, встановленими статтями 172-179 КАС України. Відповідачем у виборчій справі є особа, яка є стороною у спірних правовідносинах, пов'язаних з виборчим процесом, до якої пред'явлено адміністративний позов [151].

За загальним правилом відповідачі у виборчій справі визначені стст. 172, 174, 175, 176 КАС України [71]. Так, зокрема, з чч. 1,2 ст. 172 КАС України випливає, що рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, членів цих комісій можуть бути оскаржені в судовому порядку. Тобто відповідачами в цьому разі є виборчі комісії та члени цих комісій. Центральна виборча комісія є постійно діючим колегіальним центральним державним органом, який очолює систему виборчих комісій, які утворюються для організації підготовки та проведення виборів Президента України, народних депутатів України. Комісія здійснює контроль та консультативно-методичне забезпечення діяльності виборчих комісій, які утворюються для організації підготовки та проведення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів (ст. 1 Закону України від 30 червня 2004 року №1932-IV “Про Центральну виборчу комісію”) [153].

Інші виборчі комісії утворюються відповідно до законів про вибори, їх види та кількість залежать від виду виборів, у зв'язку з якими вони утворюються. Також відповідачами у виборчих спорах щодо оскарження їхніх рішень, дій чи бездіяльності є органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, засоби масової інформації, інформаційні агентства, підприємства, установи, організації, їхні посадові та службові особи, творчі працівники засобів масової інформації,

інформаційних агентств, що порушують законодавство про вибори або виборчі права та інтереси виборців (чч.1, 2 ст. 174 КАС України) [71; 151].

Крім того, відповідачами у виборчих спорах є кандидати, їхні довірені особи, партії (блоки), місцеві організації партій, їхні посадові особи та уповноважені особи, офіційні спостерігачі від суб'єктів виборчого процесу, що порушують законодавство про вибори, щодо оскарження їхніх дій чи бездіяльності (ч. 1 ст. 175 КАС України). Необхідно враховувати, що у виборчих справах, пов'язаних з виборами Президента України, відповідачами також можуть бути об'єднання громадян, засоби масової інформації, їх власники, посадові та службові особи (чч.1, 2 ст. 176 КАС України) [74, с. 40]. Крім вищезгаданих осіб, які можуть бути відповідачами у виборчій справі, закони про вибори включають більш широке коло осіб. Так, ч. 9 ст. 108 Закону України “Про вибори народних депутатів України”, яка перераховує учасників виборчого процесу, рішення, дії чи бездіяльність яких можуть бути оскаржені до суду, віднесено до таких учасників офіційних спостерігачів, до яких у розумінні цього Закону (ст. 77) належать, у тому числі, й офіційні спостерігачі від громадських організацій, міжнародних організацій та іноземних держав [143; 151].

Крім того, відповідачами у виборчому спорі можуть бути особи, які порушують виборче законодавство та перешкоджають реалізації виборчих прав суб'єктами виборчого процесу або іншими носіями таких прав, у тому числі й виборці, іноземці та особи без громадянства. Таким чином, Постановою Пленуму Вищого Адміністративного суду України від 01.11.2013 № 15 визначено, що суб'єктами виборчого процесу є виборці, виборчі комісії, кандидати, партії (блоки) або місцеві організації партій, які висунули кандидатів у відповідному виборчому процесі, уповноважені представники, довірені особи, офіційні спостерігачі від партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу та від кандидатів, а також офіційні спостерігачі від громадських організацій [151]. Ми поділяємо такий підхід.

У свою чергу, сторонами судового провадження під час розгляду виборчого спору адміністративним судом є позивач та відповідач.

Для того, щоб бути суб'єктом виборчого спору, необхідно володіти виборчою правосуб'єктністю в повному обсязі. Це означає, що, наприклад, не можуть бути суб'єктом виборчого спору неповнолітні громадяни чи особи, визнані судом недієздатними, оскільки вони не можуть своїми діями реалізовувати виборчі права. Тим самим, виборчі спори, як і виборчі правовідносини, які виникають в результаті регулювання нормами виборчого права визначених суспільних відносин, обумовлюють свій суб'єктивний склад у взаємозв'язку з кругом суб'єктів виборчого права в цілому [97].

Поняття “суб'єкт виборчого спору” необхідно відокремлювати від поняття “учасник виборчого процесу”. Так, особливістю суб'єктів виборчого спору, як учасників юридичного конфлікту та адміністративного процесу, є обов'язкова наявність конфлікту між сторонами. Тобто, конфліктуючі між собою сторони водночас виступають суб'єктами виборчого спору.

Суб'єктами виборчого спору є діюча або протидіюча сторона – учасник виборчого процесу, який виступає стороною судового провадження під час розгляду справи щодо порушення законодавства про вибори та референдум.

1.3. Стадії судового провадження щодо розгляду справ з виборчих правовідносин

Як окрема категорія справ адміністративної юрисдикції, адміністративне судочинство щодо справ з виборчих правовідносин характеризується рядом особливостей.

Структура провадження щодо будь-якої адміністративної справи відповідає узагальненій конструкції структури адміністративного процесу і передбачає послідовне проходження процесуальних стадій.

Структура адміністративного процесу є доволі стійкою конструкцією і залишається незмінною, тобто кожна справа, незважаючи на її особливості, складність, належність до різних груп адміністративних справ, завжди проходить передбачені стадії адміністративного судочинства: відкриття провадження, підготовче провадження, судовий розгляд і вирішення, виконання рішення та оскарження (за певних умов). У той же час, особливості різновидів адміністративних справ мають бути враховані при здійсненні щодо них адміністративного судочинства.

Справи, пов'язані із виборчим процесом, не є виключенням із цього правила, а зважаючи на їх специфічні риси, охарактеризовані раніше, відрізняються від інших категорій адміністративних справ окремими особливостями здійснення адміністративного судочинства на кожній його стадії.

Нажаль, норми КАС України, якими врегульовано порядок розгляду і вирішення справ, пов'язаних із виборчим процесом, не становлять єдиної систематизованої й упорядкованої групи, побудованої за принципами послідовного закріплення особливостей зазначених вище процесуальних інститутів. Вони представлені кількома статтями, у яких зроблено спробу закріпити усі можливі особливості адміністративного судочинства щодо окремих різновидів виборчих спорів.

Такий підхід законодавця щодо визначення особливостей адміністративного судочинства у справах, пов'язаних із виборчим процесом, має наслідком наявність восьми статей, у яких важко відстежити логіку конструювання, оскільки навіть визначені Класифікатором категорій адміністративних справ види адміністративних справ, пов'язаних із виборчим процесом, не враховані. Так само хаотично

регулюються окремі процесуальні інститути, що характеризуються відмінностями при розгляді і вирішенні виборчих спорів.

Все це призводить до численних дублювань ідентичних положень, наявності прямих суперечок приписів окремих норм, і як наслідок – ускладнень при їх застосуванні у діяльності адміністративних судів під час проходження виборчих компаній.

Наведене твердження яскраво ілюструється аналізом тематичної направленості статей, присвячених спорам, що виникають із правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом. Результати цього аналізу відображені в таблиці 1.

Таблиця 1

СТРУКТУРНО-ТЕМАТИЧНИЙ ОГЛЯД СТАТЕЙ КАС УКРАЇНИ, ПРИСВЯЧЕНИХ ВИБОРЧИМ СПОРАМ					
№ статті	172	173	174	175	176
Предмет виборчого спору	Діяльність комісій та їх членів	Списки виборців	Діяльність публічних органів та ЗМІ	Діяльність кандидатів, партій, блоків	Дії під час виборів Президента
Ч.1	Суб'єкти	Суб'єкти	Суб'єкти	Суб'єкти	Норми, що повторюють зміст попередніх статей
Ч.2	Суб'єкти	Підсудність	Суб'єкти	Суб'єкти	
Ч.3	Підсудність	Строки	Підсудність	Підсудність	
Ч.4	Підсудність	Строки	Строки	Строки	
Ч.5	Підсудність	Провадження	Строки	Строки	
Ч.6	Строки				
Ч.7	Строки				Підсудність
Ч.8	Строки				Підсудність
Ч.9	Провадження				Підсудність

Ч.10	Провадження		Строки
Ч.11	Строки		Перегляд
Ч.12	Провадження		

Отже, зазначені особливості знаходять своє відображення у змісті й характері процесуальних дій на кожній стадії розгляду адміністративними судами справ, що виникають із правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом. Деякі з наведених вище відмінностей обмежуються лише кількома нормами, тоді як інші процесуальні інститути мають власну регламентацію, що є більш детальною, ніж загальні правила здійснення адміністративного судочинства.

Відкриття провадження в адміністративній справі, що виникає з правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом, в основному здійснюється в загальному порядку. Однак, на відміну від загальних правил адміністративного судочинства, відкриття адміністративними судами провадження у справах, що виникають із правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом, має певні особливості.

Відповідно до загальних правил, встановлених ст. 107 КАС України, суддя після одержання позовної заяви з'ясовує, чи: подана позовна заява особою, яка має адміністративну процесуальну дієздатність; має представник належні повноваження (якщо позовну заяву подано представником); відповідає позовна заява вимогам, встановленим статтею 106 цього Кодексу; належить позовну заяву розглядати в порядку адміністративного судочинства; подано адміністративний позов у строк, установлений законом (якщо адміністративний позов подано з пропуском встановленого законом строку звернення до суду, то чи достатньо підстав для визнання причин пропуску строку звернення до суду поважними); немає інших підстав для повернення позовної заяви, залишення її без розгляду або відмови у відкритті провадження в адміністративній справі, встановлених цим Кодексом [108, с. 172].

Вимоги до позовної заяви встановлюються ст. 106 КАС України. Так, у позовній заяві мають бути зазначені:

- найменування адміністративного суду, до якого подається позовна заява;
- ім'я (найменування) позивача, поштова адреса, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;
- ім'я (найменування) відповідача, посада і місце служби посадової чи службової особи, поштова адреса, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі відомі;
- зміст позовних вимог згідно з частинами четвертою і п'ятою статті 105 цього Кодексу і виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, а в разі подання позову до декількох відповідачів, - зміст позовних вимог щодо кожного з відповідачів;
- у разі необхідності - клопотання про звільнення від сплати судового збору; про звільнення від оплати правової допомоги і забезпечення надання правової допомоги, якщо відповідний орган відмовив особі у забезпеченні правової допомоги; про призначення судової експертизи; про витребування доказів; про виклик свідків тощо; перелік документів та інших матеріалів, що додаються.

На підтвердження обставин, якими обґрунтовуються позовні вимоги, позивач надає докази, а в разі неможливості - зазначає докази, які не може самотійно надати, із зазначенням причин неможливості подання таких доказів.

До позовної заяви додаються її копії та копії всіх документів, що приєднуються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб, крім випадків подання адміністративного позову суб'єктом владних повноважень. Суб'єкт владних повноважень при поданні адміністративного позову зобов'язаний додати до позовної заяви доказ надіслання рекомендованим листом з повідомленням про вручення відповідачу і третім особам копії позовної заяви та доданих до неї

документів. До позовної заяви додається також документ про сплату судового збору, крім випадків, коли його не належить сплачувати.

Позовна заява підписується позивачем або його представником із зазначенням дати її підписання. Якщо позовна заява подається представником, то у ній зазначаються ім'я представника, його поштова адреса, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є. Одночасно з позовною заявою подається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника [12, с. 98].

Далі звертаємо увагу на особливості відкриття адміністративними судами провадження у справах, що виникають із правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом.

Так, адміністративний суд не вирішує питання про поважність причин пропущення строку звернення до адміністративного суду з позовом даної категорії.

Така особливість викликана змістом норми ч. 5 ст. 179 КАС України, відповідно до якої строки подання позовних заяв та апеляційних скарг, встановлені ст.ст. 172 – 177 КАС України, не може бути поновлено. Позовні заяви, апеляційні скарги, подані після закінчення цих строків, суд залишає без розгляду.

Крім того, якщо позов подається до виборчої комісії, члена такої комісії, несплата позивачем судового збору не є підставою для залишення позовної заяви без руху, оскільки згідно з ч. 9 ст. 172 КАС України суд приймає позовну заяву щодо рішення, дії чи бездіяльності виборчої комісії або члена відповідної комісії до розгляду незалежно від сплати судового збору [197, с. 92]. У разі несплати судового збору на момент вирішення справи суд одночасно вирішує питання про стягнення судового збору відповідно до правил розподілу судових витрат, встановлених цим Кодексом.

Таким чином, закон встановлює спрощений порядок звернення до суду з адміністративним позовом до виборчих комісій. Слід звернути увагу на те, що така

норма не поширюється на інші справи, пов'язані із виборчим процесом (ст.ст. 174, 175). А за правилами ч. 3 ст. 173 КАС України позовна заява про уточнення списку виборців подається до адміністративного суду взагалі без сплати судового збору [71].

Стаття 108 КАС України надає можливість суду постановити ухвалу про залишення позовної заяви без руху. У такій ухвалі зазначаються недоліки позовної заяви, спосіб їх усунення і встановлюється строк, достатній для усунення недоліків. Копія ухвали про залишення позовної заяви без руху невідкладно надсилається особі, що звернулася з позовною заявою.

Враховуючи суспільну значущість справ, що виникають із правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом, є можливим припустити, що така норма застосовуватиметься не часто. Це викликано насамперед високими професійними якостями фахівців у галузі права, що залучаються учасниками виборчого процесу до таких справ, та їх спроможністю звертатися до адміністративного суду із дотриманням вимог, що встановлюються законом до оформлення адміністративних позовів [62, с. 120].

Крім того, на нашу думку, вирішальним у даному питанні також є скорочені строки розгляду цієї категорії справ, що в окремих випадках обчислюються годинами.

Як вже зазначалось, розгляд виборчих спорів адміністративними судами може тривати не більше двох днів з моменту отримання позовної заяви. А іноді строк розгляду судом адміністративної справи обчислюється кількома годинами. Отже, питання про відкриття провадження по виборчому спору у більшості випадків має бути вирішено невідкладно.

Відтак, з огляду на жорсткі часові обмеження, встановлені КАС України щодо справ, пов'язаних із виборчим процесом, так само недоцільним є застосування приписів ч. 4 ст. 107 КАС України, відповідно до якої питання про відкриття

провадження в адміністративній справі суддя вирішує протягом трьох днів з дня надходження позовної заяви до адміністративного суду або закінчення строку, встановленого для усунення недоліків позовної заяви, у разі залишення позовної заяви без руху, та не пізніш наступного дня з дня отримання судом у порядку, передбаченому частиною третьою цієї статті, інформації про місце проживання (перебування) фізичної особи [71].

Слід звернути увагу, що діюча редакція КАС України не містить норми, яка уточнювала би порядок і строки відкриття провадження в адміністративних справах, що виникають із правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом.

Окрім того, зауважуємо, що у справах, що виникають із правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом, є додаткові обставини, які мають бути встановлені під час відкриття провадження у справі.

Зокрема, за правилами ч. 1 ст. 172 КАС України право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій мають суб'єкти відповідного виборчого процесу (крім виборчої комісії).

Пленум ВАС України у постанові від 01 листопада 2013 року №15 “Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом” зазначив, що визначаючи спір щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом, за суб'єктним складом (сторонами), суди повинні виходити з того, хто є позивачем у справі (суб'єкт виборчого процесу) та хто є відповідачем у справі, оскільки не кожна особа може бути стороною в такому спорі [151].

Розгляд справ за особливостями, встановленими статтями 172–179 КАС України, здійснюється в разі звернення у цьому порядку до суду осіб, яким право на звернення до суду про захист прав у виборчому процесі надано відповідними законами про вибори [63, с. 117].

Однак, визначальним для визначення виборчого спору, який повинен вирішуватися за особливостями, встановленими статтями 172 – 179 КАС України, є предмет спору щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом та які виникли в межах виборчого процесу.

Дана обставина підлягає обов'язковому з'ясуванню судом під час вирішення питання про відкриття провадження в адміністративній справі, адже якщо сторонами спору є суб'єкти виборчого процесу, але спір не пов'язаний з виборчим процесом, то такий спір, у разі поширення на нього юрисдикції адміністративних судів, повинен вирішуватися за загальними правилами, встановленими КАС України.

Окрім того, як обґрунтовано зауважив Пленум ВАС України у зазначеній вище Постанові від 01 листопада 2013 року №15, оскільки за правилами частини першої статті 172 КАС України право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій мають суб'єкти відповідного виборчого процесу (крім виборчої комісії), то в позовній заяві обов'язково повинен бути вказаний статус позивача із зазначенням документа, який підтверджує цей статус. Якщо ці відомості відсутні, то така позовна заява залишається без руху з установленням строку для усунення її недоліків [151].

Так само повинні діяти суди у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації, які порушують законодавство про вибори, а також у справах щодо оскарження дій або бездіяльності кандидатів, їхніх довірених осіб, партій (блоків), місцевих організацій партій (блоків), їхніх посадових осіб, уповноважених осіб, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу тощо. Що ж до виборця, то він, оскаржуючи рішення, дії чи бездіяльність виборчої комісії, члена цієї комісії, у позовній заяві також

повинен зазначати, яким чином таке рішення, дія чи бездіяльність порушує виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі його особисто, крім спорів щодо уточнення списків виборців (ч. 1 ст. 173 КАС України) [49, с. 75]. Ці вимоги також поширюються на осіб, які мають право на звернення до суду за особливостями розгляду виборчого спору в разі порушення суб'єктами оскарження їхніх законних прав та охоронюваних законом інтересів (чч. 1, 3 ст. 176 КАС України). У разі неусунення вказаних недоліків у встановлений судом строк така позовна заява за правилами п. 1 ч. 3 ст. 108 КАС України повертається позивачеві [108, с. 171; 51].

Розгляд судом адміністративних позовів до виборчих комісій, членів цих комісій характеризується також особливим порядком здійснення викликів і повідомлень. Як установлює ч. 10 ст. 172 КАС України, суд невідкладно повідомляє відповідну виборчу комісію або комісію з референдуму та комісію вищого рівня про надходження позовної заяви та про ухвалене судом рішення [71].

Слід підкреслити, що із змісту наведеної норми не зрозуміло, які саме дії є “повідомленням про ухвалене рішення”: надіслання копії постанови по справі чи лише стисле викладення резолютивної частини. Крім того, слід звернути увагу на той факт, що комісія вищого рівня не є учасником адміністративного процесу у даній конкретній справі.

Зміст вищенаведеної норми стає зрозумілим з урахуванням того, що спори, пов'язані з виборчим процесом, окрім адміністративних судів, можуть бути розглянуті виборчими комісіями.

Зокрема, згідно з ч. 11 ст. 108 Закону України “Про вибори народних депутатів України”, якщо судом прийнято до провадження адміністративний позов із того ж питання та з тих же підстав, що подано скаргу до виборчої комісії, виборча комісія після отримання повідомлення суду про прийняття до провадження адміністративного позову повертає таку скаргу суб'єкту звернення без розгляду не

пізніше наступного дня з дня отримання повідомлення суду із зазначенням підстав її повернення [143].

Аналогічні за змістом положення містить ч. 12 ст. 85 Закону України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” [142].

Дані норми законів про вибори фактично покликані нівелювати можливість подвійного розгляду однієї і тієї скарги суб’єктів виборчого процесу різними органами (виборчою комісією та судом).

Деякі складові елементи механізму здійснення викликів і повідомлень під час судового розгляду справ, що виникають із правовідносин, пов’язаних з виборчим процесом, все ще не враховують специфіки та динаміки виборчого процесу і до теперішнього часу є ідентичними загальним правилам розгляду справ адміністративної юрисдикції, встановленим КАС України.

Як установлює ст. 33 КАС України, судові виклики й повідомлення здійснюються повітками про виклик і повітками-повідомленнями. Судовий виклик або судове повідомлення учасників адміністративного процесу здійснюється рекомендованою кореспонденцією (листом, телеграмою), кур’єром із зворотною розпискою, шляхом надсилання тексту повістки факсимільним повідомленням, електронною поштою, телефонограмою, опублікування у друкованому засобі масової інформації [71].

За загальним правилом учасникам процесу повістка надсилається саме рекомендованою кореспонденцією [42, с. 245].

КАС України передбачає надсилання повістки електронною поштою або факсимільним повідомленням лише суб’єктам владних повноважень і лише за певних умов. Механізм надіслання повістки технічними засобами суб’єктам владних повноважень визначається у ст. 38 КАС України. Він передбачає функціонування Єдиної бази даних електронних адрес, номерів факсів (телефаксів) суб’єктів

владних повноважень. Суб'єкт владних повноважень повинен за допомогою електронної пошти (факсу, телефону) негайно підтвердити суду про отримання тексту повістки. Текст такого підтвердження роздруковується, а телефонне підтвердження записується відповідним працівником апарату суду і приєднується секретарем судового засідання до справи. Таке підтвердження є достатнім доказом належності повідомлення суб'єкта владних повноважень про дату, час і місце судового розгляду. Якщо протягом двох робочих днів із дня направлення повістки підтвердження не надійшло, секретар судового засідання складає про це довідку. Така довідка приєднується до справи і є достатнім доказом належності повідомлення суб'єкта владних повноважень про дату, час і місце судового розгляду [172, с. 37]. Одночасно з надсиланням тексту повістки суд повідомляє суб'єкта владних повноважень про наявні у нього матеріали, які підлягають врученню йому як стороні, та про можливість їх отримання лише безпосередньо у суді.

До осіб, які не є суб'єктами владних повноважень, такий механізм також може бути застосований, якщо така особа зазначила адресу своєї електронної пошти (номер факсу, телефаксу) і не висловила заперечень проти її використання для одержання текстів судових рішень та інших документів.

Що стосується здійснення виклику або повідомлення телефонограмою, відповідний механізм в КАС України відсутній.

Однак, аналіз положень КАС України дозволяє дійти висновку, що телефонограма можлива за номером засобу зв'язку, який особа сама зазначила в адміністративному позові.

Слід також звернути увагу, що норми діючого законодавства не зобов'язують зазначати засоби зв'язку у будь-яких зверненнях до суду (заявах, письмових клопотаннях). А у позовній заяві така інформація зазначається лише у разі, коли вона є відомою позивачу.

Разом з тим, проведений у попередніх розділах аналіз підтверджує, що справи, пов'язані з виборчим процесом, є можливими і тоді, коли відповідач не є суб'єктом владних повноважень. Крім того, порядок судового розгляду виборчих спорів повинен враховувати їх швидкоплинний та динамічний характер.

Таким чином, норми КАС України не встановлюють ефективного механізму оперативного здійснення викликів і повідомлень осіб, які не є суб'єктами владних повноважень, якщо такі особи навмисно ухиляються від офіційного отримання такої інформації.

Отже, на теперішній час, єдиний спосіб офіційно повідомити про час та місце розгляду справи кандидата на представницьку посаду, партію (блок), що висунула такого кандидата, є рекомендована кореспонденція в загальному порядку.

Враховуючи той факт, що в деяких випадках строк судового розгляду справи може обчислюватися годинами, виникає проблема, що за будь-яких умов суд не може розглянути виборчий спір без порушень процесуального права, які у подальшому зможуть стати підставами для скасування рішення.

Вирішення такої проблеми може бути віднайдено, якщо врахувати досвід юрисдикційної діяльності самих виборчих комісій.

Зокрема, як установлює п. 7.6 Порядку розгляду скарг виборчими комісіями з виборів Президента України, затвердженого Постановою Центральної виборчої комісії від 08 грудня 2009 року №432 [150], виборча комісія може повідомляти суб'єкта звернення зі скаргою, суб'єкта оскарження та інших заінтересованих осіб про час і місце розгляду скарги у такий спосіб: рекомендованими телеграмами; факсимільними повідомленнями; засобами електронної пошти; по телефону з обов'язковим фіксуванням такої дії відповідною службовою особою виборчої комісії окремою письмовою довідкою, яка долучається до відповідного протоколу засідання виборчої комісії.

Найпростіший спосіб вирішення такої проблеми вбачається в доповненні КАС України статтею 179-1 “Особливості здійснення викликів і повідомлень у справах, пов’язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму”, що за змістом буде повторювати пункт 7.6 наведеного Порядку.

Особливості стадії підготовчого провадження також пов’язані зі стислими строками здійснення адміністративного судочинства під час розгляду справ, що виникають із правовідносин, пов’язаних з виборчим процесом.

Відповідно до ч. 2 ст. 110 КАС України суд до судового розгляду адміністративної справи вживає заходів для всебічного та об’єктивного розгляду й вирішення справи в одному судовому засіданні протягом розумного строку. Із цією метою він може: прийняти рішення про витребування документів та інших матеріалів; навести необхідні довідки; провести огляд письмових та речових доказів на місці, якщо їх не можна доставити до суду; призначити експертизу, вирішити питання про необхідність залучення свідків, спеціаліста, перекладача; прийняти рішення про обов’язковість особистої участі осіб, які беруть участь у справі, у судовому засіданні, про залучення третіх осіб до справи; викликати на судовий розгляд адміністративної справи свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів; прийняти рішення про проведення попереднього судового засідання. Встановлені законом нормативні приписи повинні бути виконані судами ефективно у найкоротші терміни [207, с. 99].

Слід звернути увагу, що призначення попереднього засідання на цій стадії не є обов’язковим.

Так, пункт 4 частини другої статті 110 КАС України не зобов’язує, а лише уповноважує суд прийняти рішення про призначення попереднього судового засідання.

У свою чергу, пункт 4 частини п'ятої статті 107 КАС України більш детально розкриває наведене положення та вказує, що суд вирішує призначити попереднє судове засідання, якщо вважає його проведення необхідним [71].

При цьому КАС України не встановлює, за яких умов потрібно вважати необхідним проведення попереднього судового засідання. У такому разі, якщо суд за своїм внутрішнім переконанням вважає за необхідне призначити попереднє засідання, він зобов'язаний реалізувати таке дискретне повноваження, якщо його реалізація потрібна для належного виконання своїх функцій [63, с. 117].

У вищезазначеній ст. 107 КАС України також фактично встановлюється термін для прийняття рішення судом про призначення попереднього судового засідання. Дата, час і місце попереднього судового засідання повинні бути визначені в ухвалі суду про відкриття провадження в адміністративній справі. Таким чином, рішення про призначення попереднього судового засідання фактично повинно бути прийнято у ті ж самі строки що, й рішення про відкриття провадження у справі. Отже, зміст рішення, прийнятого під час відкриття провадження у справі, цілком визначає порядок процесуальних дій на стадії підготовчого провадження.

Якщо під час розгляду справи, що виникає із правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом, попереднє засідання все ж таки призначається, розгляд справи автоматично переноситься щонайменше на один день.

Такий висновок обґрунтовується положеннями ч. 3 ст. 121 КАС України. Згідно з наведеною нормою, у разі призначення попереднього судового засідання початок судового розгляду справи у той самий день є можливим лише за письмовою згодою всіх осіб, що беруть участь в адміністративному процесі, які при цьому обов'язково повинні взяти участь у попередньому судовому засіданні [102]. Буде цілком логічним якщо, наприклад, відповідач вирішить не погоджуватися з пропозицією невідкладно розпочати судовий розгляд справи. У такому разі він лише

реалізує свої процесуальні права і не може бути примушений давати письмову згоду на прискорення розгляду справи, який йому більш вигідно уповільнити.

Всі наведені положення КАС України абсолютно не враховують специфіки швидкоплинного адміністративного процесу з розгляду виборчих спорів, що обов'язково повинна бути відображена законодавчо.

На особливу увагу також заслуговує ч. 3 ст. 110 КАС України, відповідно до якої суддя вживає заходи щодо невідкладного розгляду й вирішення справи за обґрунтованим клопотанням позивача. У такому разі виклик осіб, які беруть участь у справі, чи повідомлення про постановлені судом ухвали здійснюються за допомогою кур'єра, телефону, факсу, електронної пошти або іншого технічного засобу.

Наведені положення також не зовсім враховують специфіку адміністративного процесу у справах, що виникають із виборчих правовідносин.

Суперечливість полягає в тому, що такі справи повинні бути розглянуті негайно відповідно до вимог КАС України незалежно від наявності чи обґрунтованості клопотання позивача про невідкладний розгляд справи. У позначеній ситуації додаткове клопотання лише уповільнює розгляд справи, оскільки є додатковою інформацією, що підлягає розгляду і не належить до предмета доказування по справі [94, с. 37].

Серед інших повноважень адміністративного суду, що спрямовані на всебічний та об'єктивний розгляд справи і здійснюються під час підготовчого провадження в справах, що виникають із правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом, заслуговує на увагу право суду призначити експертизу, викликати на судовий розгляд адміністративної справи експерта. У разі виникнення необхідності провести експертне дослідження доказів суд повинен заздалегідь врахувати, що такі дії має бути вчинено у якнайкоротші терміни.

Відповідно до п. 6 Постанови Пленуму ВАС України від 01 листопада 2013 року №15 “Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов’язаних з виборчим процесом” суди повинні враховувати, що попереднє судове засідання у спорах, пов’язаних з виборчим процесом, відповідно до частини другої статті 111 КАС України проводиться суддею одноособово або колегією у відповідному складі суддів залежно від предмета спору та/чи підсудності справи з урахуванням приписів статті 24 КАС України, якими визначено справи, які розглядаються колегією суддів [151].

Зазначені положення необхідно враховувати апеляційним судам під час перевірки законності оскаржуваних рішень судів першої інстанції щодо їх ухвалення повноважним складом суду. У разі порушення цих правил судові рішення підлягають скасуванню з підстав їх прийняття неповноважним складом суду.

Після закінчення підготовчого провадження суд, відповідно до приписів ч. 1 ст. 121 КАС України, виносить ухвалу про закінчення підготовчого провадження і призначення справи до судового розгляду, в якій зазначається, які підготовчі дії проведено, і встановлюються дата, час та місце розгляду справи.

Стадія судового розгляду адміністративними судами справ, що виникають із правовідносин, пов’язаних з виборчим процесом, характеризується відмінностями, що насамперед пов’язані з аспектами організації адміністративного судочинства [120, с. 193].

Згідно з ч. 1 ст. 24 КАС України адміністративні справи, предметом оскарження в яких є рішення, дії чи бездіяльність виборчої комісії, члена цієї комісії розглядаються й вирішуються в окружному адміністративному суді колегією у складі трьох суддів. Отже, вищенаведена норма не поширюється на адміністративні справи, які розглядаються у порядку ст.ст. 174 та 175 КАС України (предметом

оскарження яких є рішення, дії чи бездіяльність інших учасників виборчого процесу).

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 24 КАС України адміністративні справи розглядаються і вирішуються в окружному адміністративному суді та у місцевому загальному суді як адміністративному суді колегією у складі трьох суддів також з ініціативи судді в разі їх особливої складності [71].

Як установлюють ч.ч. 5, 6 ст. 24 КАС України, адміністративні справи, підсудні Київському апеляційному адміністративному суду як суду першої інстанції, розглядаються і вирішуються колегією у складі трьох суддів. Адміністративні справи, підсудні Вищому адміністративному суду України як суду першої інстанції, розглядаються і вирішуються колегією у складі не менше п'яти суддів [8, с. 274].

Порядок вирішення питань колегією суддів визначається ст. 25 КАС України. Усі питання, що виникають при судовому розгляді адміністративної справи колегією суддів, вирішуються більшістю голосів суддів. При прийнятті рішення з кожного питання жоден із суддів не має права утримуватися від голосування та підписання судового рішення. Головуючий у судовому засіданні голосує останнім. Суддя, не згодний із судовим рішенням за наслідками розгляду адміністративної справи, може письмово викласти свою окрему думку. Цей документ не оголошується у судовому засіданні, приєднується до справи і є відкритим для ознайомлення [55, с. 187].

У всіх інших випадках, відповідно до ч. 1 ст. 23 КАС України, адміністративні справи в судах першої інстанції розглядаються й вирішуються суддею одноособово [139].

КАС України встановлює, що неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає судовому розгляду справи, яка виникає із правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом. Таку норму містять

ч. 12 ст. 172; ч. 5 ст. 173; ч. 6 ст. 174, ч. 6 ст. 175 та ч. 8 ст. 177 КАС України. Отже, це положення діє стосовно всіх виборчих спорів і в ст. 177 КАС України дублюється.

Наведена регламентація розгляду справ, пов'язаних з виборами, є більш суворою у порівнянні з порядком розгляду адміністративних справ на загальних підставах.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 128 КАС України, неприбуття в судове засідання без поважних причин представника сторони або третьої особи, які прибули в судове засідання, або неповідомлення ним про причини неприбуття не є перешкодою для розгляду справи. Проте за клопотанням сторони та з урахуванням обставин у справі суд може відкласти її розгляд.

Водночас, норми КАС України встановлюють, що суд відкладає розгляд справи у разі: неприбуття у судове засідання сторони (сторін) або будь-кого з інших осіб, які беруть участь у справі, про яких немає відомостей, що їм вручені повістки; неприбуття в судове засідання позивача, належним чином повідомленого про дату, час і місце судового розгляду, якщо від нього не надійшло заяви про розгляд справи за його відсутності; неприбуття в судове засідання відповідача, який не є суб'єктом владних повноважень, належним чином повідомленого про дату, час і місце судового розгляду, якщо від нього не надійшло заяви про розгляд справи за його відсутності; якщо суд визнав обов'язковою особисту участь особи, яка бере участь у справі, у судовому розгляді, а вона не прибула [114, с. 47].

На загальних підставах не є перешкодою для судового розгляду справи неприбуття відповідача, належним чином повідомленого про дату, час і місце судового розгляду, без поважних причин або без повідомлення ним про причини неприбуття. Даний висновок робимо з огляду на положення ч. 12 ст. 172, ч. 5 ст. 173, ч. 6 ст. 174, ч. 6 ст. 175, ч. 8 ст. 177 КАС України [71].

Що стосується позивача, то в разі його повторного неприбуття, якщо він належним чином повідомлений про дату, час і місце судового розгляду, без поважних причин або без повідомлення ним про причини неприбуття, якщо від нього не надійшло заяви про розгляд справи за його відсутності, суд залишає позовну заяву без розгляду. Застосування такої норми у справах, що виникають із правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом, також може вважатися не частою подією, оскільки у більшості випадків такі справи можуть бути вирішені в одному засіданні, яке не відкладається.

Порядок відкладення розгляду справи чи оголошення перерви в її розгляді визначається нормами ст. 150 КАС України, відповідно до яких суд відкладає розгляд справи у випадках, встановлених цим Кодексом, а також у разі неможливості розгляду справи у зв'язку з необхідністю заміни судді (в результаті задоволення заяви про відвід чи з інших причин) або залучення до участі у справі інших осіб. Суд оголошує перерву у зв'язку з необхідністю одержання нових доказів або в інших необхідних випадках. Тривалість перерви встановлюється судом залежно від обставин розгляду справи [8, с. 218]. Суд, відкладаючи розгляд справи або оголошуючи перерву в її розгляді, встановлює дату і час нового судового засідання, про що повідомляє під розписку осіб, які беруть участь у справі, свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, які були присутніми у судовому засіданні. Особи, які беруть участь у справі, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі, які не прибули або яких суд уперше залучає до участі в адміністративному процесі, викликаються у судове засідання повістками [207, с. 101].

У разі відкладення розгляду справи суд повинен допитати свідків, які прибули. Тільки у виняткових випадках за ухвалою суду свідки не допитуються і викликаються знову. Якщо розгляд справи було відкладено, новий її розгляд починається спочатку. Якщо сторони не наполягають на повторенні наданих раніше пояснень осіб, які беруть участь у справі, якщо склад суду не змінився і до участі в

справі не було залучено третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, суд продовжує провадження у справі зі стадії, на якій розгляд справи було відкладено. Якщо у розгляді справи було оголошено перерву, провадження у справі після її закінчення продовжується зі стадії, на якій його було перервано [71].

Після з'ясування всіх обставин у справі та перевірки їх доказами головуючий у судовому засіданні надає сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, можливість дати додаткові пояснення чи надати додаткові докази. У зв'язку з додатковими поясненнями осіб, які беруть участь у справі, суд може задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, свідкам, експертам, спеціалістам. Вислухавши додаткові пояснення і дослідивши додаткові докази, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів [165, с. 3].

Також особливістю розгляду адміністративних справ даної категорії є те, що оскільки ч. 2 ст. 177 КАС України встановлено, що копії судового рішення невідкладно видаються особам, які брали участь у справі, або надсилаються їм, якщо вони не були присутні під час його проголошення, то під час розгляду справ, пов'язаних з виборчим процесом, застосування правил частини четвертої ст. 167 КАС України щодо проголошення вступної та резолютивної частин постанови, складеної відповідно до вимог ч. 3 ст. 160 КАС України, не допускається.

Із цих підстав також не допускається застосування правил ч. 7 ст. 160 КАС України щодо постановлення і проголошення вступної та резолютивної частин ухвали у виборчій справі [170, с. 8].

Однією з головних відмінностей стадії апеляційного перегляду справ, що виникають із правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом, є те, що рішення суду апеляційної інстанції у адміністративній справі є остаточним і оскарженню не підлягає.

Відповідно до загальних правил розгляду справ у порядку адміністративного судочинства, після надходження адміністративної справи до суду апеляційної інстанції вона реєструється в день її надходження та не пізніше наступного дня передається в порядку черговості судді-доповідачу. Отримавши апеляційну скаргу, суддя-доповідач протягом трьох днів перевіряє відповідність останньої вимогам закону. Така перевірка здійснюється без повідомлення та виклику осіб, які брали участь у справі, особисто суддею [178, с. 38].

За результатами перевірки виноситься ухвала про відкриття апеляційного провадження, про залишення апеляційної скарги без руху або повернення апеляційної скарги чи про відмову у відкритті апеляційного провадження. Після винесення ухвали про відкриття апеляційного провадження суддя-доповідач протягом десяти днів здійснює заходи з підготовки справи до апеляційного розгляду. Він, зокрема, з'ясовує склад учасників адміністративного процесу; надсилає копії ухвали про відкриття апеляційного провадження особам, які беруть участь у справі, разом з копією апеляційної скарги, інформацією про їхні права та обов'язки і встановлює строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на апеляційну скаргу; з'ясовує обставини, на які посилаються особи, що беруть участь у справі, як на підставу своїх вимог і заперечень; з'ясовує, які обставини визнаються та які заперечуються особами, що беруть участь у справі; пропонує особам, що беруть участь у справі, подати нові докази, на які вони посилаються, або витребує їх за клопотанням особи, що подала апеляційну скаргу, або з власної ініціативи; вирішує інші письмово заявлені клопотання осіб, які беруть участь у справі; вирішує питання про можливість письмового провадження за наявними у справі матеріалами у суді апеляційної інстанції; вирішує інші питання, необхідні для апеляційного розгляду справи [127, с. 12-13].

Після отримання особами, які беруть участь у справі, копії ухвали про відкриття апеляційного провадження разом із копією апеляційної скарги вони мають

право подати до адміністративного суду апеляційної інстанції заперечення на апеляційну скаргу у письмовій формі протягом встановленого судом апеляційної інстанції строку [11, с. 117].

Звичайно, що наведені вище строки не можуть бути застосовані під час розгляду справ, що виникають із правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом. У такому разі суддя-доповідач повинен самостійно організувати перегляд справи таким чином, щоб це дозволило дотримуватись тих строків, які безпосередньо стосуються виборчих спорів. Необхідно звернути увагу, що норми КАС України, які визначають механізм апеляційного перегляду адміністративних справ, також не враховують специфіку виборчих спорів.

Адміністративні справи, що виникають із правовідносин, що пов'язані з виборчим процесом мають ще одну принципову особливість. Вона полягає у тому, що такі справи не переглядаються у касаційному порядку, Верховним Судом України, а також за нововиявленими обставинами. Частина 9 ст. 177 КАС України встановлює, що судові рішення суду апеляційної інстанції у таких справах є остаточним. Відповідно до ч. 10 ст. 177 при розгляді таких справ не застосовується ч. 4 ст. 20 КАС України, яка уповноважує Верховний Суд України переглядати рішення ВАС України. Крім того, ч. 9 ст. 177 забороняє судам апеляційної інстанції повертати адміністративні справи, які пов'язані з призначенням, підготовкою та проведенням виборів на новий розгляд [64, с. 133].

Окрім того, деякі виборчі спори мають особливий порядок виконання рішення адміністративного суду. Зокрема, як установлює ч. 6 ст. 173 КАС України, постанови адміністративного суду щодо внесення змін до списків виборців виконуються негайно. Наведене положення повторюється у п. 5 ч. 1 ст. 256 КАС України.

Отже, розгляд виборчих спорів характеризується специфічним порядком здійснення адміністративного судочинства, що відбивається на багатьох

процесуальних інститутах, зокрема, на правилах підсудності, представництва, обчислення строків, встановлення та розподілу судових витрат, здійснення викликів і повідомлень, порядку оскарження судових рішень та їх виконання.

Стадії адміністративного процесу у справах, пов'язаних із виборчим процесом, утворюють структурно обумовлену послідовність дій адміністративного суду, учасників виборчих спорів та інших осіб. Особливістю структурної будови адміністративного судочинства у справах, пов'язаних із виборчим процесом, є усічена стадія оскарження рішення у справі, в якій не передбачено касаційного провадження. Водночас, зважаючи на високу суспільну важливість справ, пов'язаних з виборчим процесом та принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду, на нашу думку, апеляційне оскарження має бути передбачене в усіх категоріях справ, пов'язаних із виборчим процесом, за виключенням справ щодо встановлення результатів виборів Центральною виборчою комісією [23].

Висновки до розділу 1

Адміністративна юрисдикція у справах, що виникають із виборчих правовідносин – це категорія адміністративних справ, які розглядаються адміністративними судами, що опосередковують повсякденну практику реалізації права громадян обирати і бути обраним до Верховної Ради України, органів місцевого самоврядування, стати Президентом України.

Доведено, що різноманітні виборчі комісії є основними зобов'язаними суб'єктами виборчих правовідносин, без яких не обходиться жодна з адміністративних справ адміністративної юрисдикції у справах, що виникають із виборчих правовідносин.

Визначено, що підвідомчість адміністративної юрисдикції у справах, що виникають із виборчих правовідносин – це певне коло питань, розгляд і вирішення яких віднесені до повноважень системи адміністративних судів з одночасним розмежуванням повноважень (компетенції, юрисдикції) адміністративних судів однієї ланки та адміністративних судів окремих ланок щодо розгляду та вирішення ними виборчих спорів.

Доведено, що виборці, як суб'єкти судового провадження – це громадяни України, які володіють активним виборчим правом, мають місце проживання в межах певного виборчого округу, наділені адміністративно-процесуальним законодавством відповідними адміністративно-процесуальними правами і обов'язками.

Виборчі комісії (система виборчих комісій: центральна виборча комісія; окружні виборчі комісії; дільничні виборчі комісії) як суб'єкти судового провадження – це спеціалізовані незалежні колегіальні органи публічної влади, що формуються відповідно до виборчого законодавства, які організовують і забезпечують підготовку та проведення виборів різних видів; вони є основними суб'єктами судового провадження, мають чисельні обов'язки адміністративно-правового і адміністративно-процесуального характеру та деякі відповідні адміністративно-процесуальні права.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ СПРАВ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ ВИБОРЧИХ ПРАВОВІДНОСИН

2.1. Особливості провадження у справах щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій, членів цих комісій

Організацією та проведенням виборів в Україні займається трирівнева система виборчих комісій, до якої входять Центральна виборча комісія, окружні/територіальні та дільничні виборчі комісії.

Правовою базою їх діяльності виступають Закони України “Про Центральну виборчу комісію” [153], “Про вибори Президента України” [144], “Про вибори народних депутатів України” [3, “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” [142] та ін., в яких регламентовані питання формування їх складу, встановлюється коло повноважень, порядок організації роботи виборчої комісії та оформлення прийнятих рішень, підстави припинення діяльності, а також питання статусу окремих членів виборчих комісій.

Не входячи до жодної з гілок державної влади, система виборчих комісій в цілому діє як державно-суспільна структура, вищий рівень якої є органами державної влади (ч. 1 ст. 1 Закону України “Про Центральну виборчу комісію”), а інші є спеціальними колегіальними органами, уповноваженими організувати підготовку та проведення виборів в Україні та забезпечувати повне й однакове дотримання законодавства України щодо відповідного виборчого процесу, рішення яких є обов’язковими для державних органів, громадських організацій, підприємств, установ, організацій та їх посадових і службових осіб, а також засобів масової інформації (ч. 17 ст. 28 Закону України “Про вибори Президента України”, ч. 14 ст. 33 Закону України “Про вибори народних депутатів України”) [143, 144, 153].

Аналізуючи положення чинного законодавства України, можливо акцентувати увагу на таких принципових моментах правового статусу виборчих комісій:

по-перше, виборчі комісії – це спеціальні колегіальні органи, уповноважені організувати підготовку та проведення виборів;

по-друге, Центральна виборча комісія та територіальні/окружні виборчі комісії мають статус юридичної особи з печаткою із своїм найменуванням, а дільничні виборчі комісії такими не є, вони – суб'єкти відповідного виборчого процесу;

по-третє, виборчі комісії на своїх засіданнях визначають та призначають голову, заступника та секретаря відповідно до вимог закону, і вказані особи, як правило, уповноважені представляти виборчі комісії по питаннях, що пов'язані з участю виборчих комісій у виборах, у суді, у відносинах із засобами масової інформації та здійснювати інші функції зовнішнього представництва;

по-четверте, повноваження виборчих комісій (окрім ЦВК) починаються з дня, наступного після дня прийняття рішення про їх утворення, і закінчуються через визначений у законі термін після оприлюднення офіційних результатів виборів;

по-п'яте, для організаційного, правового, технічного забезпечення здійснення повноважень, передбачених законодавством, виборчі комісії можуть залучати відповідних спеціалістів, експертів та технічних працівників;

по-шосте, рішення виборчої комісії, прийняті в межах її повноважень, є обов'язковими для виконання усіма суб'єктами виборчого процесу, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, а також засобами масової інформації.

Наділення виборчих комісій чітко окресленим колом повноважень та надання комісіям різного рівня статусу спеціальних колегіальних державних органів є найважливішою умовою реалізації громадянами України їх виборчих прав [187].

Водночас, ефективна реалізація конституційних прав громадян на участь в управлінні державними справами, а також права обирати і бути обраними неможлива без забезпечення реальної можливості здійснити оскарження тих чи

інших дій або бездіяльності суб'єктів виборчого процесу і перш за все виборчих комісій.

Закріплення процедури оскарження рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій, їх членів у національному законодавстві спрямоване на забезпечення демократичності та законності виборчого процесу і відображає загальноправовий принцип верховенства права. Разом з тим виборчий процес має певні особливості, зокрема, обумовлені його швидкоплинністю та яскраво вираженим політичним характером. Тому й процедури оскарження у виборчому процесі повинні мати і мають свої, тільки їм притаманні характеристики.

Рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, членів цих комісій, що порушують законодавство про вибори, можуть бути оскаржені до суду в порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України, а також Законами про вибори [71, 142, 143, 144].

Пунктом 6 ч. 2 ст. 17 КАС України встановлено, що на спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом, поширюється компетенція адміністративних судів [44, с. 41]. Відповідно до зазначеної норми до адміністративної юрисдикції належать усі спори, пов'язані з виборчим процесом, незалежно від того, чи є стороною у цьому спорі суб'єкт владних повноважень.

Поняття виборчого процесу або процесу референдуму КАС України не визначено. Натомість етапи (початок, проходження та закінчення) виборчого процесу та процесу референдуму визначено Законами України “Про вибори Президента України”, “Про вибори народних депутатів України”, “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” та іншими нормативно-правовими актами, прийнятими з метою реалізації положень наведених законів.

При цьому пов'язаність правовідносин з виборчим процесом полягає в тому, щоб ці правовідносини виникли в межах виборчого процесу й стосувалися підготовки та проведення виборів.

Як доцільно зазначено у п. 1 постанови Пленуму ВАС України “Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов’язаних з виборчим процесом” від 01 листопада 2013 року №15, відповідно до пункту 6 частини другої статті 17 КАС України юрисдикція адміністративних судів поширюється лише на спори стосовно правовідносин, які виникли в межах виборчого процесу й стосувалися підготовки та проведення виборів, і які розглядаються за особливостями, встановленими статтями 172–179 КАС України. Спори, які виникли поза межами виборчого процесу або не стосуються виборчого процесу (проведення та підготовки виборів), не належать до виборчих спорів у розумінні КАС України, а тому визначення судової юрисдикції таких спорів та їх розгляд здійснюється в загальному порядку [151].

Відповідно до вказаної норми юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі спори стосовно правовідносин, які виникли в межах виборчого процесу й стосувалися підготовки та проведення виборів, незалежно від того, чи є стороною у цьому спорі суб’єкт владних повноважень (п. 1 ч. 1 ст. 3 КАС України), оскільки у виборчих спорах така вимога не є обов’язковою.

Виборчий спір може виникнути між суб’єктами (учасниками) виборчого процесу, які не є суб’єктами владних повноважень у розумінні КАС України (п. 7 ч. 1 ст. 3 КАС України).

Тобто основною умовою для визначення юрисдикції адміністративних судів стосовно виборчих спорів є предмет цих спорів.

Варто зазначити, що поняття, стадії, початок та закінчення виборчого процесу для різних видів виборів не співпадають.

Так, відповідно до ст. 11 Закону України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 10.07.2010 р. виборчий процес - це здійснення суб’єктами, визначеними у статті 12 цього Закону, виборчих процедур, передбачених цим Законом. Початок

виборчого процесу оголошується відповідною виборчою комісією у строки та в порядку, визначені цим Законом [35, с. 415].

Виборчий процес включає такі етапи:

- 1) утворення виборчих округів;
- 2) утворення виборчих дільниць;
- 3) формування складу територіальних виборчих комісій, утворення дільничних виборчих комісій;
- 4) складання списків виборців, їх перевірка та уточнення;
- 5) висування та реєстрація кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови;
- 6) проведення передвиборної агітації;
- 7) голосування у день виборів;
- 8) підрахунок голосів виборців, установлення підсумків голосування і результатів місцевих виборів [53, с. 86].

У випадках, передбачених цим Законом, виборчий процес включає також такі етапи:

- 1) повторне голосування;
- 2) підрахунок голосів виборців, установлення підсумків повторного голосування і результатів місцевих виборів [68, с. 17].

Виборчий процес завершується офіційним оприлюдненням результатів місцевих виборів у порядку, передбаченому Законом України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”.

В свою чергу, ст. 79 цього Закону передбачає, що територіальна виборча комісія не пізніше як на п'ятий день з дня встановлення результатів виборів депутатів, сільського, селищного, міського голови оприлюднює результати місцевих виборів у відповідних місцевих друкованих засобах масової інформації [142].

Відповідно до ст. 11 Закону України “Про вибори народних депутатів України” від 17.11.2011 р. виборчий процес - це здійснення суб'єктами,

визначеними статтею 12 цього Закону, виборчих процедур, передбачених цим Законом. Початок виборчого процесу оголошує Центральна виборча комісія у випадках та в строки, встановлені Конституцією України та цим Законом [28, с. 18].

Виборчий процес включає такі етапи:

- 1) висування кандидатів у депутати;
- 2) утворення виборчих комісій (крім Центральної виборчої комісії);
- 3) реєстрація кандидатів у депутати;
- 4) проведення передвиборної агітації;
- 5) утворення спеціальних виборчих дільниць, що існують на тимчасовій основі;
- 6) складання списків виборців, їх перевірка та уточнення;
- 7) голосування;
- 8) підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування;
- 9) встановлення результатів виборів депутатів та їх офіційне оприлюднення;
- 10) припинення повноважень окружних та дільничних виборчих комісій [39, с. 75].

Виборчий процес завершується через п'ятнадцять днів після дня офіційного оприлюднення Центральною виборчою комісією результатів виборів депутатів [45, с. 78].

Таким чином, залежно від виду виборів визначається тривалість виборчого процесу.

Спори щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій, розглядаються за правилами ст. 172 КАС України, лише якщо вони виникли у межах виборчого процесу [166, с. 73].

Відтак, розгляд справ, які пов'язані з виборчими правовідносинами з виборів депутатів місцевих рад, за позовними заявами, які подані після офіційного оприлюднення результатів виборів, здійснюється в загальному порядку.

Виборчий процес є публічно-правовим процесом незалежно від складу учасників цього процесу [175, с. 187].

Водночас слід мати на увазі, що юрисдикція адміністративних судів не поширюється на публічно-правові справи, щодо відносин, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян віднесені до його внутрішньої діяльності або виключної компетенції (п. 4 ч. 3 ст. 17 КАС).

На практиці ця норма застосовується неоднозначно.

Так, постановою Львівського окружного адміністративного суду від 28.10.2010 р. у справі №2а-9592/10/1370 було відмовлено в задоволенні позову кандидата в депутати в одномандатному виборчому окрузі №28 з виборів депутатів Львівської міської ради та в багатомандатному виборчому окрузі з виборів депутатів Львівської міської ради до Львівської міської організації політичної партії “Всеукраїнське об'єднання “Батьківщина” про визнання протиправними та скасування рішень про скасування всіх рішень про реєстрацію всіх кандидатів в депутати в багатомандатному виборчому окрузі по виборах депутатів Львівської міської ради 31.10.2010 р., включених до списку Львівської міської організації політичної партії “Всеукраїнське об'єднання “Батьківщина” [59].

В обґрунтування позову позивач посилався на те, що оскаржувані рішення є протиправними, оскільки були прийняті ліквідаційною комісією, яка за законом не має таких повноважень. Рішення, пов'язані з виборчим процесом, можуть прийматися виключено зборами (конференцією) місцевого осередку партії, в порядку, передбаченому Законом України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 10.07.2010 р.

Скасовуючи постанову та закриваючи провадження у справі, Львівський апеляційний адміністративний суд зазначив, що з огляду на вимоги ст. 1 Закону України “Про об'єднання громадян”, Статуту Всеукраїнського об'єднання “Батьківщина”, діяльність щодо формування виборчого списку на виборах, подання відповідних кандидатур та їх відкликання, припинення діяльності територіальних партійних організацій, скасування їх рішень віднесено до внутрішньої діяльності та виключної компетенції відповідного об'єднання громадян, в даному випадку

Всеукраїнського об'єднання “Батьківщина” та Львівської міської партійної організації. Крім того, колегія суддів відзначила, що оскаржувані рішення ліквідаційної комісії Львівської міської організації Всеукраїнського об'єднання “Батьківщина” були прийняті на виконання рішення Президії Політичної ради Всеукраїнського об'єднання “Батьківщина” від 19.10.2010 року про скасування всіх рішень за період з 01.09.2010 року по 19.10.2010 року, що також є проявом внутрішньої діяльності партії та партійної організації [59].

На нашу думку, при конкуренції норм п. 4 ч. 3 ст. 17 КАС України і ст. 172 зазначеного Кодексу під час виборчого процесу перевага повинна надаватися саме ст. 172 КАС України, як спеціальній. Лише такий підхід забезпечує реальний судовий захист усім учасникам швидкоплинного і незворотного виборчого процесу. В іншому випадку, з урахуванням строків розгляду справ в загальному порядку, судові рішення буде неефективним.

Право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, членів цих комісій мають суб'єкти відповідного виборчого процесу (крім виборчої комісії) [64, с. 47].

Визначаючи спір щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом, за суб'єктним складом (сторонами), перш за все необхідно керуватися тим, хто є позивачем у справі та хто є відповідачем у справі, оскільки не кожна особа може бути стороною у такому спорі.

Загальне право на подання позову в спорі, пов'язаному з виборчим процесом чи процесом референдуму, належить суб'єктам виборчого процесу, як це передбачено ч. 1 ст. 172 КАС України [103, с. 441].

Як бачимо, дана норма є бланкетною, оскільки відсилає до нормативно-правових актів, якими регулюється виборчий процес чи процес референдуму та які визначають коло суб'єктів виборчого процесу чи процесу референдуму.

Відповідно до ст. 12 Закону України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 10.07.2010 р. суб'єктами виборчого процесу є:

1) виборці;

2) Центральна виборча комісія, виборчі комісії, сформовані (утворені) відповідно до цього Закону, Закону України “Про Центральну виборчу комісію” та інших законів України;

3) кандидати в депутати, кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови;

4) місцеві організації партій, які висунули кандидатів у депутати у багатомандатному виборчому окрузі, або одномандатному виборчому окрузі, або одномандатному мажоритарному виборчому окрузі, або кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови;

5) офіційні спостерігачі від місцевих організацій партій, які висунули кандидатів у депутати у багатомандатному виборчому окрузі, від кандидатів у депутати в одномандатному, одномандатному мажоритарному виборчому окрузі, від кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови [163, с. 13].

Відповідно до ст. 12 Закону України “Про вибори народних депутатів України” суб’єктом виборчого процесу є:

1) виборець;

2) Центральна виборча комісія, а також інша виборча комісія, утворена відповідно до цього Закону;

3) партія, що висунула кандидата у депутати;

4) кандидат у депутати, зареєстрований у порядку, встановленому цим Законом;

5) офіційний спостерігач від партії, яка висунула кандидатів у депутати у загальнодержавному окрузі, від кандидата у депутати в одномандатному окрузі, від громадської організації, який зареєстрований у порядку, встановленому цим Законом [143].

Суб’єкти виборчих процесів мають право на звернення до суду щодо вирішення зазначених спорів лише в тому виборчому процесі, в якому вони набули свого статусу суб’єкта виборчого процесу. Звернутися до суду мають право особи,

які мають намір реалізувати своє право на участь у виборчому процесі або набути статусу суб'єкта такого процесу, у разі відмови в цьому виборчими комісіями або органами державної влади чи органами місцевого самоврядування. Якщо така відмова не оскаржена або визнана законною, то ці особи не мають права оскаржувати подальші рішення, дії та бездіяльність виборчих комісій або органів державної влади, чи органів місцевого самоврядування у виборчому процесі як суб'єкти відповідного процесу та не мають права в подальшому на подання позову в зазначеному порядку. Відповідно до ч. 2 ст. 172 КАС України виборці мають право звернутися до суду лише в разі порушення їх виборчих прав чи інтересів у цих процесах особисто, крім випадків, визначених ст. 173 цього Кодексу, за якою виборець може звернутися до суду про включення або виключення зі списку виборців не лише себе особисто, а й інших осіб [76, с. 284].

Оскаржуючи рішення, дії чи бездіяльність виборчої комісії, членів цих комісій, виборець у позовній заяві також повинен зазначати, яким чином таке рішення, дія чи бездіяльність порушує виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі його особисто, крім спорів щодо уточнення списків виборців. Тобто, розглядаючи справи даної категорії, суди перш за все повинні перевірити, чи має право позивач звертатися до суду з відповідними вимогами, і лише в разі встановлення такого права перевіряти правомірність оскаржуваних рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій, членів цих комісій [149].

М. Ставнійчук, аналізуючи повноваження окружних виборчих комісій, називає їх органами виключної компетенції з організації виборів у межах територіальних виборчих округів [181, с. 58].

А на думку С. Кальченка, член виборчої комісії, насамперед, голова, заступник голови та секретар є суб'єктом владних повноважень при здійсненні ним повноважень, котрі передбачаються відповідними виборчими законами, зокрема: скликання головою виборчої комісії засідання комісії; ведення секретарем комісії протоколу засідання виборчої комісії; внесення головою, заступником голови або секретарем виборчої комісії змін до списку виборців на підставі рішення суду;

виконання рішень виборчої комісії та обов'язків, покладених на члена виборчої комісії згідно з їх розподілом у комісії, видача членом виборчої комісії виборчого бюлетеня виборцю тощо [62, с. 120].

За нашим переконанням всі виборчі комісії, їх голови, заступники голів, секретарі та члени є суб'єктами владних повноважень, оскільки відповідно до Закону України “Про Центральну виборчу комісію”, статей 24, 25 Закону України “Про вибори народних депутатів України”, статей 19, 20 Закону України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”, статей 21, 22 Закону України “Про вибори Президента України” виборчі комісії або комісії з референдуму є спеціальними колегіальними органами, уповноваженими організувати підготовку та проведення відповідних виборів або референдуму і забезпечувати додержання та однакове застосування законодавства України щодо відповідних виборів або референдуму [142, 143, 144, 153].

Тому під час розгляду та вирішення зазначених спорів, в яких однією зі сторін є виборча комісія, її голова, заступник голови, секретар та члени, обов'язковому урахуванню підлягають особливості адміністративного судочинства у спорах із суб'єктом владних повноважень, встановлені КАС України [56, с. 114].

Зокрема, ч. 3 ст. 2 КАС України передбачено, що у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони:

- 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;
- 2) з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано;
- 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії);
- 4) безсторонньо (неупереджено);
- 5) добросовісно;
- 6) розсудливо;

7) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації;

8) пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія);

9) з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення;

10) своєчасно, тобто протягом розумного строку [102].

Крім того, за приписами ч. 2 ст. 71 КАС України в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача, якщо він заперечує проти адміністративного позову [50, с. 48].

Вирішуючи питання про предметну та територіальну підсудність справи, предметом розгляду в якій є виборчий спір щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій чи членів цих комісій варто керуватися загальними правилами глави 1 розділу II КАС України з урахуванням особливостей, визначених частинами третьою – п'ятою статті 172 та застосовувати ці особливості, якщо є розбіжності між ними та загальними правилами.

Підсудність справ цієї категорії залежить від предмета оскарження та сторін.

Зокрема, рішення, дії або бездіяльність Центральної виборчої комісії щодо встановлення нею результатів виборів оскаржуються до ВАС України. Усі інші рішення, дії або бездіяльність Центральної виборчої комісії, члена цієї комісії оскаржуються до Київського апеляційного адміністративного суду /ч. 3 ст. 172 КАС України/. Зазначені суди під час розгляду цих справ діють як суди першої інстанції.

Рішення, дії чи бездіяльність виборчої комісії Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських (в тому числі міст Києва та Севастополя), районних у містах виборчих комісій щодо підготовки та проведення місцевих виборів; територіальних (окружних) виборчих комісій щодо підготовки та проведення виборів Президента України, народних депутатів України, а також членів

зазначених комісії оскаржуються до окружного адміністративного суду за місцезнаходженням відповідної комісії /ч. 4 ст. 172 КАС України/ [90, с. 139].

Рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, членів цих комісій, за винятком рішень, дій чи бездіяльності, що визначені вище, оскаржуються до місцевого загального суду як адміністративного суду за місцезнаходженням відповідної комісії /ч. 5 ст. 172 КАС України/ [71].

Водночас, рішення цих комісій, не пов'язані з підготовкою та проведенням виборів, оскаржуються до місцевого загального суду як адміністративного, тобто в загальному порядку.

Виходячи з вимог, передбачених ч. 1 ст. 21 КАС України, не можуть розглядатися в одному провадженні кілька пов'язаних між собою вимог, які не підсудні одному адміністративному суду, у спорах, пов'язаних з виборчим процесом. Частиною другою статті 21 КАС України передбачено можливість розгляду в одному провадженні вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень, лише разом з вимогою про визнання зазначених рішень, дій чи бездіяльності протиправними [70, с. 319]. В інших випадках вимоги про відшкодування шкоди в порядку адміністративного судочинства розглядатися не можуть. Тому з вимогою у спорі, пов'язаному з виборчим процесом, в одному провадженні не може розглядатися вимога про відшкодування шкоди, оскільки особливості, встановлені статтями 172 - 179 КАС України, не поширюються на розгляд такої вимоги. Позовна заява, в якій є декілька пов'язаних між собою вимог у спорі щодо виборчого процесу, які не підсудні одному суду, на стадії відкриття провадження у справі в частині, яка не підсудна відповідному суду, повертається позивачеві, а в іншій частині вирішується питання про її прийняття та про відкриття провадження [149].

Якщо ж порушення правил предметної підсудності виявилось на стадії судового розгляду справи, то в такому разі за правилами ст. 22 КАС України суд позовну заяву в частині, яка йому непідсудна, повинен передати до іншого належного адміністративного суду, якому підсудна справа в зазначеній частині

вимог [71]. Так само суд повинен вчинити, якщо після відкриття провадження, але до початку судового розгляду виявилось, що провадження у справі за частиною позовних вимог відкрито без дотримання правил територіальної підсудності. Позовні заяви з вимогою стосовно спору, пов'язаного з виборчим процесом, та з вимогою, не пов'язаною з цим процесом, які підсудні одному адміністративному суду, не можуть розглядатися разом, а тому суди в порядку, встановленому статтею 116 КАС України, повинні роз'єднати такі вимоги в самостійні провадження [102]. Оскільки відповідно до ч. 4 ст. 6 КАС України ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в адміністративному суді, до підсудності якого вона віднесена цим Кодексом, то порушення правил підсудності може бути однією з підстав для скасування судового рішення [149].

Для справ цієї категорії встановлено спеціальні скорочені строки звернення до суду.

Так, позовні заяви щодо рішень, дій чи бездіяльності виборчої комісії, членів цих комісій може бути подано до адміністративного суду у п'ятиденний строк з дня прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності /ч. 6 ст. 172 КАС України/.

Позовні заяви щодо рішень, дій чи бездіяльності виборчої комісії, комісії з референдуму, членів цих комісій, що мали місце до дня голосування, може бути подано до адміністративного суду у п'ятиденний строк, але не пізніше двадцять четвертої години дня, що передує дню голосування /ч. 7 ст. 172 КАС України/. Позовні заяви щодо рішень, дій чи бездіяльності ДВК, члена цієї комісії, що мали місце у день голосування, під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування на дільниці, може бути подано до адміністративного суду у дводенний строк з дня прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності /ч. 8 ст. 172 КАС України/ [173, с. 41]. Як вже зазначалося нами в попередньому розділі, зазначені строки не поновлюються судом, а їх пропуск є підставою для залишення позовної заяви без розгляду. За правилами ч. 1 та 2 ст. 24 КАС України колегією у складі трьох суддів розглядаються і вирішуються в першій інстанції виборчі спори

щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом, які підсудні лише окружному адміністративному суду [64, с. 132]. Спори, пов'язані з виборчим процесом, підсудні місцевим загальним судам як адміністративним судам, розглядаються і вирішуються суддею одноособово. При цьому попереднє судове засідання у спорах, пов'язаних з виборчим процесом, відповідно до ч. 2 ст. 111 КАС України проводиться суддею одноособово незалежно від предмета спору та/чи підсудності справи. Якщо ж на цій стадії буде вирішуватись питання про закінчення розгляду справи, то за наявності умов, передбачених ч. 1 та 2 ст. 24 КАС України, справа повинна розглядатися і вирішуватися колегію у складі трьох суддів. Суд приймає позовну заяву до розгляду незалежно від сплати судового збору. Залишення позовної заяви без руху з цих підстав не допускається. У разі несплати судового збору на момент вирішення справи суд одночасно вирішує питання про стягнення судового збору відповідно до правил розподілу судових витрат, встановлених КАС України [149].

Водночас позовна заява може залишатися без руху з інших підстав.

На нашу думку, враховуючи актуальність та скорочені строки розгляду справ даної категорії, недоліки позовної заяви доцільно усувати під час підготовчого провадження. Тобто, в ухвалі про відкриття провадження в адміністративній справі суд має вказати позивачу на недоліки адміністративного позову та надати строк для усунення таких недоліків (наприклад, до початку проведення попереднього судового засідання). У разі не усунення таких недоліків позивачем, позовну заяву має бути залишено без розгляду на підставі п. 7 ч. 1 ст. 155 КАС України.

Ще однією особливістю розгляду спорів даної категорії є те, що суд невідкладно повідомляє відповідну виборчу комісію або комісію з референдуму та комісію вищого рівня про надходження позовної заяви та про ухвалене судом рішення [195, с. 244].

Комісія вищого рівня повідомляється незалежно від того, чи є вона учасником процесу. Повідомлення надсилається факсом, електронною поштою або телефонограмою в день надходження заяви або в день прийняття рішення. Закон не

вимагає надсилання до комісії вищого рівня копій позовної заяви чи процесуальних документів суду.

Суд вирішує адміністративні справи цієї категорії у дводенний строк після надходження позовної заяви. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли до дня голосування, вирішуються судом у дводенний строк, але не пізніше ніж за дві години до початку голосування. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли у день голосування, вирішуються судом до закінчення голосування. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли у день голосування, але після закінчення голосування, вирішуються судом у дводенний строк після надходження позовної заяви.

Неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає судовому розгляду /ч. 12 ст. 172 КАС України/.

Таким чином, у справах даної категорії положення частини першої статті 128 КАС України (щодо відкладення розгляду справи) не застосовуються.

За положеннями статті 117 КАС України суд за клопотанням позивача або з власної ініціативи може постановити ухвалу про вжиття заходів забезпечення адміністративного позову, зокрема, може відповідною ухвалою зупинити дію рішення суб'єкта владних повноважень чи його окремих положень, що оскаржуються, або заборонити вчиняти певні дії [71].

Однак з метою забезпечення позову суди не можуть зупиняти дію рішень чи забороняти вчиняти дії виборчим комісіям, в результаті чого буде зупинено виборчий процес, крім заборони оприлюднювати результати виборів у випадку їх оскарження.

Підсумовуючи викладене зазначаємо, що під виборчим процесом необхідно розуміти здійснення суб'єктами виборчого процесу виборчих процедур щодо підготовки та проведення відповідних виборів у строки, передбачені законодавством, які починаються у законодавчо визначений термін та закінчуються офіційним оприлюдненням результатів виборів (вибори Президента України) або через законодавчо встановлений строк після цього оприлюднення.

Ефективна реалізація конституційних прав громадян на участь в управлінні державними справами, а також права обирати і бути обраними неможлива без забезпечення реальної можливості здійснити оскарження тих чи інших дій або бездіяльності суб'єктів виборчого процесу і перш за все виборчих комісій. Закріплення процедури оскарження рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій, їх членів у національному законодавстві спрямоване на забезпечення демократичності та законності виборчого процесу і відображає загальноправовий принцип верховенства права.

Особливості розгляду адміністративних справ щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій, комісій з референдуму, членів цих комісій незалежно від виду виборів (Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів) та підстав цих виборів визначено ст. 172 КАС України.

Дана стаття спрямована на швидкий розгляд спорів з виборчими комісіями, їх членами у виборчому процесі, та своєчасне поновлення прав суб'єктів відповідного процесу.

2.2. Особливості провадження у справах щодо уточнення списку виборців

Вибори – це один із найдавніших інститутів конституційного права. Вибори як форма волевиявлення населення були відомі ще первіснообщинному ладу, де на загальних зборах обиралися старійшини громад, а пізніше й воєначальники. Згодом процедура виборів усе більше ускладнювалася. Наприкінці XVIII ст. була розроблена класична теорія виборів, основні ідеї якої зводилися до визнання того, що суверенітет невід'ємно належить народу, що і є джерелом будь-якої влади [171, с. 297].

Конституційне закріплення влади народу зумовлює необхідність запровадження певних механізмів її реалізації. Як встановлено в частині другій статті 5 Конституції України, народ здійснює владу безпосередньо і через органи

державної влади та органи місцевого самоврядування. Це засадниче положення конкретизується приписом статті 69 Конституції України про те, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії [46, с. 11].

Передумовою участі кожного з громадян у здійсненні народовладдя є право голосу – саме загальне суб'єктивне право індивіда, що відкриває йому можливість разом з іншими брати участь у всіх процедурах, через які виявляється і здійснюється воля народу. Таке право, за змістом статті 70 Конституції України, мають громадяни, які на день проведення виборів досягли вісімнадцяти років і не визнані судом недієздатними [82].

Свій розвиток наведені конституційні основи правового статусу виборців отримують у чинному виборчому законодавстві, за яким громадяни, що мають право голосу, отримують певні права та обов'язки щодо участі на різних етапах виборчого процесу в організації, проведенні виборів, голосуванні та підрахунку голосів.

З метою забезпечення реалізації суб'єктивного права особи на участь у виборах формуються списки громадян, що мають право голосу.

У світовій практиці використовуються два головні види списків виборців: обов'язкові та необов'язкові. Запровадивши обов'язкові списки виборців, держава фактично бере на себе зобов'язання забезпечити організацію складання списків виборців та здійснення періодичного контролю за цим процесом. Внесення громадянина до списків виборців у такому разі стає необхідною умовою реалізації ним активного виборчого права. При необов'язкових списках виборців громадянин зазвичай сам повинен піклуватися про внесення його до списку виборців [98, с. 63].

За українським виборчим законодавством часів незалежності порядок складання списків виборців завжди був обов'язковим і кілька разів змінювався [85, с. 48; 193, с. 86].

Сьогодні складання списків виборців покладається, перш за все, на органи ведення Державного реєстру виборців та, як виняток із загального правила, на дільничні виборчі комісії спеціальних виборчих дільниць.

Державний реєстр виборців – автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для зберігання, обробки даних, які містять передбачені цим Законом відомості, та користування ними, створена для забезпечення державного обліку громадян України, які мають право голосу відповідно до статті 70 Конституції України /ст. 1 Закону України “Про Державний реєстр виборців” від 22.02.2007 р. №698-V/ [146].

Основними завданнями Державного реєстру виборців, згідно з ч. 1 ст. 2 Закону України “Про Державний реєстр виборців” від 22.02.2007 р., є:

- 1) ведення персоніфікованого обліку виборців;
- 2) складання списків виборців для проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, сільських, селищних, міських голів, всеукраїнських та місцевих референдумів [203, с. 121].

Відповідно до ст. 27 Закону України “Про Державний реєстр виборців” від 22.02.2007 р. для підготовки та проведення голосування на виборах Президента України, народних депутатів України, всеукраїнському референдумі після утворення виборчих дільниць орган ведення Реєстру для кожної звичайної виборчої дільниці, утвореної на території, на яку поширюються його повноваження, на основі відомостей Реєстру складає попередні списки виборців для кожної звичайної виборчої дільниці, а також для спеціальних виборчих дільниць, утворених в установах виконання покарань. Орган ведення Реєстру в Міністерстві закордонних справ України складає попередні списки виборців для кожної закордонної виборчої дільниці.

На спеціальних виборчих дільницях, утворених у стаціонарних лікувальних закладах, на суднах, які перебувають у день виборів у плаванні під Державним Прапором України, на полярних станціях України, у слідчих ізоляторах та інших

місцях тимчасового перебування виборців з обмеженими можливостями пересування, списки виборців складаються відповідними дільничними виборчими комісіями в порядку, встановленому відповідним законом [174, с. 4].

Для підготовки та проведення голосування на місцевих виборах або місцевому референдумі орган ведення Реєстру після утворення виборчих дільниць складає попередні списки виборців для кожної звичайної виборчої дільниці, утвореної на території, на яку поширюються його повноваження. Для закордонних виборчих дільниць, а також для спеціальних виборчих дільниць в установах виконання покарань попередні списки виборців не складаються. Відповідно до ст. 32 Закону України "Про Державний реєстр виборців" особа, яка зверталася до органу ведення Реєстру або регіонального органу адміністрування Реєстру щодо включення себе або інших осіб до Реєстру, внесення змін до персональних даних Реєстру або отримання відповіді на свій запит, може оскаржити до суду рішення, дії чи бездіяльність відповідного органу Реєстру в порядку, встановленому КАС України [146]. Політична партія, яка зверталася до органу ведення Реєстру або регіонального органу адміністрування Реєстру в порядку, передбаченому статтею 24 цього Закону, може оскаржити до суду рішення, дії чи бездіяльність відповідного органу Реєстру в порядку, встановленому КАС Так, п. 6 ч. 2 ст. 17 КАС України встановлено, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом [47, с. 45].

Положеннями цієї норми визначено основні

Відповідно до ч. 8 ст. 31 Закону України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" від 10.07.2010 р. позовна заява про уточнення попереднього списку виборців може бути подана до суду в порядку, встановленому КАС України [192, с. 164]. Рішення суду про внесення змін до попереднього списку виборців подається виборцем до відповідного органу ведення Державного реєстру виборців або до відповідної дільничної виборчої комісії для направлення до такого органу.

Відповідно до ст. 40 Закону України “Про вибори народних депутатів України” адміністративний позов про уточнення списку виборців може бути подано до суду в порядку, встановленому КАС України [143]. Суд при розгляді даного адміністративного позову звертається до відповідного органу ведення Державного реєстру виборців із запитом щодо уточнення відомостей про виборця. Рішення суду про внесення змін до попереднього списку виборців не пізніш як за п’ять днів до дня голосування подається виборцем до відповідного органу ведення Державного реєстру виборців або до відповідної дільничної виборчої комісії для негайного направлення до такого органу, а пізніше цього строку – до дільничної виборчої комісії. Право звернутися з адміністративним позовом про уточнення списку виборців, у тому числі про включення або виключення зі списку себе особисто або інших осіб, має кожен, хто має право голосу на відповідних виборах або референдумі.

Аналогічні положення наведено у ч. 1 ст. 173 КАС України, відповідно до якої право звернутися з адміністративним позовом про уточнення списку виборців, у тому числі про включення або виключення зі списку себе особисто або інших осіб, має кожен, хто має право голосу на відповідних виборах або референдумі [71].

На нашу думку, у випадках звернення осіб, які мають право голосу на відповідних виборах, з позовом про уточнення списку виборців, зокрема про включення або виключення зі списку інших осіб, доцільно, відповідно до положень ч. 2 ст. 53 КАС України, залучити їх (інших осіб) до участі у справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, на стороні позивача або відповідача залежно від заявлених вимог.

Слід ураховувати, що в окремих випадках позивачем у справах про уточнення списку виборців може виступати неповнолітня особа. Це трапляється тоді, коли особа на момент подання позову ще не досягла 18 років, але досягне цього віку на день виборів. Оскільки у даному разі неповнолітня особа ініціює спір з приводу публічних правовідносин, у яких вона може брати самостійну участь, то за

правилами ст. 48 КАС України така особа володіє адміністративною процесуальною дієздатністю, а відтак – може бути позивачем.

Варто зазначити, що ст. 173 КАС України не визначає, хто саме є належним відповідачем у справах зазначеної категорії. На практиці такі позови пред'являються до дільничної виборчої комісії. Подекуди, серед співвідповідачів зазначають відділ ведення Державного реєстру виборців. Іноді цей відділ залучається як третя особа, що не заявляє самостійних вимог, на стороні відповідача.

На нашу думку, належним відповідачем за таким позовом є дільнична виборча комісія. Копія рішення суду про внесення змін до списку виборців подається виборцем до відповідного органу ведення Державного реєстру виборців або до відповідної дільничної виборчої комісії для направлення до такого органу.

Водночас, суд при розгляді даного адміністративного позову звертається до відповідного органу ведення Державного реєстру виборців із запитом щодо уточнення відомостей про виборця. Однак, таке звернення не вимагає залучення відділу ведення Державного реєстру виборців до справи як третьої особи.

Адміністративні справи щодо уточнення списку виборців розглядає місцевий загальний суд як адміністративний суд за місцезнаходженням відповідної виборчої комісії /ч. 2 ст. 173 КАС України/ [200, с. 126].

У разі порушенням правил предметної або територіальної підсудності позовна заява може бути повернута в загальному порядку.

Так, відповідно до п. 6 ч. 3 ст. 108 КАС України позовна заява повертається позивачеві, якщо справа не підсудна цьому адміністративному суду.

Швидкоплинність виборчого процесу обумовлюють спеціальні процесуальні строки на звернення із позовами до адміністративних судів, розгляду та вирішення відповідних спорів, а також інші особливості.

Так, в силу положень ч. 3 ст. 173 КАС України позовну заяву про уточнення списку виборців може бути подано не пізніше як за два дні до дня голосування [71].

Вказаний строк обчислюється за правилами ст. 179 КАС України. Це означає, що позовна заява повинна надійти до суду не пізніше 24 години відповідного дня

(наприклад, якщо днем виборів є 26 березня, то позовна заява повинна надійти до суду не пізніше 24 години 23 березня).

Слід також пам'ятати, що у даному випадку не діє правило ч. 9 ст. 103 КАС України, за яким строк не вважається пропущеним, якщо до його закінчення позовна заява була здана на пошту чи передана іншими засобами зв'язку. Днем подання позовної заяви щодо уточнення списку виборців вважається день її надходження до відповідного суду.

У свою чергу, позовну заяву, подану з пропущенням зазначеного строку, необхідно залишити без розгляду на підставі ч. 5 ст. 179 КАС України.

Позовна заява про уточнення списку виборців подається до адміністративного суду без сплати судового збору. Судовий збір не сплачується позивачем і не стягується з відповідача.

Це правило зумовлене:

а) терміновістю провадження у справах щодо уточнення списку виборців та надзвичайною масовістю таких справ;

б) заздалегідь передбачуваним наслідком їх вирішення (розгляд переважної більшості зазначених справ закінчується прийняттям рішення на користь позивача);

в) неприпустимістю будь-яких обмежень на участь громадян у виборчому процесі.

Оскільки мова у ст. 173 КАС України йде лише про судовий збір, то інші судові витрати (окрім судового збору) за їх наявності, на нашу думку, мають бути розподілені між сторонами в загальному порядку, передбаченому ст. 94 КАС України.

Розгляд справ даної категорії відбувається в загальному порядку.

Водночас, як передбачено ч. 5 ст. 173 КАС України, неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про дату, час і місце розгляду справи, не перешкоджає судовому розгляду [69, с. 428]. Таким чином, у разі неявки позивача справу може бути розглянуто по суті, якщо від нього надійшло клопотання

про розгляд справи за його відсутності. У разі неявки відповідача розгляд справи не відкладається і вона розглядається за наявними доказами.

Про розгляд справи у судовому засіданні суд повідомляє сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, - у строк, достатній для їх прибуття до суду /друге речення частини третьої статті 35 КАС України/ [102, с. 139].

У цьому випадку допустимо здійснювати судовий виклик або судове повідомлення телеграмою, факсимільним повідомленням (факсом, телефаксом), електронною поштою, телефоном або й через друкований засіб масової інформації, як те передбачено ст. 38 КАС України.

Строк розгляду і вирішення адміністративних справ, визначених ст. 173 КАС України, порівняно із загальними положеннями суттєво скорочений. Такі справи належить розглянути і вирішити у дводенний строк після надходження позовної заяви, але не пізніше ніж за два дні до дня голосування, а якщо позовна заява надійшла за два дні до дня голосування, - невідкладно /ч. 4 ст. 173 КАС України/ [71].

Разом з тим, зважаючи на принцип верховенства права та гарантоване ст. 55 Конституції України і ст. 6 КАС України право кожного на звернення до адміністративного суду з позовом, порушення судом встановленого строку вирішення адміністративної справи не є підставою для закриття провадження у справі чи залишення позовної заяви без розгляду - суд повинен закінчити розгляд справи по суті та ухвалити відповідну постанову. У таких випадках позовна заява може бути залишена без розгляду лише в разі, якщо суд з незалежних від нього обставин не встиг розглянути справу до дня голосування.

В резолютивній частині постанови суд зобов'язує відповідача вчинити конкретні дії - внести позивача до списку виборців, внести виправлення у списки виборців щодо персональних даних позивача, виключити особу, яка була включена туди неправомірно, зі списку виборців [115, с. 384].

З метою оперативної реалізації виборцем свого права голосу законодавець у ч. 6 ст. 173 КАС України передбачив, що постанова адміністративного суду щодо

уточнення списку виборців виконується негайно, тобто незалежно від набрання нею законної сили.

Слід мати на увазі, що положення ст. 173 КАС України не поширюються на оскарження до адміністративного суду рішень, дій чи бездіяльності органу Державного реєстру виборців:

1) особою, яка зверталася до органу ведення Реєстру або регіонального органу адміністрування Реєстру щодо включення себе чи інших осіб до Реєстру, внесення змін до персональних даних Реєстру чи отримання відповіді на свій запит;

2) політичною партією, яка зверталася до органу ведення Реєстру або регіонального органу адміністрування Реєстру в порядку здійснення публічного контролю за веденням Реєстру /ст. 32 Закону України “Про Державний реєстр виборців”/.

Це пояснюється тим, що ст. 173 КАС України стосується уточнення списку виборців, тоді як у ст. 32 Закону України “Про Державний реєстр виборців” йдеться насамперед про уточнення даних Державного реєстру виборців. Тому оскарження на підставі статті 32 цього Закону відбувається за загальними правилами адміністративного судочинства, якщо законодавцем не буде внесено змін до ст. 173 КАС України.

Так само, положення ст. 173 КАС України не поширюються на оскарження до адміністративного суду рішень, дій чи бездіяльності щодо уточнення даних Державного реєстру виборців органу ведення Реєстру або регіонального органу адміністрування Реєстру /ст. 32 Закону України “Про Державний реєстр виборців”/. Оскарження на підставі статті 32 цього Закону відбувається за загальними правилами адміністративного судочинства, якщо законодавцем не буде внесено змін до ст. 173 КАС України.

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що конституційно-правовий принцип реалізації прав виборців в Україні являє собою систему встановлених Конституцією і виборчим законодавством України прав та обов’язків громадян України, які мають право голосу, за допомогою яких вони, як носії народного

суверенітету, здійснюють власне волевиявлення в різних правових формах під час виборів на відповідних етапах виборчого процесу з метою забезпечення їх організації, проведення та голосування з метою формування представницьких органів державної влади і місцевого самоврядування.

Передумовою участі кожного з громадян у здійсненні народовладдя є право голосу – загальне суб'єктивне право індивіда, що відкриває йому можливість разом з іншими брати участь у всіх процедурах, через які виявляється і здійснюється воля народу.

З метою забезпечення реалізації суб'єктивного права особи на участь у виборах формуються списки громадян, що мають право голосу.

Функціональне забезпечення формування та ведення в Україні Державного реєстру виборців віднесено до повноважень спеціально створених органів, діяльність яких регламентовано Законом України “Про Державний реєстр виборців”. Розпорядником Державного реєстру виборців є Центральна виборча комісія.

На практиці функціонування Державного реєстру виборців виявило низку проблем, основна маса яких полягає у включенні відомостей про особу-виборця до Реєстру з певними помилками (неточностями) чи взагалі відсутність даних про окремих осіб-виборців в Реєстрі.

З метою усунення проблемних питань законодавцем передбачено процедуру включення до Державного реєстру виборців відомостей про особу-виборця за заявою такої особи.

Так, ч. 1 ст. 19 Закону України “Про державний реєстр виборців” передбачено, що особа, яка набула права голосу, або особа, яка має право голосу, однак виявила, що вона не включена до Реєстру, може за власною ініціативою звернутися до органу ведення Реєстру за місцем свого проживання на території України щодо свого включення до Реєстру.

Крім того, статтею 173 КАС України передбачено право особи-виборця звернутися до адміністративного суду з позовом про уточнення списку виборців (в

т.ч., про включення або виключення зі списку себе особисто чи інших осіб) та визначено особливості провадження у справах за такими позовами.

Зазначена стаття, перш за все, покликана на забезпечення реалізації конституційного права голосу особи на відповідних виборах.

Особливостями розгляду адміністративними судами справ щодо уточнення списку виборців є:

- закріплення права особи на звернення до суду з позовом в інтересах інших осіб (без відповідного на те уповноваження);
- дана категорія справ предметно підсудна місцевим загальним судам як адміністративним;
- особа-позивач звільнена від сплати судового збору;
- скорочений строк розгляду даної категорії справ;
- можливість розгляду справи за відсутності належним чином повідомлених осіб;
- допуск постанови суду до негайного виконання.

2.3. Особливості провадження у справах щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, які порушують законодавство про вибори

З огляду на специфіку та швидкоплинність виборчого процесу законодавцем передбачено певні гарантії суб'єктам виборчого процесу на оскарження в судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників

засобів масової інформації та інформаційних агентств, які порушують законодавство про вибори.

У процесуальному плані дане питання врегульовано статтею 174 КАС України.

Згідно правової конструкції зазначеної статті відповідачами у справах даної категорії можуть бути:

- органи виконавчої влади;
- органи місцевого самоврядування;
- редакції засобів масової інформації;
- інформаційні агентства;
- підприємства, установи, організації, їхні посадові та службові особи;
- творчі працівники засобів масової інформації та інформаційних агентств.

Позивачами у таких справах можуть бути виборча комісія, кандидат, партія (блок), місцева організація партії, які є суб'єктами відповідного виборчого процесу.

Таке право вони мають під час виборчого процесу.

Саме з виборчим процесом законодавець пов'язує можливість звернення особи з відповідним позовом до адміністративного суду.

Так, п. 6 ч. 2 ст. 17 КАС України встановлено, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом [47, с. 45]. Положеннями цієї норми визначено основні складові виборчого спору, за якими спір повинен виникнути під час виборчого процесу, та відносини, в яких виник цей спір, повинні бути пов'язані з виборчим процесом. Під виборчим процесом необхідно розуміти здійснення суб'єктами виборчого процесу виборчих процедур щодо підготовки та проведення відповідних виборів у строки, передбачені законодавством, які починаються у законодавчо визначений термін та закінчуються офіційним оприлюдненням результатів виборів (вибори Президента України) або через законодавчо встановлений строк після цього оприлюднення (ст. 11 Закону України "Про вибори народних депутатів України", ст. 11 Закону України "Про

вибори Президента України”, ст. 11 Закону України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”) [142, 143, 144]. Пов’язаність правовідносин з виборчим процесом полягає в тому, щоб ці правовідносини виникли в межах виборчого процесу й стосувалися підготовки та проведення виборів [151].

Підставою для звернення до суду є порушення законодавства про вибори.

Дане формулювання є надто широким і дозволяє під приводом порушення законодавства про вибори оскаржувати будь-яку дію будь-якого учасника виборчого процесу або осіб, які причетні до нього, крім кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу (їх дії оскаржуються теж, але за правилами ст. 175 КАС України).

Виборець (громадянин, який має право голосу у відповідних виборах або референдумі) може оскаржити рішення, дії чи бездіяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, якщо такі рішення, дії чи бездіяльність порушують виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі чи процесі референдуму його особисто /ч. 2 ст. 174 КАС України/ [71].

В цій нормі реалізовано положення ст. 6 КАС України про те, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або інтереси.

Виборчі права особисто позивача вважаються порушеними, якщо рішення, дія чи бездіяльність, щодо якої подано позов, позбавляють його права участі у виборчому процесі, ускладнюють цю участь, створюють не передбачені законом обмеження чи перешкоди під час реалізації виборчих прав.

Таким чином, суб'єкти виборчого процесу можуть оскаржувати будь-які рішення, дії чи бездіяльність, а виборець - лише ті, які стосуються його особисто.

Предметна підсудність цих справ залежить від суб'єктів оскарження (тобто відповідачів) [117, с. 88].

Так, позовна заява щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб подається до окружного адміністративного суду за їх місцезнаходженням. У свою чергу, позовна заява щодо дій чи бездіяльності засобів масової інформації, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації подається до місцевого загального суду як адміністративного суду за їхнім місцезнаходженням [151].

Водночас, при визначенні підсудності необхідно враховувати положення ч. 1 ст. 21 КАС України, відповідно до якої позивач може заявити кілька вимог в одній позовній заяві, якщо вони пов'язані між собою.

Якщо справа щодо пов'язаних вимог територіально підсудна різним місцевим адміністративним судам, то її розглядає один з цих судів за вибором позивача.

Якщо справа щодо однієї з вимог підсудна окружному адміністративному суду, а щодо іншої вимоги (вимог) - місцевому загальному суду як адміністративному суду, таку справу розглядає окружний адміністративний суд [71].

Зауважуємо, що визначальним при застосуванні даної статті КАС України є пов'язаність вимог між собою.

При цьому, КАС України не встановлює критеріїв пов'язаності вимог. Це створює певні незручності на практиці як для позивачів, котрі об'єднують вимоги, не маючи впевненості у тому, чи не призведе це до процесуальних перешкод, так і для суду, який не має об'єктивного критерію для визначення підсудності справи.

На нашу думку, пов'язаність вимог полягає в тому, що усі вони впливають з одних спірних публічних відносин і, як наслідок, ґрунтуються на одних і тих самих фактичних даних (доказах). Розгляд пов'язаних вимог одним судом (а не двома, як мало б бути за загальними правилами підсудності) створює кращі умови для

дослідження всіх матеріалів у справі з метою виявлення дійсних обставин, прав і обов'язків сторін, а також для економії процесуальних засобів та часу.

Строки звернення до суду та строки розгляду цих справ є такими самими, як і у справах щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій, комісій з референдуму, членів цих комісій. Таким чином, позовні заяви може бути подано до адміністративного суду у п'ятиденний строк з дня прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності. Позовні заяви щодо рішень, дій чи бездіяльності, що мали місце до дня голосування, може бути подано до адміністративного суду не пізніше двадцять четвертої години дня, що передує дню голосування. Позовні заяви щодо рішень, дій чи бездіяльності, що мали місце у день голосування, під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування на дільниці, може бути подано до адміністративного суду у дводенний строк з дня прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності. Строки подання позовних заяв щодо виборчих спорів є абсолютними і їх не може бути поновлено (ч. 5 ст. 179 КАС України), в тому числі незалежно від того, коли позивач дізнався про прийняття рішення, вчинення дії чи допущення бездіяльності. Оскільки частиною п'ятою статті 179 КАС України встановлено, що позовні заяви у спорах, пов'язаних з виборчим процесом, подані з пропусшенням строку, залишаються без розгляду [170, с. 4], то положення частини першої статті 100 цього Кодексу в цих спорах не застосовуються. У разі пропусчення строку звернення до суду позовні заяви у спорах, пов'язаних з виборчим процесом, залишаються судами без розгляду на будь-якій стадії проходження справи в суді: відкриття провадження, в ході підготовчого провадження чи судового розгляду справи (ч. 2 ст. 100 КАС України). Суд вирішує адміністративні справи, визначені цією статтею, у дводенний строк після надходження позовної заяви. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли до дня голосування, вирішуються судом у дводенний строк, але не пізніше ніж за дві години до початку голосування. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли у день голосування вирішуються судом до закінчення голосування. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли у день

голосування, але після закінчення голосування, вирішуються судом у дводенний строк після надходження позовної заяви /ч. 5 ст. 174, ч. 11 ст. 172 КАС України/ [71]. Однак, невиконання судом вимоги щодо розгляду справ у стислий строк не може бути підставою для залишення позовної заяви без розгляду у зв'язку із закінченням строків, оскільки є несумісним із суттю конституційного права на судовий захист і призводить до порушення правової справедливості в реалізації виборчих прав громадян (п. 3.8 Рішення Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009 у справі про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України) [178, с. 41]. Якщо позовна заява була подана з дотриманням встановленого строку на її подання, то вона не може бути залишена без розгляду в разі її нерозгляду судом у встановлений законодавством дводенний строк або до граничного строку, а повинна бути вирішена судом по суті. На цьому наголошує Пленум ВАС України у постанові від 01 листопада 2013 року №15 “Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов’язаних з виборчим процесом” (пп. 8.2.5) [151;].

Неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає судовому розгляду /ч. 6 ст. 174 КАС України/ [71].

Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань проведення виборів” від 21 листопада 2013 року №709-VII статтю 174 КАС України доповнено частиною сьомою, відповідно до якої у разі встановлення судом при розгляді виборчого спору порушення засобом масової інформації чи інформаційним агентством вимог закону про вибори суд невідкладно повідомляє про це Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику в інформаційній та видавничій сферах, Центральну виборчу комісію, відповідну окружну виборчу комісію.

Дане зумовлено тим, що відповідно до положень ч. 11 ст. 74 Закону України “Про вибори народних депутатів України” у разі встановлення судом при розгляді

виборчого спору повторного або одноразового грубого порушення засобом масової інформації вимог цього Закону суд приймає рішення про тимчасове (до закінчення виборчого процесу) зупинення дії ліцензії або про тимчасову заборону (до закінчення виборчого процесу) випуску друкованого видання [143].

Підсумовуючи викладене, звернемо увагу на наступні особливості розгляду адміністративними судами справ зазначеної категорії:

- особливий суб'єктний склад, визначений конкретним законом про вибори;
- визначення предметної підсудності спору залежно від суб'єктів оскарження (відповідачів);
- скорочені строки звернення до адміністративного суду, наслідком пропуску яких є залишення позовної заяви без розгляду;
- скорочені строки розгляду даної категорії справ судом та оскарження судового рішення до суду апеляційної інстанції;
- можливість розгляду справи за відсутності належним чином повідомлених осіб;
- необхідність реагування суду на порушення засобом масової інформації чи інформаційним агентством вимог закону про вибори шляхом повідомлення про такі порушення уповноважених органів.

2.4. Особливості провадження у справах щодо оскарження дій або бездіяльності кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу

Під час підготовки до виборів та особливо в ході безпосереднього проведення голосування і підрахунку голосів виборців існує велика ймовірність виникнення спорів.

Особливості провадження у справах щодо оскарження дій або бездіяльності кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу визначено статтею 175 КАС України. За правовою конструкцією даної статті предметом оскарження можуть бути дії чи бездіяльність кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу. Підставою оскарження є дії чи бездіяльність, що порушують законодавство про вибори. Зокрема, порушення в процесі висунення, реєстрації кандидата, проведення передвиборної агітації, фінансування виборчої кампанії, обмеження чи створення перешкод під час здійснення кампанії. За змістом ч. 1 ст. 175 КАС України право оскаржувати дії чи бездіяльність кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу, що порушують законодавство про вибори, мають кандидат, партія (блок), місцева організація партії, які є суб'єктами відповідного виборчого процесу [102, с. 492]. Тобто, позивачами у справах даної категорії можуть бути кандидат, партія (блок), місцева організація партії, які є суб'єктами відповідного виборчого процесу. Водночас, частиною другою зазначеної статті встановлено, що виборець (громадянин, який має право голосу у відповідних виборах) може оскаржити дії чи бездіяльність суб'єктів, визначених частиною першою цієї статті, якщо ці дії чи бездіяльність порушують виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі його особисто [71]. Суб'єкти виборчого процесу можуть оскаржувати будь-які рішення, дії чи бездіяльність, а виборець – лише ті, які стосуються його особисто. Відповідачем в адміністративних справах, визначених даною статтею, можуть бути: кандидат, його довірена особа, партія (блок), місцева організація партії, їхня посадова особа чи уповноважена особа, офіційний спостерігач від суб'єкта виборчого процесу. При цьому, важливим є те, що спірні відносини мають стосуватися саме порушення законодавства про вибори. У разі ж, якщо спірні відносини сторін не врегульовані законодавством про вибори,

такий спір не може розглядатися у порядку, визначеному ст. 175 КАС України. Підсудність адміністративних справ, визначених ст. 175 КАС України, має свої особливості, оскільки вона повинна забезпечити максимальну незалежність суду від політичного впливу. Предметна підсудність таких справ залежить від суб'єкта, чії дії чи бездіяльність є предметом оскарження. Тому загальні правила статей 18 - 19 КАС України щодо підсудності стосовно даних правовідносин не застосовуються. Позовна заява щодо оскарження дій чи бездіяльності кандидата на пост Президента України подається до окружного адміністративного суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ (речення перше частини третьої статті 175 КАС України) [60, с. 403]. Таким судом є окружний адміністративний суд міста Києва [141; 151].

Водночас, варто звернути увагу на те, що дана норма суперечить положенням ч. 7 ст. 176 КАС України, відповідно до якої дії кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб оскаржуються до Київського апеляційного адміністративного суду. Пленум Вищого адміністративного суду України у п. 5.4. постанови від 01 листопада 2013 року №15 "Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом" зазначив, що норми ст. 176 КАС України є такими, що прийняті пізніше, ніж норми ч. 3 ст. 175 КАС України, у зв'язку з чим конкуренція між даними нормами має бути вирішена наступним чином: виборчі справи щодо оскарження дій кандидата на пост Президента України предметно підсудні Київському апеляційному адміністративному суду, а спори щодо оскарження бездіяльності кандидата на пост Президента України предметно підсудні окружному адміністративному суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ (окружному адміністративному суду м. Києва) [151]. Позовна заява щодо оскарження дії чи бездіяльності кандидата у депутати сільської, селищної ради, кандидатів на посаду сільського, селищного голови, їх довірених осіб подається до місцевого загального суду як адміністративного суду за місцем вчинення дії чи

місцем, де ця дія повинна бути вчинена /речення друге частини третьої статті 175 КАС України/ [71]. Позовна заява з інших питань подається до окружного адміністративного суду за місцем вчинення дії чи місцем, де ця дія повинна бути вчинена /речення третє частини третьої статті 175 КАС України/. Водночас, при визначенні підсудності необхідно враховувати положення ч. 1 ст. 21 КАС України, відповідно до якої позивач може заявити кілька вимог в одній позовній заяві, якщо вони пов'язані між собою [151].

Якщо справа щодо пов'язаних вимог територіально підсудна різним місцевим адміністративним судам, то її розглядає один з цих судів за вибором позивача. Якщо справа щодо однієї з вимог підсудна окружному адміністративному суду, а щодо іншої вимоги (вимог) - місцевому загальному суду як адміністративному суду, таку справу розглядає окружний адміністративний суд. Якщо справа щодо однієї з вимог підсудна Київському апеляційному адміністративному суду, а щодо іншої вимоги (вимог) - іншому адміністративному суду, таку справу розглядає Київський апеляційний адміністративний суд [115, с. 311]. Крім того, частиною другою статті 21 КАС України передбачено можливість розгляду в одному провадженні вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень, лише разом з вимогою про визнання таких рішень, дій чи бездіяльності протиправними. В інших випадках вимоги про відшкодування шкоди в порядку адміністративного судочинства розглядатися не можуть [102, с. 503]. З вимогою у спорі, пов'язаному з виборчим процесом, в одному провадженні не може розглядатися вимога про відшкодування шкоди, оскільки особливості, встановлені статтями 172–179 КАС України, не поширюються на розгляд такої вимоги [151].

Пленум ВАС України у постанові від 01 листопада 2013 року №15 “Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом” (пункт 5.5) роз'яснив, що позовна заява, в якій є декілька не пов'язаних між собою вимог у спорі щодо виборчого

процесу, які не підсудні одному суду, на стадії відкриття провадження у справі в частині вимог, які не підсудні відповідному суду, повертається позивачеві, а в іншій частині вирішується питання про її прийняття та відкриття провадження. Позовна заява з вимогою стосовно спору, пов'язаного з виборчим процесом, та спору з вимогою, не пов'язаною з цим процесом, які підсудні одному адміністративному суду, не може розглядатися в одному провадженні, а тому суди в порядку, встановленому статтею 116 КАС України, повинні роз'єднати такі вимоги в самостійні провадження. У такому ж порядку суди повинні роз'єднати вимоги в самостійні провадження, якщо ці вимоги випливають з правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом, але вони не пов'язані між собою [151]. Строки звернення до суду та строки розгляду справ даної категорії є такими самими, як і у справах щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій та членів цих комісій [151].

Позовну заяву може бути подано до адміністративного суду у п'ятиденний строк з дня вчинення дії або допущення бездіяльності. Позовні заяви щодо дій чи бездіяльності, що мали місце до дня голосування, може бути подано до адміністративного суду не пізніше двадцять четвертої години дня, що передує дню голосування. Строки подання позовних заяв щодо виборчих спорів є абсолютними і їх не може бути поновлено (ч. 5 ст. 179 КАС України), в тому числі незалежно від того, коли позивач дізнався про прийняття рішення, вчинення дії чи допущення бездіяльності. Оскільки частиною п'ятою статті 179 КАС України встановлено, що позовні заяви у спорах, пов'язаних з виборчим процесом, подані з пропусшенням строку, залишаються без розгляду, то положення частини першої статті 100 цього Кодексу в цих спорах не застосовуються. У разі пропусчення строку звернення до суду позовні заяви у спорах, пов'язаних з виборчим процесом, залишаються судами без розгляду на будь-якій стадії проходження справи в суді: відкриття провадження, в ході підготовчого провадження чи судового розгляду справи (ч. 2 ст. 100 КАС України). Суд вирішує адміністративні справи, визначені цією статтею, у дводенний строк після надходження позовної заяви. Адміністративні справи за позовними

заявами, що надійшли до дня голосування, вирішуються судом у дводенний строк, але не пізніше ніж за дві години до початку голосування. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли у день голосування вирішуються судом до закінчення голосування. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли у день голосування, але після закінчення голосування, вирішуються судом у дводенний строк після надходження позовної заяви /ч. 5 ст. 175, ч. 11 ст. 172 КАС України/ [71]. Однак, невиконання судом вимоги щодо розгляду справ у стислий строк не може бути підставою для залишення позовної заяви без розгляду у зв'язку із закінченням строків, оскільки є несумісним із суттю конституційного права на судовий захист і призводить до порушення правової справедливості в реалізації виборчих прав громадян (п. 3.8 Рішення Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009 у справі про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України) [129, с. 19]. Якщо позовна заява була подана з дотриманням встановленого строку на її подання, то вона не може бути залишена без розгляду в разі її нерозгляду судом у встановлений законодавством дводенний строк або до граничного строку, а повинна бути вирішена судом по суті. На цьому наголошує Пленум ВАС України у постанові від 01 листопада 2013 року №15 “Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом” (пп. 8.2.5) [151]. Неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає судовому розгляду /ч. 6 ст. 175 КАС України [151].

Таким чином, у справах даної категорії положення частини першої статті 128 КАС України (щодо відкладення розгляду справи) не застосовуються.

Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань проведення виборів” від 21 листопада 2013 року №709-VII статтю 175 КАС України доповнено частиною сьомою, відповідно до якої суд невідкладно повідомляє відповідну виборчу комісію і комісію вищого рівня про відкриття провадження у справі та про ухвалене судом рішення.

Підсумовуючи викладене, звернемо увагу на наступні особливості розгляду адміністративними судами справ зазначеної категорії:

- особливий суб'єктний склад залежно від суб'єктів відповідного виборчого процесу;
- визначення предметної підсудності спору залежно від суб'єктів оскарження (відповідачів);
- скорочені строки звернення до адміністративного суду, наслідком пропуску яких є залишення позовної заяви без розгляду;
- скорочені строки розгляду даної категорії справ судом та оскарження судового рішення до суду апеляційної інстанції;
- можливість розгляду справи за відсутності належним чином повідомлених осіб.

2.5. Особливості провадження у справах, пов'язаних із виборами Президента України

Вибори Президента України, як форма безпосереднього народовладдя, являють собою волевиявлення Українського народу щодо заміщення поста Президента України шляхом голосування.

Розрізняють кілька видів президентських виборів. Відповідно до Закону України “Про вибори Президента України” вибори Президента України можуть бути черговими, позачерговими та повторними [41, с. 54].

Чергові вибори Президента України проводяться у зв'язку із закінченням конституційного строку повноважень Президента України, тобто кожні п'ять років.

Позачергові вибори Президента України проводяться у зв'язку із достроковим припиненням повноважень Президента України у випадках, передбачених Конституцією України. Відповідно до ст. 108 Конституції України повноваження Президента України припиняються достроково у разі: 1) відставки; 2) неможливості

виконувати свої повноваження за станом здоров'я; 3) усунення з поста в порядку імпичменту; 4) смерті [99, с. 28]. Але ці підстави набувають чинності під час додержання передбачених Конституцією процедур.

Повторні вибори Президента України проводяться, відповідно до Закону України “Про вибори Президента України”, у двох випадках: 1) якщо до виборчого бюлетеня для голосування було включено не більше двох кандидатів на пост Президента України і жодного з них не було обрано; 2) якщо всі кандидати на пост Президента України, включені до виборчого бюлетеня, до дня виборів або до дня повторного голосування зняли свої кандидатури [144].

Повторне голосування призначається, якщо до виборчого бюлетеня для голосування у день виборів було включено більше двох кандидатів на пост Президента України і за результатами голосування у день виборів Президента України жоден кандидат не був обраний. Відповідно до вимог Закону України “Про вибори Президента України”, Центральна виборча комісія приймає рішення про проведення повторного голосування, про що зазначається у протоколі про підсумки голосування у день виборів Президента України [179, с. 101].

Хоча строки проведення чергових виборів Президента України визначаються Конституцією України (ч. 5 ст. 103 Конституції), однак всі вибори Президента України призначаються Верховною Радою України. Про призначення виборів Президента України Верховна Рада України приймає відповідну постанову.

Особливості провадження у справах, пов'язаних із виборами Президента України визначено статтею 176 КАС України.

При цьому, варто зазначити, що у першій редакції КАС України статтею 176 було передбачено особливості провадження у справах щодо скасування реєстрації кандидата на пост Президента України. Дане було зумовлено тим, що на момент прийняття КАС України ст. 56 Закону України “Про вибори Президента України” передбачала, що рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України приймалося в судовому порядку. Так, згідно з ч. 1 ст. 56 Закону України “Про вибори Президента України” центральна виборча комісія розглядає питання про

звернення до Верховного Суду України щодо скасування рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України у разі:

1) звернення кандидата на пост Президента України у будь-який час після його реєстрації, однак не пізніше ніж за п'ять днів до дня виборів або дня повторного голосування, з письмовою заявою про відмову від балотування;

2) неподання за сорок днів до дня виборів визначеної частиною першою статті 53 цього Закону кількості підписів на підтримку кандидата на пост Президента України;

3) звернення партії (блоку) не пізніш як за п'ятнадцять днів до дня виборів про скасування рішення щодо реєстрації висунутого партією (блоком) кандидата на пост Президента України відповідно до рішення, прийнятого у такому ж порядку, як і рішення про висунення кандидата;

4) виникнення обставин, передбачених частинами п'ятою та дванадцятою статті 46 цього Закону;

5) припинення громадянства України кандидата;

6) вибуття кандидата на пост Президента України за межі України для постійного проживання;

7) визнання кандидата на пост Президента України недієздатним чи набрання щодо нього законної сили обвинувальним вироком суду за вчинення умисного злочину;

8) реєстрації його кандидатом у народні депутати України, кандидатом у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, кандидатом на місцевих виборах, якщо ці вибори проводяться одночасно з виборами Президента України [144].

Водночас, Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України” від 21 серпня 2009 року №1616-VI ст. 56 Закону України “Про вибори Президента України” викладено в іншій редакції. Зокрема, частиною першою зазначеної статті визначено, що рішення про

скасування реєстрації кандидата на пост Президента України приймає Центральна виборча комісія у разі:

1) звернення кандидата на пост Президента України у будь-який час після його реєстрації, однак не пізніше ніж за п'ять днів до дня виборів або дня повторного голосування, з письмовою заявою про відмову від балотування;

2) виникнення обставин, передбачених частинами п'ятою та дванадцятою статті 46 цього Закону;

3) припинення громадянства України кандидата на пост Президента України;

4) вибуття кандидата на пост Президента України за межі України для постійного проживання;

5) визнання кандидата на пост Президента України недієздатним чи набрання стосовно нього законної сили обвинувальним вироком суду за вчинення умисного злочину [37, с. 74].

Названим Законом ст. 176 КАС України викладено у новій редакції, якою передбачено саме особливості провадження у справах, пов'язаних із виборами Президента України.

Відповідно до ст. 11 Закону України “Про вибори Президента України” виборчий процес – це здійснення суб'єктами, визначеними статтею 12 цього Закону, виборчих процедур, передбачених цим Законом [144].

Початок виборчого процесу визначається строками, встановленими Конституцією України та цим Законом.

Виборчий процес включає такі етапи:

- 1) висування та реєстрація кандидатів на пост Президента України;
- 2) утворення окружних та дільничних виборчих комісій;
- 3) проведення передвиборної агітації;
- 4) утворення спеціальних виборчих дільниць, що існують на тимчасовій основі;
- 5) складання списків виборців, їх перевірка та уточнення;
- 6) голосування у день виборів Президента України;

7) підрахунок голосів виборців, встановлення підсумків голосування і результатів виборів Президента України та їх офіційне оголошення;

8) припинення повноважень окружних та дільничних виборчих комісій.

У разі необхідності виборчий процес може включати також такі етапи:

1) повторне голосування;

2) підрахунок голосів виборців, встановлення підсумків повторного голосування і результатів виборів Президента України та їх офіційне оголошення [144].

Виборчий процес завершується через п'ятнадцять днів після дня офіційного оголошення Центральною виборчою комісією результатів виборів Президента України або офіційною публікацією подання Центральної виборчої комісії до Верховної Ради України щодо призначення повторних виборів Президента України [69, с. 5].

Відповідно до ст. 12 Закону України “Про вибори Президента України” суб'єктами виборчого процесу є:

1) виборець;

2) виборча комісія, утворена відповідно до цього Закону та Закону України “Про Центральну виборчу комісію”;

3) кандидат на пост Президента України, зареєстрований у порядку, встановленому цим Законом;

4) партія, яка висунула кандидата на пост Президента України;

5) офіційний спостерігач від партії – суб'єкта виборчого процесу, від кандидата на пост Президента України, від громадської організації, який зареєстрований у порядку, встановленому цим Законом [144].

Як визначено ч. 1 ст. 176 КАС України, виборча комісія, кандидат на пост Президента України, партія (блок) – суб'єкт виборчого процесу, виборець, законні права або охоронювані законом інтереси яких порушено, мають право оскаржувати рішення чи дії об'єднання громадян, виборчого блоку, його посадової особи чи повноважного представника, які стосуються виборчого процесу, крім тих рішень чи дій, які

відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян належать до його внутрішньої організаційної діяльності або його виключної компетенції [71].

Так, до внутрішньої організаційної діяльності або виключної компетенції об'єднання громадян належать рішення, які законом або статутом віднесені до компетенції вищого органу об'єднання (з'їзду, конференції, загальних зборів тощо) або його виконавчих органів. Такими рішеннями є, зокрема, рішення про участь у виборах, про висунення кандидатів, про створення партійного блоку, про затвердження чи зміну програми партії, про обрання, переобрання чи припинення повноважень членів органів управління, про створення територіальних підрозділів (осередків, відділень), про внесенням змін до статуту, про припинення партії тощо.

Зважаючи на загальні положення КАС України, у разі оскарження таких рішень суд має відмовити у відкритті провадження на підставі п. 1 ч. 1 ст. 109 КАС України, а якщо провадження було відкрито – закрити його на підставі п. 1 ч. 1 ст. 157 КАС України, адже за своєю суттю даний спір не підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства.

Аналізуючи положення ч. 1 ст. 176 КАС України можливо дійти висновку про те, що виборча комісія, кандидат на пост Президента України, партія (блок) – суб'єкт виборчого процесу можуть оскаржувати рішення чи дії, незалежно від того, чи порушують вони права та інтереси позивача особисто, оскільки законодавець виходить з презумпції, що такі права порушуються.

Натомість, виборець повинен довести, які саме особисто його законні права або охоронювані законом інтереси порушено.

Кандидат на пост Президента України, партія (блок) – суб'єкт виборчого процесу чи окружна виборча комісія мають право оскаржувати до суду дії чи бездіяльність засобів масової інформації, їх власників, посадових та службових осіб, які порушують встановлений законом порядок діяльності засобів масової інформації під час виборчого процесу, у тому числі стосовно передвиборної агітації, зокрема щодо вимоги спростування опублікованих ними неправдивих відомостей про кандидата чи партію (блок), що висунули кандидата /ч. 2 ст. 176 КАС України/ [71].

При цьому, належним відповідачем за такими позовами є особи, які здатні усунути порушення закону. Оскільки способом захисту порушених прав може бути вимога про спростування опублікованої неправдивої інформації, то до участі у справі доцільно залучати редакцію відповідного засобу масової інформації.

Кандидат на пост Президента України, партія (блок) – суб'єкт виборчого процесу мають право оскаржувати дії іншого кандидата на пост Президента України, його довіреної особи, якщо ці дії спрямовані на порушення встановленого законом порядку висунення кандидата, проведення передвиборної агітації, інші порушення їх прав або виборчих прав громадян. Виборець має право оскаржувати дії кандидата на пост Президента України, його довіреної особи, якщо ці дії порушують його виборчі права [107].

При цьому, як зазначив Пленум ВАС України у постанові від 01 листопада 2013 року №15 “Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом” (пп. 3.1.2) під виборчими правами та інтересами виборця щодо участі у виборчому процесі особисто необхідно розуміти не тільки право голосу на відповідних виборах, а й участь у роботі виборчих комісій як членів цих комісій, у проведенні передвиборної агітації, здійсненні спостереження за виборами та інших заходах у порядку, визначеному законами України.

У зазначених випадках під час вирішення виборчих спорів судам необхідно перевіряти не лише правомірність оскаржуваних рішень, дій чи бездіяльності відповідача, а й встановлювати наявність порушення ними прав, свобод та інтересів, законних прав або охоронюваних законом інтересів позивача. Відсутність наявності такого порушення є підставою для відмови в задоволенні позовної заяви. Позовна заява фізичної особи (громадянина України), яка звернулася до суду не за захистом виборчих прав, а інших прав, свобод та інтересів, не може розглядатися адміністративним судом за правилами, встановленими статтями 172–179 КАС України, а в разі належності спору до юрисдикції адміністративних судів повинна розглядатися за загальними правилами, встановленими КАС України. У такому ж порядку визначається юрисдикція спору та порядок його розгляду в разі звернення до суду фізичних чи юридичних осіб з позовом на виконання

своїх професійних повноважень. Рішення, дії чи бездіяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, закладів та організацій, їх посадових та службових осіб можуть бути оскаржені у порядку, передбаченому ст. 174 цього Кодексу /перше речення частини четвертої статті 176 КАС України/ [71]. В цьому ж порядку оскаржуються дії чи бездіяльність засобів масової інформації, їх власників, посадових і службових осіб, творчих працівників /ч. 5 ст. 176 КАС України/ [151].

Відзначимо, що відповідно до положень ч. 3 ст. 174 КАС України позовна заява щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб подається до окружного адміністративного суду за їх місцезнаходженням. Позовна заява щодо дій чи бездіяльності засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, що порушують законодавство про вибори та референдум, подається до місцевого загального суду як адміністративного суду за їхнім місцезнаходженням [151].

За аналогією з приписами ст. 174 КАС України предметна підсудність справ, що стосуються оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, закладів та організацій, їх посадових та службових осіб, а також дії чи бездіяльність засобів масової інформації, їх власників, посадових і службових осіб, творчих працівників залежить від суб'єктів оскарження (тобто відповідачів).

Зокрема, позовна заява щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, закладів та організацій, їх посадових та службових осіб подається до окружного адміністративного суду за їх місцезнаходженням. А позовна заява щодо дій чи бездіяльності засобів масової інформації, їх власників, посадових і службових осіб, творчих працівників має подаватися до місцевого загального суду як адміністративного суду за їхнім місцезнаходженням [71].

Виходячи з положень ч. 4 ст. 174 КАС України, чч. 6-7 ст. 172 КАС України позовні заяви може бути подано до адміністративного суду у п'ятиденний строк з дня прийняття

рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності. Позовні заяви щодо рішень, дій чи бездіяльності, що мали місце до дня голосування, може бути подано до адміністративного суду не пізніше двадцять четвертої години дня, що передує дню голосування. Позовні заяви щодо рішень, дій чи бездіяльності, що мали місце у день голосування, під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування на дільниці, може бути подано до адміністративного суду у дводенний строк з дня прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності [60, с. 293].

Так само, зважаючи на приписи ч. 5 ст. 174 КАС України, ч. 11 ст. 172 КАС України, суд вирішує адміністративні справи цієї категорії у дводенний строк після надходження позовної заяви. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли до дня голосування, вирішуються судом у дводенний строк, але не пізніше ніж за дві години до початку голосування. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли у день голосування, вирішуються судом до закінчення голосування. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли у день голосування, але після закінчення голосування, вирішуються судом у дводенний строк після надходження позовної заяви [71].

Разом з цим, зважаючи на принцип верховенства права та гарантоване ст. 55 Конституції України і ст. 6 КАС України право кожного на звернення до адміністративного суду з позовом, порушення судом встановленого строку вирішення адміністративної справи не є підставою для закриття провадження у справі чи залишення позовної заяви без розгляду – суд повинен закінчити розгляд справи по суті та ухвалити відповідну постанову. Неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про дату, час і місце розгляду справи, не перешкоджає судовому розгляду [71].

Зважаючи на скорочені строки розгляду справ даної категорії, повідомлення сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, має бути здійснено у строк, достатній для їх прибуття до суду (друге речення частини третьої статті 35 КАС України). У цьому випадку допустимо здійснювати судовий виклик або судові повідомлення телеграмою, факсимільним повідомленням (факсом, телефаксом), електронною поштою, телефоном або й через друкований засіб масової інформації, як те передбачено ст. 38 КАС України і таке повідомлення вважатиметься належним.

Окрім того, ч. 4 ст. 176 КАС України передбачено, що акти чи дії виборчих блоків, об'єднань громадян, крім тих, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян належать до їх внутрішньої організаційної діяльності або їх виключної компетенції, оскаржуються за місцезнаходженням органу об'єднання громадян, виборчого блоку, акти чи дії якого оскаржуються у порядку, передбаченому ст. 175 цього Кодексу [178, с. 41].

Таким чином, за аналогією з ч. 3 ст. 175 КАС України, позовна заява з приводу оскарження актів чи дій виборчих блоків, об'єднань громадян має подаватися до окружного адміністративного суду за місцем вчинення дії чи місцем, де ця дія повинна бути вчинена.

Строки подання позовних заяв та розгляду адміністративних справ, а також наслідки неявки в судові засідання осіб, які беруть участь у справі є аналогічними тим, що передбачені для інших справ, що виникають з виборчих правовідносин /ст. 172 КАС України/.

Рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, у тому числі рішення Центральної виборчої комісії із встановлення результатів виборів, можуть бути оскаржені у порядку, передбаченому ст. 172 КАС.

Особливості розгляду справ в порядку статті 172 КАС України нами проаналізовано в підрозділі 2.1. даного розділу.

Частина сьома статті 176 КАС України встановлює, що дії кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб оскаржуються до Київського апеляційного адміністративного суду [71].

Виходячи з положень даної норми, Київський апеляційний адміністративний суд є судом першої інстанції.

При цьому, прогалиною чинного законодавства є те, що КАС України не визначено порядку оскарження судових рішень Київського апеляційного адміністративного суду, постановлених ним у справах, предметом спору в яких є дії кандидатів на пост Президента України та їх довірених осіб. Так само, ст. 176 КАС України не передбачено, що рішення суду у справах даної категорії є остаточними та оскарженню не підлягають.

На нашу думку вирішення даного питання можна віднайти в наступному.

Частиною п'ятою статті 177 КАС України, якою визначено особливості судових рішень за наслідками розгляду справ, пов'язаних з виборчим процесом, та їх оскарження, встановлено, що судові рішення за наслідками розгляду справ, визначених статтями 172 - 175 цього Кодексу, можуть бути оскаржені в апеляційному порядку у дводенний строк з дня їх проголошення, а судові рішення, ухвалені до дня голосування, - не пізніше як за чотири години до початку голосування [71].

А відповідно до частини шостої зазначеної статті, судами апеляційної інстанції є відповідні апеляційні адміністративні суди. Судом апеляційної інстанції у справах, розглянутих відповідно до частини третьої статті 172 цього Кодексу Київським апеляційним адміністративним судом, є ВАС України [102, с. 491].

Отже, на наше переконання, судові рішення Київського апеляційного адміністративного суду, постановлені ним у справах, предметом оскарження в яких є дії кандидатів на пост Президента України та їх довірених осіб можуть бути оскаржені в апеляційному порядку до ВАС України.

Водночас, з метою законодавчого врегулювання даного питання доцільним є:

- або доповнення ст. 176 КАС України нормою про оскарження судових рішень Київського апеляційного адміністративного суду в апеляційному порядку до Вищого адміністративного суду України;
- або внесення змін до ч. 6 ст. 177 КАС України шляхом відображення в ній посилань на порядок оскарження судових рішень, постановлених Київським апеляційним адміністративним судом в порядку ч. 7 ст. 176 КАС України.

Варто звернути увагу на те, що в такій категорії справ питання підсудності також визначаються ч. 3 ст. 175 КАС України, з якої випливає, що позовна заява щодо оскарження дій чи бездіяльності кандидата на пост Президента України подається до окружного адміністративного суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ [71].

Однак, враховуючи те, що норми ст. 176 КАС України є спеціальними та такими, що прийняті пізніше, ніж норми ч. 3 ст. 175 КАС України, конкуренція між нормами ч. 3 ст. 175 КАС України та ч. 7 ст. 176 КАС України має бути вирішена

наступним чином: виборчі справи щодо оскарження дій кандидата на пост Президента України предметно підсудні Київському апеляційному адміністративному суду, а спори щодо оскарження бездіяльності кандидата на пост Президента України предметно підсудні окружному адміністративному суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ (окружному адміністративному суду м. Києва).

Згідно з ч. 8 ст. 176 КАС України рішення, дії чи бездіяльність дільничної виборчої комісії та її членів можуть бути оскаржені до адміністративного суду за місцезнаходженням дільничної виборчої комісії [69, с. 11].

Варто зазначити, що даною нормою не передбачено до якого саме адміністративного суду (окружного чи місцевого загального суду) може бути оскаржено рішення, дії чи бездіяльність дільничної виборчої комісії та її членів.

Водночас, вирішення даного питання можливо віднайти у положеннях ч. 4 ст. 19 КАС України, відповідно до якої, у разі невизначеності цим Кодексом територіальної підсудності адміністративної справи така справа розглядається місцевим адміністративним судом за вибором позивача [71].

Отже, позивач в праві за своїм власним вибором пред'являти позов стосовно оскарження рішень, дій чи бездіяльності дільничної виборчої комісії та її членів або до окружного адміністративного суду, або до місцевого загального суду як адміністративного.

Частиною дев'ятою статті 176 КАС України визначено, що рішення, дії чи бездіяльність окружної виборчої комісії або члена такої комісії можуть бути оскаржені до окружного адміністративного суду за місцезнаходженням окружної виборчої комісії в порядку, встановленому законодавством.

Так, особливості провадження у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій та членів цих комісій визначено ст. 172 КАС України. Оскільки норма ч. 9 ст. 176 КАС України є бланкетною, на нашу думку, адміністративні справи, предметом розгляду яких є оскарження рішень, дій чи бездіяльності окружної виборчої комісії або члена такої комісії, мають розглядатися в порядку, визначеному саме

зазначеною статтею, однак, з урахуванням приписів, встановлених Законом України “Про вибори Президента України”.

Суд розглядає та вирішує адміністративні справи за скаргами, поданими на вчинені порушення, з моменту припинення голосування на виборчих дільницях, протягом двох днів після дня голосування /ч. 10 ст. 176 КАС України/ [60, с. 417].

Зазначаємо, що положення ч. 10 ст. 176 КАС України визнано такими, що відповідають Конституції України (є конституційними) згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 року №26-рп/2009. Так, Конституційний Суд України зазначив, що відповідно до частини шостої статті 172 КАС України позовні заяви щодо рішень, дій чи бездіяльності виборчої комісії, комісії з референдуму, членів цих комісій можуть бути подані до адміністративного суду у п'ятиденний строк з дня прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності. Для позовних заяв щодо рішень, дій чи бездіяльності дільничних виборчих комісій (їх членів), що мали місце під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування на дільниці, частиною восьмою вказаної статті окремо передбачено строк їх подання до суду – два дні з дня прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності. Стосовно оскарження рішень, дій чи бездіяльності окружних виборчих комісій та їх членів йдеться окремо у частині дев'ятій статті 176 КАС України, яка передбачає здійснення такого оскарження у порядку, встановленому законодавством [37, с. 711; 158].

Частиною одинадцятотою статті 172 КАС України визначено, що розгляд судом таких справ здійснюється у дводенний строк після надходження позовної заяви [62].

З наведеного вбачається, що вся діяльність виборчих комісій, у тому числі і ЦВК, є об'єктом судового контролю. За таких обставин, Конституційний Суд України дійшов висновку про те, що частиною десятою статті 176 КАС України не обмежуються права осіб на оскарження до суду порушень, які можуть мати місце при підрахунку голосів та встановленні результатів виборів, що визначено статтею 172 КАС України, тому вона не суперечить вимогам статті 55, частини другої статті 124 Конституції України (є конституційною). Як вже зазначалося нами у пункті 1.3. розділу I даної роботи, ще однією особливістю розгляду адміністративними судами виборчих спорів є обмежене право особи

на оскарження судового рішення. Так, за загальним правилом, визначеним статтею 13 КАС України, особам, які беруть участь у справі, а також особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, забезпечується право на апеляційне та касаційне оскарження рішень адміністративного суду, крім випадків, встановлених цим Кодексом [71]. Зважаючи на швидкоплинність виборчого процесу та необхідність вчасного і належного реагування адміністративного суду на можливі порушення вимог виборчого законодавства ч. 11 ст. 176 КАС України передбачено, що рішення апеляційної інстанції з виборчих спорів є остаточним і оскарженню не підлягає. Рішення Вищого адміністративного суду України щодо скарги на результати виборів є остаточним і не підлягає перегляду в апеляційному чи касаційному порядку. Дана правова конструкція є узагальненою щодо розгляду адміністративними судами виборчих спорів. Зокрема, ч. 3 ст. 177 КАС України, що визначає особливості судових рішень за наслідками розгляду справ, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму, та їх оскарження, передбачено, що судові рішення за наслідками розгляду судами першої інстанції справ, визначених статтями 172 - 175 цього Кодексу, набирають законної сили після закінчення строку апеляційного оскарження, а у разі їх апеляційного оскарження - з моменту проголошення судового рішення суду апеляційної інстанції. Судові рішення Вищого адміністративного суду України набирають законної сили з моменту проголошення і не можуть бути оскаржені. Суперечливими за змістом є положення ч. 12 ст. 176 КАС України, відповідно до якої повноваження суду, встановлені статтею 117 цього Кодексу, не можуть бути застосовані судами щодо спорів, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів Президента України [71]. Нагадаємо, що статтею 117 КАС України врегульовано питання забезпечення адміністративного позову [158].

Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України” від 21 серпня 2009 року №1616-VI статтю 117 КАС України доповнено частиною шостою, відповідно до якої встановлено, що повноваження суду, встановлені цією статтею, не можуть бути застосовані судами щодо спорів, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів. Таким чином, зазначеними актами

встановлено заборону суду здійснювати забезпечення позову щодо спорів, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів. Дані положення були підставою для внесення Президентом України та 48 народними депутатами України конституційних подань до Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України “Про вибори Президента України”, “Про Державний реєстр виборців”, “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України” та Кодексу адміністративного судочинства України (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України). Зокрема, суб’єкти права на конституційне подання порушували питання про невідповідність зазначених положень частині другій статті 3, статті 21, частинам другій, третій статті 22, частинам першій, другій статті 55, частині першій статті 64, частині другій статті 124 Конституції України. На думку авторів клопотань, введення законодавцем заборони на забезпечення судом позову у спорах, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів, скасовує гарантії поновлення виборчих прав та обмежує право на судовий захист [158].

У рішенні від 19 жовтня 2009 року №26-рп/2009 Конституційний Суд України зазначив, що оспорювані положення Закону України “Про вибори Президента України” та КАС України у попередніх редакціях не містили заборони на здійснення судом повноважень щодо забезпечення позову у спорах, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів [37, с. 711]. Визначений у статті 118 КАС України порядок забезпечення адміністративного позову передбачає негайний розгляд клопотання про застосування адміністративного позову (не пізніше наступного дня після його одержання) та виконання ухвал з питань забезпечення адміністративного позову (частини перша, п’ята). Вбачається, що законодавець, встановлюючи частиною шостою статті 117, частиною дванадцятю статті 176 КАС України обмеження на здійснення судами забезпечення позову у справах, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів, мав на меті забезпечити безперервність виборчого процесу, здійснення виборчих процедур у стислі строки. Однак при встановленні та застосуванні таких обмежень не повинні скорочуватись права і свободи виборців, політичних партій (виборчих блоків партій), кандидатів у

Президенти України. Зокрема ці обмеження не можуть негативно впливати на реалізацію громадянами права на судовий захист свого виборчого права. Конституційний Суд України звернув увагу, що встановлена оспорюваними положеннями КАС України заборона судам здійснювати забезпечення позову стосується призначення, підготовки та проведення виборів, тобто охоплює всі етапи виборчого процесу. За таких умов унеможлиблюється виконання рішень суду, прийнятих в окремих справах щодо спорів стосовно призначення, підготовки і проведення виборів, що фактично означає неможливість реалізації особами права на судовий захист, гарантованого статтею 55 Конституції України. Згідно зі статтею 64 Основного Закону України право на судовий захист не може бути обмежене [82; 158].

Зміни, внесені законодавцем до оспорюваних положень КАС України щодо заборони суду здійснювати забезпечення позову у справах, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів, звузили зміст права громадян на судовий захист, що не відповідає частині третій статті 22 Конституції України.

Україна є правовою державою, в якій визнається і діє принцип верховенства права (стаття 1, частина перша статті 8 Конституції України). Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України, викладеної у Рішенні від 2 листопада 2004 року №15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання, “верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовчу діяльність...” (абзац другий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини) [83, с. 4]. Відповідно до частини третьої статті 8 Основного Закону держави в Україні гарантується звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України. Неможливість же поновлення у виборчих правах через швидкоплинний виборчий процес без заходів забезпечення позову втрачає будь-який сенс звернення до суду з цих питань. Тому принцип верховенства права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовчу діяльність. За таких обставин, Конституційний Суд України дійшов висновку про те, що положення частини шостої статті 117, частини дванадцятої статті 176 КАС України, що встановлюють заборону на здійснення судом повноважень щодо забезпечення позову у справах, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів

Президента України, не відповідають вимогам частини третьої статті 22, частин першої, другої статті 55, статті 64 Конституції України, тобто є неконституційними [37, с. 713; 158].

Беззаперечно, розгляд судами спорів, що виникають під час організації та проведення президентських виборів, є важливою гарантією забезпечення виборчих прав громадян, реалізації принципу відповідальності держави за свою діяльність перед людиною. У сучасних умовах, коли, на жаль, в Україні ще не сформовані стійкі правові традиції, недостатнім є рівень правової та політичної культури, коли в суспільстві немає повної довіри до результатів виборів, детальна правова регламентація виборчих процедур та неухильне дотримання положень закону всіма суб'єктами виборчого процесу є чи не єдиною запорукою законності проведення виборів, підставою для підвищення рівня легітимності їх результатів.

Розгляд виборчих спорів, пов'язаних із виборами Президента України, характеризується специфічним порядком здійснення адміністративного судочинства, що відбивається на багатьох процесуальних інститутах, зокрема, на правилах підсудності, обчислення строків, здійснення викликів і повідомлень, порядку оскарження судових рішень.

Висновки до розділу 2

Розгляд виборчих спорів характеризується специфічним порядком здійснення адміністративного судочинства, що відбивається на багатьох процесуальних інститутах.

Серед категорії виборчих спорів можна умовно виділити дві групи справ, які адміністративний суд уповноважений розглядати:

- спори у власному розумінні, які виникають з порушення виборчих прав;
- справи, пов'язані з необхідністю встановлення фактів, що мають юридичне значення для виборчого процесу чи визнання статусу його суб'єктів.

Згідно із КАС України до першої групи належать:

- справи щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій, членів цих комісій (ст. 172);

- справи щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, які порушують законодавство про вибори (ст. 174);

- справи щодо оскарження дій або бездіяльності кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу (ст. 175);

- справи щодо спорів, позов'язаних з виборами Президента України.

До другої групи справ потрібно зачислити такі:

- справи щодо уточнення списку виборців (ст. 173);

- справи щодо встановлення ЦВК результатів виборів (ч 3 ст. 172).

Стадії адміністративного процесу у справах, пов'язаних із виборчим процесом, утворюють структурно обумовлену послідовність дій адміністративного суду, учасників виборчих спорів та інших осіб.

Особливості структурної будови адміністративного судочинства у справах, пов'язаних із виборчим процесом полягають у наступному:

- значне скорочення строку звернення до суду з відповідним позовом (від двох до п'яти днів, тоді коли загальний строк, визначений ст. 99 КАС України, становить шість місяців);

- у разі пропущення особою строку звернення до суду з позовом чи строку подання апеляційної скарги такі строки не підлягають поновленню, а відповідні позовна заява чи апеляційна скарга залишаються без розгляду (ч. 5 ст. 179 КАС України);

- скорочення строку розгляду адміністративним судом адміністративних справ даної категорії до двох днів, а в деяких випадках взагалі декількох

годин (загальний строк визначено ч. 1 ст. 122 КАС України та він становить один місяць з дня відкриття провадження у справі);

- необхідність оперативного реагування суду на надходження позовної заяви, наслідком чого є вимоги до невідкладного вирішення питання про відкриття провадження у справі, повідомлення сторін та вжиття інших заходів щодо розгляду справи у судовому засіданні;
- неприбуття особи в судове засідання, у разі коли таку особу належним чином повідомлено про розгляд справи, не перешкоджає судовому розгляду та не є підставою для відкладення судового засідання;
- наявність вимог до складення та оголошення в судовому засіданні повного тексту судового рішення, у зв'язку з чим не підлягають застосуванню адміністративним судом положення ч. 3 ст. 160 КАС України щодо відтермінування складення судового рішення у повному обсязі;
- встановлення обов'язку суду повідомляти виборчі комісії вищого рівня про відкриття провадження у справі та про результати її розгляду;
- обмеження права особи на оскарження судових рішень адміністративного суду в апеляційному порядку та виключення права подання касаційних скарг на судові рішення, а також, заяв про перегляд судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами.

РОЗДІЛ 3

ДІЯЛЬНІСТЬ СУДІВ ЩОДО ГАРАНТУВАННЯ ДОТРИМАННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЗАКОНІВ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

3.1. Особливості судових рішень за наслідками розгляду виборчих справ

Специфіка виборчого процесу, його швидкоплинність та кінцева значущість для розвитку суспільства надає особливого значення рішенням судів, прийнятим у виборчих спорах.

Судове рішення – складне багатогранне явище, поняття якого визначають по-різному. Абрамов С. Н. визначав судове рішення у кінцевому рахунку як наказ суду, звернений до сторін і інших осіб і державних органів [12, с. 290]. Клейнман А. Ф. писав, що судове рішення – це акт підтвердження судом, як органом правосуддя, наявності чи відсутності між сторонами процесу правовідношення, і наявності чи відсутності в відповідних випадках порушеного чи оскарженого права позивача [24, с. 301].

Як визначено пп. 12, 13 ч. 1 ст. 3 КАС України, постанова – письмове рішення суду будь-якої інстанції в адміністративній справі, у якому вирішуються вимоги адміністративного позову; ухвала – письмове або усне рішення суду будь-якої інстанції в адміністративній справі, яким вирішуються питання, пов'язані з процедурою розгляду адміністративної справи, та інші процесуальні питання. Ухвалами судів апеляційної та касаційної інстанцій також вирішуються вимоги апеляційної чи касаційної скарги.

Особливості змісту судових рішень, порядку набрання ними законної сили, а також оскарження і перегляду в апеляційному порядку в адміністративних справах,

що розглядаються відповідно до статей 172 - 176 КАС України визначено статтею 177 згаданого Кодексу.

Так, за приписами вказаної статті суд, установивши порушення законодавства про вибори, визначає у рішенні спосіб захисту порушених прав та інтересів, а також порядок усунення усіх наслідків цих порушень відповідно до закону або приймає інше передбачене законом рішення. У разі виявлення порушень, що можуть бути підставою для притягнення до відповідальності не за правилами цього Кодексу, суд постановляє окрему ухвалу з повідомленням про наявність таких порушень і надсилає її до органів чи осіб, уповноважених вжити у зв'язку з цим заходів, встановлених законом. Копії судового рішення невідкладно видаються особам, які брали участь у справі, або надсилаються їм, якщо вони не були присутні під час його проголошення. Судові рішення за наслідками розгляду судами першої інстанції справ, визначених статтями 172-175 цього Кодексу, набирають законної сили після закінчення строку апеляційного оскарження, а у разі їх апеляційного оскарження - з моменту проголошення судового рішення суду апеляційної інстанції. Судові рішення Вищого адміністративного суду України набирають законної сили з моменту проголошення і не можуть бути оскаржені [70].

Судові рішення за наслідками розгляду справ, визначених статтями 172-175 цього Кодексу, можуть бути оскаржені в апеляційному порядку у дводенний строк з дня їх проголошення, а судові рішення, ухвалені до дня голосування, - не пізніше як за чотири години до початку голосування. Судами апеляційної інстанції є відповідні апеляційні адміністративні суди. Судом апеляційної інстанції у справах, розглянутих відповідно до частини третьої статті 172 цього Кодексу Київським апеляційним адміністративним судом, є Вищий адміністративний суд України. Суд апеляційної інстанції розглядає справу у дводенний строк після закінчення строку апеляційного оскарження з повідомленням осіб, які беруть участь у справі. Апеляційна скарга стосовно судового рішення, що було ухвалене до дня

голосування, розглядається не пізніше ніж за дві години до початку голосування. Неприбуття у судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені про дату, час і місце розгляду справи, не перешкоджає апеляційному розгляду. Суд апеляційної інстанції за наслідками апеляційного розгляду не може повертати справу на новий розгляд. Судове рішення суду апеляційної інстанції є остаточним. При розгляді справ, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму та їх оскарження частина четверта статті 20 цього Кодексу не застосовується [71; 70].

Правила зазначеної статті спрямовані на якнайшвидше досягнення юридичної визначеності у відносинах, що пов'язані з процесом. Зауважуємо, що судовими рішеннями за наслідками розгляду справ, пов'язаних з виборчим процесом, як і будь-яких інших адміністративних справ, можуть бути постанова або ухвала. Так, у разі вирішення справи по суті суд приймає постанову, а в інших випадках – постановляє ухвалу. Водночас, судові рішення адміністративного суду у справах, що виникають із виборчих правовідносин мають ряд особливостей. Зокрема законодавцем визначено, що суд, задовольнивши адміністративний позов, у постанові повинен не лише констатувати порушення законодавства про вибори, а й визначити спосіб захисту порушених прав та інтересів позивача, а також порядок усунення усіх наслідків цих порушень відповідно до закону, чи прийняти інше передбачене законом рішення. Якщо в ході судового розгляду справи будуть виявлені порушення, що можуть бути підставою для притягнення до відповідальності не за правилами КАС України (насамперед дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності), тоді суд постановляє окрему ухвалу (стаття 166 КАС України) з повідомленням про наявність таких порушень і надсилає її до органів чи осіб, уповноважених вжити у зв'язку з цим заходів, встановлених законом, тобто органів та осіб, що уповноважені притягнути особу до дисциплінарної відповідальності, скласти протокол про адміністративне правопорушення, порушити кримінальну справу тощо. Відповідні орган чи особа

повинні повідомити суд про вжиті заходи не пізніше одного місяця після одержання окремої ухвали [70].

Пленум ВАС України у постанові від 01 листопада 2013 року №15 “Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов’язаних з виборчим процесом” (п. 29) зазначив, що розглядаючи спори, пов’язані з виборчим процесом, адміністративним судам варто вживати заходів для підсилення попереджувального та виховного впливу судових процесів цієї категорії справ. З цією метою необхідно усунути випадки формального та спрощеного підходу до застосування процесуальних норм під час розгляду цієї категорії спорів, а також більш повно виявляти причини та умови, що сприяли виникненню виборчих спорів. На виявлені під час розгляду справ факти порушень суди повинні реагувати окремими ухвалами відповідно до положень статті 166, частини першої статті 177 КАС України [151].

Оскільки частиною другою статті 177 КАС України встановлено, що копії судового рішення невідкладно видаються особам, які брали участь у справі, або надсилаються їм, якщо вони не були присутні під час його проголошення, то під час розгляду справ, пов’язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму, застосування правил частини четвертої статті 167 КАС України щодо проголошення вступної та резолютивної частин постанови, складеної відповідно до вимог частини третьої статті 160 КАС України, не допускається. Це саме стосується також застосування положень частини сьомої статті 160 КАС України відносно проголошення вступної та резолютивної частини ухвали [149].

Частина третя статті 177 КАС України містить загальне правило, що судові рішення місцевих адміністративних судів (окружних адміністративних судів і місцевих загальних судів) за наслідками розгляду справ, визначених статтями 172 - 175 КАС України, набирають законної сили після закінчення строку апеляційного

оскарження, тобто через два дні з дня їх проголошення, але не пізніше як за чотири години до початку голосування. Якщо судове рішення оскаржено в апеляційному порядку і воно не скасоване, тоді воно набирає законної сили з моменту проголошення судового рішення суду апеляційної інстанції [114, с. 47]. Водночас необхідно нагадати, що постанови суду щодо внесення змін у списки виборців, прийняті за наслідками розгляду справ, визначених статтею 173 КАС України, виконуються негайно після проголошення незалежно від набрання ними законної сили (ч. 6 ст. 173 КАС України). Судове рішення ВАС України, ухвалене у першій інстанції, набирає законної сили з моменту проголошення (друге речення частини третьої статті 177 Кодексу) [180, с. 41]. Потреба оперативно вирішувати спори у процесі виборів обумовила те, що для судових рішень у цих спорах передбачена можливість лише апеляційного оскарження, і то не в усіх випадках [107].

Оскаржувати в апеляційному порядку можна лише судові рішення, що не набрали законної сили, ухвалені за наслідками розгляду справ, визначених статтями 172 - 175 КАС України, тобто постанови суду чи ухвали про залишення позовної заяви без розгляду, повернення позовної заяви, відмову у відкритті провадження у справі, закриття провадження у справі тощо. Не можуть бути оскаржені рішення, що набрали законної сили. Відповідно до частини п'ятої статті 177 КАС України апеляційну скаргу належить подати протягом двох днів з дня проголошення судового рішення, а для оскарження судового рішення, ухваленого до дня голосування, у такий самий строк, однак не пізніше як за чотири години до початку голосування. Відповідно до ч. 1 ст. 186 КАС України апеляційна скарга подається до місцевого адміністративного суду, що розглядав справу, а копія надсилається до суду апеляційної інстанції [115, с. 532]. Тому, вирішуючи питання щодо наявності чи відсутності порушення дводенного строку, встановленого для подання апеляційної скарги, суди апеляційної інстанції керуються тією датою надходження апеляційної скарги до будь-якого із цих судів, яка є першою. Апеляційні скарги,

подані після зазначеного строку, залишаються без розгляду. Наведене впливає з положень ч. 5 ст. 179 КАС України. За змістом ч. 5 ст. 179 КАС України днем подання апеляційної скарги є день її надходження до суду (до 24-ї години цього дня) [71]. Водночас, варто звернути увагу на те, що у разі незабезпечення роботи суду до зазначеної години апеляційну скаргу, подану у зв'язку з цим наступного дня, необхідно вважати поданою у встановлений строк [107].

Зважаючи на скорочені строки розгляду даної категорії адміністративних справи правила статті 188 КАС України щодо строків направлення апеляційних скарг разом зі справою до суду апеляційної інстанції у спорах, що пов'язані з виборчим процесом чи процесом референдуму, не застосовуються. В силу положень ч. 6 ст. 177 КАС України судом апеляційної інстанції у справах, визначених статтями 172 - 175 КАС України, є відповідний апеляційний адміністративний суд, який переглядає судові рішення місцевих адміністративних судів, що знаходяться у межах територіальної юрисдикції цього апеляційного адміністративного суду [14, с. 32].

Водночас, судом апеляційної інстанції у справах, розглянутих відповідно до частини третьої статті 172 цього Кодексу Київським апеляційним адміністративним судом, є Вищий адміністративний суд України. Виходячи з положень ч. 3 ст. 24 КАС України перегляд судових рішень в апеляційному порядку має здійснювати колегія у складі трьох суддів. Справу в апеляційній інстанції суд розглядає у дводенний строк після закінчення строку апеляційного оскарження. Апеляційна скарга на судові рішення, ухвалені до дня голосування, має бути розглянута не пізніше ніж за дві години до початку голосування (ч. 7 ст. 177 КАС України). Як зазначено у п. 24 постанови Пленуму ВАС України від 01 листопада 2013 року №15 “Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом” установлений частиною сьомою

статті 177 КАС України дводенний строк на розгляд справи судом апеляційної інстанції є обов'язковим строком, протягом якого суд повинен закінчити розгляд справи з ухваленням судового рішення. Такий самий обов'язок покладається на суди апеляційної інстанції щодо розгляду апеляційної скарги стосовно судового рішення, що було ухвалене до дня голосування, яка розглядається не пізніше ніж за дві години до початку голосування (ч. 7 ст. 177 КАС України) і може бути подана не пізніше ніж за чотири години до початку голосування (ч. 5 ст. 177 КАС України). При цьому в разі, якщо апеляційна скарга була подана у встановлені частиною п'ятою статті 177 КАС України строки, суд апеляційної інстанції зобов'язаний розглянути справу по суті [151; 107].

Виконання даних приписів на практиці є доволі проблематичним, оскільки у разі надходження апеляційної скарги разом з адміністративною справою у день голосування, у суду апеляційної інстанції фактично залишається одна-дві години на організацію судового процесу (відкриття апеляційного провадження, виклик осіб тощо), розгляд апеляційної скарги по суті та складення і проголошення судового рішення. З огляду на правило, закріплене у ч. 3 ст. 35 КАС України щодо повідомлення сторін про розгляд справи у строк, достатній для їх прибуття до суду, допустимо здійснювати судовий виклик або судове повідомлення телеграмою, факсимільним повідомленням (факсом, телефаксом), електронною поштою, телефоном. При цьому, неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не є перешкодою для судового розгляду справи [74, с. 45]. Важливо, що у справах, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму, суд за наслідками апеляційного розгляду не може повертати справу на новий розгляд. Як роз'яснив Пленум ВАС України, положення ч. 9 ст. 177 КАС України щодо неможливості повернення судом апеляційної інстанції за наслідками апеляційного розгляду справи на новий розгляд поширюється на всі випадки

скасування апеляційним судом рішення суду першої інстанції, яким вирішено спір по суті, незалежно від підстав скасування [151].

Так само, суд апеляційної інстанції не може повернути справу до суду першої інстанції після скасування ухвали суду першої інстанції для додаткової перевірки тих питань та підстав, з огляду на які була постановлена скасована ухвала.

Водночас, у разі скасування ухвал суду першої інстанції, які стали перешкодою для відкриття провадження у справі та розгляду справи по суті, апеляційний суд направляє такі справи до суду першої інстанції для відкриття провадження у справі, розгляду по суті або продовження розгляду [70, с. 512].

Судове рішення апеляційної інстанції є остаточним, а відповідно - набирає законної сили з моменту проголошення і не може бути оскаржене.

З усього масиву адміністративних справ з виборчих правовідносин негайно виконуються лише постанови суду про уточнення списку виборців, що визначено ч. 6 ст. 173 та п. 5 ч. 1 ст. 256 КАС України.

Наведене є підставою для висновку, що всі інші судові рішення адміністративного суду виконуються у порядку, визначеному ст. 257 КАС України.

Частиною першою вказаної статті встановлено, що у разі необхідності спосіб, строки і порядок виконання можуть бути визначені у самому судовому рішенні. Так само на відповідних суб'єктів владних повноважень можуть бути покладені обов'язки щодо забезпечення виконання рішення.

Таким чином, у судовому рішенні про вирішення виборчого спору адміністративний суд має максимально чітко вказати на спосіб, строки і порядок виконання такого рішення. Також, вразі необхідності, суд має зобов'язати суб'єкта владних повноважень вчинити певні дії з метою забезпечення виконання судового рішення.

У разі ж, якщо судове рішення адміністративного суду не виконується, його примусове виконання здійснюється у порядку, визначеному Законом України "Про

виконавче провадження”. Даний висновок робимо на підставі ч. 4 ст. 257 КАС України, якою встановлено, що примусове виконання судових рішень в адміністративних справах здійснюється в порядку, встановленому Законом України “Про виконавче провадження”.

Однак, Закон України “Про виконавче провадження” не містить дієвих приписів, за допомогою яких можна було б своєчасно та належним чином виконати судові рішення щодо виборчих правовідносин.

Так, даним Законом передбачено, що для примусового виконання судового рішення стягувач має отримати виконавчий лист та пред’явити його до виконання до належного органу державної виконавчої служби. Питання про відкриття виконавчого провадження державний виконавець вирішує протягом трьох робочих днів з дня надходження до нього виконавчого листа. Потім боржнику надається строк (до семи днів) для добровільного виконання судового рішення та лише вразі невиконання вимог державного виконавця останній розпочинає примусове виконання судового рішення, строк якого становить шість місяців.

Зважаючи на те, що у виборчих правовідносинах строки обчислюються днями, а іноді навіть годинами, застосування процедури примусового виконання судового рішення, визначеної Законом України “Про виконавче провадження”, у цих правовідносинах є доволі проблематичним.

Усунення даної проблеми віднаходимо у внесенні змін до Закону України “Про виконавче провадження”, якими необхідно визначити скорочені строки відкриття виконавчого провадження (негайно після надходження до державного виконавця виконавчого документа) та вчинення державним виконавцем виконавчих дій (протягом п’яти робочих днів, але не пізніше ніж за дві години до початку голосування).

Крім того, адміністративним судам у судовому рішенні про вирішення виборчого спору необхідно максимально чітко визначити спосіб, строки і порядок

виконання такого рішення та, вразі необхідності, зобов'язувати суб'єкта владних повноважень вчинити певні дії з метою забезпечення виконання судового рішення.

До того ж, з метою встановлення судового контролю за виконанням судового рішення суд, відповідно до положень ч. 1 ст. 267 КАС України, має право зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення.

У разі невиконання відповідачем вимог судового рішення чи неподання у визначений судом строк звіту про його виконання, суд, згідно з приписами ч. 2 ст. 267 КАС України, може накласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання постанови, штраф у розмірі від десяти до тридцяти мінімальних заробітних плат.

Застосування адміністративним судом наведених вище положень КАС України беззаперечно гарантуватиме захист прав та законних інтересів позивача у виборчих правовідносинах.

Положеннями ст. 178 КАС України передбачено випадки здійснення представництва у справах, що виникають із виборчих правовідносин без додаткового уповноваження. Зокрема, особа, яка відповідно до закону про вибори зареєстрована як уповноважений представник або довірена особа кандидата, діє як представник відповідного кандидата у справах, пов'язаних з виборчим процесом, без додаткового уповноваження, та особа, яка відповідно до закону про вибори зареєстрована як уповноважена особа (представник) партії (блоку), місцевої організації партій, діє як представник відповідної партії (блоку), місцевої організації партії у справах, пов'язаних з виборчим процесом, без додаткового уповноваження. Документом, що підтверджує повноваження таких представників, є відповідне посвідчення, видане в порядку, встановленому законом про вибори. Уповноважена особа партії та довірена особа кандидата є представником цих суб'єктів виборчого процесу за законом [14, с. 32]. А відтак, всі правила такого представництва в

адміністративному судочинстві регулюються приписами КАС України як представництва за законом. Водночас, у всіх інших випадках стосовно справ, пов'язаних з виборчим процесом, представництво здійснюється за загальними правилами, встановленими статтями 56–61 КАС України. Особа (без додаткового уповноваження), яка здійснює представництво у справах, пов'язаних з виборчим процесом, має право на вчинення від імені суб'єкта, якого вона представляє, усіх процесуальних дій, які може вчинити цей суб'єкт (ч. 1, 6 ст. 59 КАС України). За приписами ч. 6 ст. 59 КАС України законний представник самостійно здійснює процесуальні права та обов'язки сторони чи третьої особи, яку він представляє, діючи в її інтересах. Отже, в такому разі уповноважена особа партії та довірена особа кандидата в депутати не може передоручити свої повноваження щодо їх представництва в адміністративному суді іншій особі [71]. Однак, як впливає з положень ч. 2 ст. 59 КАС України, у разі, якщо уповноважена особа партії чи довірена особа кандидата в депутати має від партії або кандидата в народні депутати, яких вони представляють, відповідне доручення, в якому зазначено, що ця уповноважена чи довірена особа має право передати повноваження представника іншій особі (передоручення), то тоді ці особи мають право на передачу своїх представницьких повноважень іншим особам [102, с. 195; 151].

Незважаючи на те, що партія та кандидат законами про вибори наділені правом мати відповідно уповноважених та довірених осіб як представників у відносинах із судами, вони також мають право в адміністративному судочинстві мати представників на основі договору, як те передбачено ч. 3 ст. 56 КАС України. Крім того, партія або кандидат мають право таким представникам надавати повноваження на ведення справи в суді та право на вчинення від їх імені всіх процесуальних дій, які вони можуть вчинити (ч. 1 ст. 59 КАС України). Однак у таких довіреностях має бути зазначено, що довіритель – партія чи кандидат – є суб'єктами відповідного виборчого процесу, а не просто юридичною або фізичною

особою. Відповідно до ч. 7 ст. 56 КАС України керівники або представники партій (блоків), уповноважені статутом, також мають право від їх імені підписувати позовні заяви до суду та представляти їхні інтереси як законні представники. Якщо позовну заяву від імені позивача подано особою, яка не має повноважень на ведення справи, така позовна заява підлягає поверненню на підставі п. 4 ч. 3 ст. 108 КАС України, а якщо дану обставину виявлено під час судового засідання, – залишенню без розгляду на підставі п. 2 ч. 1 ст. 155 КАС України [109, с. 281]. Якщо до позовної заяви не додано довіреності чи іншого документа, що підтверджує повноваження представника, позовна заява підлягає залишенню без руху. При цьому, строк для усунення недоліків, з урахуванням того, що виборчий спір розглядається протягом двох днів після надходження позовної заяви може бути обчислений календарними днями і годинами [151].

Статтею 179 КАС України визначено особливості обчислення строків у справах, пов'язаних з виборчим процесом, а відтак, до вказаних правовідносин не застосовуються положення статті 103 КАС України, якою передбачено порядок обчислення адміністративним судом процесуальних строків.

Отже, варто відзначити, що судові рішення адміністративного суду у справах, що виникають із виборчих правовідносин мають ряд особливостей:

- копії судового рішення невідкладно видаються особам, які брали участь у справі, або надсилаються їм, якщо вони не були присутні під час його проголошення. Таким чином, положення частин четвертої, сьомої статті 160 КАС України щодо відстрочення складення повного тексту судового рішення у даному випадку не застосовуються;

- законодавцем не передбачено касаційного оскарження судових рішень в даній категорії справ та значно обмежено випадки оскарження таких рішень в апеляційному порядку;

- значно скорочено термін подання апеляційної скарги (встановлено, що судові рішення за наслідками розгляду справ, визначених статтями 172 - 175 цього Кодексу, можуть бути оскаржені в апеляційному порядку у дводенний строк з дня їх проголошення, а судові рішення, ухвалені до дня голосування, - не пізніш як за чотири години до початку голосування.

- визначено, що судові рішення суду апеляційної інстанції є остаточним;

- судові рішення у виборчих спорах не підлягають перегляду Верховним Судом України та за нововиявленими обставинами.

3.2. Діяльність адміністративних судів як гарантія відновлення порушених прав суб'єктів виборчого процесу

Підведення підсумків голосування (по виборчих дільницях і виборчих округах) і встановлення результатів виборів (по загальнодержавному виборчому округу на виборах Президента України і народних депутатів України), а також депутатів місцевих рад, сільських, селищних і міських голів (у відповідних виборчих округах), на відміну від попередніх етапів виборчих компаній, є, так би мовити, заключним акордом виборчої компанії. На цьому етапі вирішуються не якісь проміжні питання, пов'язані з організацією виборів, а остаточно встановлюються результати народного волевиявлення або у загальнодержавному вимірі, або у межах окремих територіальних громад. Ця обставина накладає особливо велику відповідальність на відповідні державні органи: виборчі комісії і суди.

По-перше, як слушно відзначено в літературі, “найважливішим самостійним елементом структури оскарження як юридичної діяльності є його результат. Це ті наслідки, які залишаються після юридичної діяльності по оскарженню” [160, с. 74].

По-друге, виходячи з чинного законодавства про вибори, всі порушення виборчого законодавства, які оскаржувалися до початку голосування, а відтак і виборчі спори, які було вирішено до цієї події, уже не можуть братись до уваги, якщо кандидати на виборні посади не були позбавлені права на використання ними пасивного виборчого права.

По-третє, чинна практика діяльності виборчих комісій і адміністративних судів виходить із потреби забезпечення стабільності рішень, прийнятих в результаті підведення підсумків голосування і результатів виборів для того, щоб швидше звільнити громадян держави від психологічної напруги, а відтак і внести елементи впевненості у суспільні відносини. Це певною мірою впливає на ставлення виборчих комісій і судів до учасників виборчого процесу, які попри все йдуть до кінця у відстоюванні своїх прав так, як вони їх розуміють.

По-четверте, через виняткову складність і надмірну задеталізованість виборчих процедур виникнення тих чи інших порушень під час підведення підсумків голосування і результатів виборів є практично неминучим. Отже перед судом стоїть питання не стільки про те, чи були порушення, чи ні, а чи являють вони таку критичну масу фактів, які або: а) підтверджують, що встановлені результати голосування не відображають дійсної волі виборців; б) не дозволяють достовірно встановити результати народного волевиявлення. Причому на користь другого варіанту можуть бути використані не будь-які сумніви, а знову ж таки конкретні факти порушень, які їх викликали, залежно від їхнього характеру і важливості.

По-п'яте, все це підвищує значення суддівського розсуду при вирішенні конкретних справ, хоча його межі певною мірою пов'язані із використанням окремих норм виборчого законодавства. Але у всякому разі на цьому етапі значно посилюється судовий контроль за додержанням законодавства про вибори.

У зв'язку з цим потрібно коротко проаналізувати деякі положення законів про вибори в їх динаміці.

Відповідно до статті 47 Закону України “Про вибори народних депутатів України” 1997 року Центральна виборча комісія могла визнати вибори недійсними, якщо в ході їх проведення або при підрахунку голосів мали місце порушення цього Закону, що вплинули на підсумки виборів. Жодних додаткових умов чи застережень для реалізації такої можливості у Законі не було передбачено [37, с. 217].

Законом України “Про вибори народних депутатів України” у редакції 2001 року (ч. 1 ст. 70) було встановлено, що дільнична виборча комісія може визнати голосування на виборчій дільниці недійсним за наявності лише таких ознак незаконного голосування:

1) вкидання бюлетеня до виборчої скриньки іншою особою, крім виборця; голосування особами, які не мають права голосу; голосування особами, які не включені до списків по цій дільниці або включені до них безпідставно; голосування особою більш ніж один раз (у кількості, що перевищує 10 відсотків кількості осіб, які участь у голосуванні);

2) знищення або пошкодження виборчої скриньки (скриньок), що унеможлиблює встановлення змісту виборчих бюлетенів, якщо кількість цих бюлетенів перевищує 10 відсотків від кількості виборців, які взяли участь у голосуванні.

Цю норму основним чином було збережено у статті 90 Закону України “Про вибори народних депутатів України” від 25 березня 2004 року №1665-IV [204, с. 99].

Згідно з ч. 1 ст. 92 Закону України “Про вибори народних депутатів України” від 17 листопада 2011 року №4061-VI (чинного на даний час) дільнична виборча комісія може визнати голосування на виборчій дільниці недійсним у разі встановлення нею порушень вимог цього Закону, внаслідок яких неможливо достовірно встановити результати волевиявлення виборців, лише за таких обставин:

1) виявлення фактів незаконного голосування (опускання виборчого бюлетеня до виборчої скриньки за виборця іншою особою, крім випадків, передбачених

частиною дев'ятою статті 85 цього Закону; голосування особами, які не мають права голосу; голосування особами, які не включені до списку виборців на цій виборчій дільниці або включені до нього безпідставно; голосування виборцями, яким на підставі частини третьої статті 7 Закону України “Про Державний реєстр виборців” тимчасово змінено місце голосування (без зміни виборчої адреси) на іншу виборчу дільницю поза межами одномандатного округу, до якого вони відносяться на підставі відомостей Державного реєстру виборців про їх виборчу адресу, що внесені до списку виборців на відповідній виборчій дільниці та безпідставно отримали виборчі бюлетені для голосування в одномандатному окрузі; голосування виборцем більше ніж один раз) у кількості, що перевищує п'ять відсотків кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці;

2) знищення або пошкодження виборчої скриньки (скриньок), що унеможливує встановлення змісту виборчих бюлетенів, якщо кількість цих бюлетенів перевищує двадцять відсотків кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці;

3) виявлення у виборчих скриньках виборчих бюлетенів для голосування у загальнодержавному або одномандатному окрузі у кількості, що перевищує більш як на п'ять відсотків кількість виборців, які отримали відповідні виборчі бюлетені на виборчій дільниці [143].

Аналогічний порядок встановлено у ч. 1 ст. 80 Закону України “Про вибори Президента України” [144].

Виняток з нього було зроблено у Законі тимчасової дії від 8 грудня 2004 року “Про особливості застосування Закону України “Про вибори Президента України” при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року”. Підставами для визнання недійсними результатів голосування по виборчій дільниці вважалося «створення перешкод у здійсненні повноважень членами виборчих комісій чи реалізації офіційними спостерігачами, представниками засобів масової інформації права бути

присутніми під час повторного голосування на виборчій дільниці у приміщенні, де проводиться голосування, на засіданнях виборчих комісій при підрахунку голосів, встановленні результатів голосування на виборчих дільницях та підсумків голосування в межах територіального виборчого округу, а так само неправомірне недопущення зазначених осіб у приміщення для голосування» [161, с. 24].

Підстави для визнання дільничною виборчою комісією голосування недійсними на місцевих виборах визначено ч. 1 ст. 73 Закону України “Про вибори депутатів Верховної Ради АРК, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”. Так, відповідно до положень даної норми дільнична виборча комісія приймає рішення про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним у разі встановлення нею порушень вимог цього Закону, внаслідок яких неможливо достовірно встановити результати волевиявлення виборців, лише за таких обставин:

1) виявлення фактів незаконного голосування (вкидання виборчого бюлетеня до виборчої скриньки за виборця іншою особою, крім випадків, передбачених цим Законом; голосування особами, які не мають права голосу; голосування особами, які не включені до списку виборців на виборчій дільниці або включені до нього безпідставно; голосування виборцем більше одного разу) у кількості, що перевищує десять відсотків від кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці;

2) знищення або пошкодження виборчої скриньки (скриньок), що унеможлиблює встановлення змісту виборчих бюлетенів, якщо кількість цих бюлетенів перевищує десять відсотків кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці;

3) виявлення у виборчих скриньках виборчих бюлетенів у кількості, що перевищує більш як на десять відсотків кількість виборців, які отримали бюлетені на виборчій дільниці [142].

Як бачимо, наведені вище положення законів про вибори є подібними. Суттєвою є лише різниця між «порогом» кількості бюлетенів для визнання виборів недійсними. Так, якщо законами про вибори Президента України та вибори народних депутатів України такий «пори́г» встановлено на рівні п'яти відсотків кількості виборців, які отримали відповідні виборчі бюлетені на виборчій дільниці, то відповідно до закону про місцеві вибори він складає десять відсотків.

Крім того, як паліативна форма реагування на порушення виборчого законодавства під час голосування на виборчій дільниці може бути використана норма законодавства про перерахунок (повторний підрахунок) голосів.

Зокрема, як передбачено, ч. 10 ст. 94 Закону України «Про вибори народних депутатів України» за наявності заяв або скарг, підтверджених відповідно оформленими актами, складеними кандидатами у депутати, їх довіреними особами, уповноваженими особами партій, офіційними спостерігачами, виборцями, про порушення вимог цього Закону під час проведення голосування та (або) підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці у загальнодержавному окрузі в межах одномандатного округу та (або) одномандатному окрузі, що ставлять під сумнів результати підрахунку голосів виборців на цій виборчій дільниці у загальнодержавному окрузі в межах одномандатного округу та (або) одномандатному окрузі, а також за наявності акта або письмової заяви чи скарги осіб, зазначених у частині першій статті 93 цього Закону, про порушення вимог цього Закону під час транспортування до окружної виборчої комісії протоколів про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці та інших документів окружна виборча комісія може прийняти рішення про проведення повторного підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці у загальнодержавному окрузі в межах одномандатного округу та (або) одномандатному окрузі [143].

Виявлення зазначених обставин є також підставою для прийняття окружною виборчою комісією по виборах Президента України рішення про перерахунок

голосів на виборчих дільницях (чч. 8, 9 ст. 82 Закону України “Про вибори Президента України”).

На місцевих виборах може бути прийнято рішення про перерахунок голосів за тими ж підставами, що і на парламентських виборах і виборах Президента України (чч. 6, 7 ст. 75 відповідного Закону) [88, с. 126].

На виборах Президента України голоси частини виборців, які мали нещастя голосувати на тих дільницях, на яких результати голосування були визнані недійсними, можуть бути враховані лише під час повторного голосування. Якщо ж буде визнано недійсним голосування по окремих виборчих дільницях під час повторного голосування на президентських виборах, то їх голоси будуть втрачені. У подібних випадках це навряд чи можна вважати дискримінацією громадян при реалізації їх політичних прав, оскільки тут є підстави для віддання переваги загальносуспільним інтересам і до того ж не йдеться про умисну дискримінацію виборців. Крім того, це не може істотно вплинути на результати загальнодержавних виборів.

У тих країнах, де умовою дійсності виборів визнається участь в них певного відсотка виборців (50 або 25%) може виникнути проблема судового оскарження рішень компетентних органів про визнання виборів такими, що не відбулись [136, с. 7]. В сучасній Україні такі справи неможливі через особливості нашої виборчої системи.

Постановка питання про усунення порушень виборчого законодавства, які мали місце під час голосування, підведення його підсумків може мати місце у вигляді адміністративних позовів про визнання недійсними актів ЦВК і виборчих комісій нижчого рівня. Йдеться або про підтвердження легітимності голосування і встановлення його результатів і результатів виборів, або, навпаки, про визнання їх нелегітимними.

У практиці судового розгляду питання щодо підстав для перерахунку голосів і законність рішень ДВК щодо встановлення підсумків голосування були тісно взаємозв'язані.

Угледіти єдність у підходах судів до вирішення цих питань дуже важко, якщо взагалі можливо. Це значною мірою пояснюється наявністю в законодавстві норм, які припускають довільне тлумачення конкретних правових ситуацій. Так, відповідно до ч. 14 ст. 82 Закону України “Про вибори Президента України” у разі виявлення при повторному підрахунку голосів виборців окружною виборчою комісією на відповідній виборчій дільниці обставин, зазначених у частині першій статті 80 цього Закону, окружна виборча комісія може прийняти рішення про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним. У цьому випадку протокол про повторний підрахунок голосів виборців на цій виборчій дільниці складається у порядку, зазначеному у частинах дванадцятій та тринадцятій цієї статті, та повинен містити лише відомості, зазначені відповідно у пунктах 1 - 6 частини другої статті 79 цього Закону.

При цьому можна погодитися з думкою відомого дослідника цих проблем С. Кальченка щодо присутності у діяльності судів “...бажання по можливості ухилитися від прийняття рішень” [62, с. 127], хоча, звичайно, підкріпити цю думку якимись статистичними викладками неможливо.

Характерною у плані питання, що розглядається, була позиція Апеляційного суду м. Києва при розгляді ним декількох справ за скаргами представників В.Ющенко під час президентської виборчої компанії 2004 року. За скаргами учасників перегонів ТВК округу №215 здійснила повторний підрахунок голосів, за результатами якого було додатково виявлено 279 недійсних бюлетенів. За таких обставин комісія визнала за потрібне визнати результати голосування по виборчій дільниці №73 недійсними [95, с. 46]. Ця постанова була скасована судом, який

дійшов висновку, що зазначена обставина не відноситься до числа тих, внаслідок яких неможливо встановити результати волевиявлення виборців.

Значно конкретнішими і обґрунтованішими були деякі інші рішення цього суду з посиланням на те, що у цих випадках для визнання результатів голосування по деяких виборчих дільницях не було підстав через те, що ТВК взагалі не проводила перерахунку голосів.

Остаточний висновок щодо обґрунтованості таких судових рішень можна зробити за наслідками перерахунку. Так, в літературі повідомляється про випадок, коли після проведеного за рішенням суду перерахунку голосів по одному з виборчих округів по виборах депутатів обласної ради істотно змінилися результати голосування, що потягнуло за собою подання ще декількох скарг про визнання незаконними рішень виборчих комісій про підведення підсумків голосування [133, с. 473].

При визначенні доцільності чи недоцільності проведення перерахунку голосів, очевидно, потрібно враховувати і величину розриву між показниками окремих кандидатів. У зв'язку з цим російські дослідники відзначили, що «... спеціальна комісія Палати представників Конгресу США розглядає заяви кандидатів на неправильне встановлення результатів виборів, якщо розрив у числі голосів, одержаних кандидатом, який звернувся зі скаргою, і обраним кандидатом є незначним. Схожа практика встановилася у Великобританії. У цій країні вважається, що за наявності якихось порушень виборчих правил вимога кандидата про перерахунок голосів є розумною, якщо розрив за кількістю одержаних голосів між ними і кандидатом, який лідирує, порівняно невеликий. Якщо ж один кандидат лідирує за числом поданих за нього голосів з великим відривом від інших, то у Великобританії вважається безпідставним провадити перерахунок голосів, навіть якщо були якісь порушення правил (але, природно, не злочинні) у ході голосування або підрахунку голосів [201, с. 63].

Така ситуація виникла під час президентських виборів у США 2000 і 2004 роках, коли Дж. Буш переміг інших кандидатів на пост Президента незначною більшістю голосів. У зв'язку з цим Верховний Суд штату Флоріда, губернатором якого був рідний брат Дж. Буша, все ж прийняв рішення про ручний перерахунок голосів, проте воно було негайно скасовано Верховним Судом США з посиланням на неконституційність цього рішення [134, с. 208].

Принципово інша ситуація виникла під час парламентських виборів у Молдові у 2009 році. Проведення перерахунку голосів у загальнодержавному вимірі було спрямовано виключно на заспокоєння громадської думки і переслідувало політичну мету. Результати перерахунку фактично виявились ідентичними первинному підрахунку голосів [198, с. 260].

Необхідність у перерахунку голосів може бути особливо актуальною для місцевих виборів (депутатів сільських і селищних рад, сільських голів), коли через незначну кількість виборців розрив за кількістю голосів складає буквально одиниці.

Що ж стосується скасування рішень ОВК про встановлення результатів голосування у межах округів, то на парламентських виборах 2002 року такі випадки, хоча і поодинокі, мали місце. Так, Апеляційний суд Запорізької області задовольнив скаргу А.Мангула на рішення ОВК №82, на підставі якого переможцем виборів по одномандатному виборчому округу було визнано О.Олексєнко. З матеріалів справи вбачалось, що на виборчих дільницях не було створено належних умов для голосування, порушено терміни початку голосування, не виключено зі списків осіб, які померли або тимчасово не проживають на території Мелітополя, порушено порядок голосування на дому, встановлено велику нестачу бюлетенів по деяких дільницях тощо. 30 березня, тобто у день голосування з відома кандидата у депутати О. Олексєнка було розмножено понад 8 тисяч примірників місцевої газети, у яких містився агітаційний матеріал на його користь. По іншій справі Апеляційний суд Черкаської області скасував постанову ОВК округу №201 про визнання обраним

М. Булатецького. Приводом для цього послужило невиконання комісією рішення суду про усунення від участі у виборах В. Космини за порушення ним виборчого законодавства [36].

Проте позиція судів з цих питань не завжди була послідовною. Так, Апеляційний суд Чернігівської області у рішенні щодо результатів голосування по виборчому округу №211 визнав численні і досить серйозні порушення виборчого законодавства, які, як зазначалося у рішенні, "...були викликані неналежним рівнем організаційного забезпечення процедури голосування і підрахунку голосів". Проте не можна нехтувати і таким твердженням, що міститься у рішенні: "Суд вважає, що по відношенню до цих порушень щодо можливих негативних наслідків всі кандидати на здобуття депутатського мандату знаходились в рівних умовах і жоден з них в очікуванні підсумків голосування оскаржити дії чи бездіяльність дільничних комісій не намагався". В результаті у задоволенні скарги кандидата у депутати О. Побережного було відмовлено [58, с. 352]. Проте очевидно, що у цьому випадку були підстави для винесення окремої ухвали, чого суд не зробив.

Дещо по-іншому виглядала ситуація з розглядом скарги В.Власова Апеляційним судом Донецької області. При розгляді цієї справи було встановлено, що на одній з виборчих дільниць на 513 бюлетенях напроти прізвища кандидата у депутати від "Нашої України" було проставлено штамп "вибув", що, природно, не могло не вплинути на результати голосування. У цьому сенсі нічого не міняє висновок суду про те, що окружна виборча комісія визнала всі ці бюлетені недійсними, а тому законність відмови у задоволенні скарги викликає сумнів [58, с. 71].

Аналіз опублікованих судових рішень під час парламентської виборчих перегонів 2006 року дає підстави для висновку про практичну відсутність рішень судів про скасування рішень виборчих комісій щодо результатів голосування. Можна відзначити лише наявність окремих рішень такого характеру.

Так, Апеляційний суд Донецької області визнав незаконними дії ОВК округу №41, пов'язані з оголошенням перерви у підсумковому засіданні комісії. Досить спірною уявляється постанова Свалявського районного суду Закарпатської області про відмову у скасуванні рішення ОВК за позовом представника Блоку Наталії Вітренко, попри грубі порушення виборчого законодавства, виходячи з того, що з 98180 виборців за цей блок проголосувало всього 525 осіб. Адже, як показали результати виборів в цілому по Україні, вона перебувала буквально “за крок” від подолання трьохвідсоткового бар'єру [58, с. 219].

Проте можна дійти висновку, що як у 2006, та і в 2007 роках окремі політичні сили сповна використали свої організаційні ресурси для того щоб ускладнити виборчі компанії шляхом вчинення «психологічних атак» на суддів і виборців. Як докази для оскарження результатів голосування на низці виборчих дільниць у Криму і на Одещині “...використовувалися заяви спостерігачів, які з власної ініціативи залишили приміщення для голосування, а потім заявили, що їх начебто у ці комісії не допустили; махінації членів виборчкомів від однойменними з позивачами політичної сили, які не підписували відривну частину бюлетенів при видачі; відеозаписи порізів, потертостей та інших дрібних пошкоджень зовнішньої упаковки” [57, с. 239]. Пізніше, у 2008 році це проявилось у прямій атаці на суди, зокрема, блокуванні діяльності окружного адміністративного суду м. Києва, що, на жаль, не дістало належної кримінально-правової оцінки.

У постанові ВАС України від 25 жовтня 2007 року, який розглянув позови представників групи політичних партій, що опинилися поза парламентом, зазначено, що не можуть бути підставою для визнання незаконними рішень виборчих комісій щодо підсумків голосування через невідповідність попередніх результатів остаточним, які були встановлені окружними виборчими комісіями і покладені в основу визначення підсумків виборів по загальнодержавному виборчому округу [186, с. 311].

У деяких країнах контроль за підсумками виборів здійснює парламент, як от у ФРН [124, с. 295]. Свого часу в Україні до прийняття чинної Конституції повноваження кожного з депутатів підтверджувалося Верховною Радою України, причому в окремих випадках з цього приводу приймалися негативні рішення (Гриньов, Кудюкін). Думається, що вирішення спірних моментів і навіть конфліктних ситуацій у цій сфері не є властивим парламенту, а тому вони мають розглядатися відповідними виборчими комісіями і судами, причому вирішальне слово має залишатися за органами судової влади.

Серед окремих юристів виявилися розходження з приводу того, що є предметом оскарження по цих справах: протокол виборчої комісії, чи її постанова.

На думку Ю.Ключковського, протокол, який засвідчує результати підрахунку голосів – це по суті не правовий акт (рішення, постанова), а документ, яким засвідчується виконання комісією певних дій, а не саме рішення, що дістало відображення у протоколі [66, с. 101].

Іншої думки дотримується Ю.Кальченко, який виходить з того, що протокол про підсумки голосування є відображенням колективної волі комісії [62, с. 117].

Приєднуючись до другої точки зору, додамо від себе, що ця колективна воля засвідчується підписами усіх членів комісії, і не лише їх, але й деяких учасників виборчого процесу. Отже цей документ не тільки встановлює певний юридичний факт, а може вважатися своєрідною формою рішення комісії, а, значить, і може бути оскаржений.

Не випадково Верховний Суд України у рішенні від 3 грудня 2004 року визнав неправомірними дії ЦВК по встановленню результатів повторного голосування з виборів Президента України та складання протоколу про результати голосування неправомірними, чим за протоколом по суті визнано значення правового акта індивідуальної дії.

Однією з рис виборчого закону залишається використання в певних конструкціях оціночних категорій. Слід відзначити, що використання такого різновиду термінів не є якоюсь дивиною в законодавчій техніці. Натомість у ситуації з виборчим правом це питання набуває особливого значення через залучення до процесу правозастосування осіб, що не мають фахових навичок використання нормативних приписів оціночного змісту в повсякденній діяльності (встановлення фахових вимог чи необхідність наявності фахової підготовки для членів виборчих комісій). У зв'язку з цим слід зазначити, що сьогодні з питання інтерпретації “одноразового грубого порушення” маємо більш-менш усталену судову практику та правозастосовну практику ЦВК. Що стосується судів, то вони, як правило, вбачають “грубе порушення закону” у випадках, коли йдеться про відверте, умисне вчинення членом комісії дій, які межують або становлять собою склад адміністративного чи кримінального правопорушення. При цьому йдеться про порушення істотних для виборців, кандидатів, інших суб'єктів виборчого процесу прав чи порушення, що ставлять під сумнів легітимність виборчого процесу або певних його стадій. Як приклад (щоправда, із місцевих виборів, де також застосовується така норма) – постанова Одеського окружного адміністративного суду від 28 жовтня 2010 року (справа №2а-10187/10/1570) [106, с. 138], якою дії члена міської виборчої комісії, що полягали в незаконному виносі за територію підприємства –виготовлювача технологічних відходів, отриманих під час виготовлення виборчих бюлетенів, були визнані грубим порушенням виборчого закону. Іншим прикладом може бути постанова Київського окружного адміністративного суду від 31 грудня 2010 року, якою визнано як грубе порушення виборчого законодавства з боку члена комісії здійснення ним передвиборної агітації шляхом публікації членом комісії у друкованому виданні власної політичної статті [59, с. 837]. Окремий блок становлять питання, пов'язані з проведенням передвиборної агітації, зокрема й з обмеженнями, які встановлюють під час її

проведення. У зв'язку з цим виокремлюємо проблему неоднозначного розуміння адміністративними судами змісту норми про гарантування за партіями та кандидатами права на відповідь на поширену в ЗМІ стосовно них інформації, яку вони вважають недостовірною. При цьому ЗМІ зобов'язані надати їм для спростування такий же ефірний час чи такий само обсяг шпальт, на яких містилася інформація, що, на думку партії чи кандидата, є недостовірною /ч. 13 ст. 74 Закону України “Про вибори народних депутатів України” [22].

Уже не раз у літературі наголошувалося, що суди по-різному ставляться до необхідності доведення в процесі розгляду позову про бездіяльність (чи відмову) редакцій ЗМІ щодо публікації спростування [199, с. 74]. У багатьох випадках суди вважають, що недостовірність інформації не підлягає доведенню в судовому порядку. Самого лише факту, що кандидат (партія), якого стосується ця інформація, вважає її недостовірною, вже досить для виникнення у ЗМІ обов'язку надрукувати (оприлюднити) відповідь на таку інформацію. Як приклад постанова Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 11 січня 2010 року (справа №2-а-230/10), якою суд зобов'язав телекомпанію надати для кандидата такий самий ефірний час для спростування оприлюдненої раніше в продемонстрованому компанією фільмі інформації щодо кандидата [59, с. 714]. До того ж, окрім формальної згадки відповідних статей виборчого закону, суд також зазначив необхідність забезпечення під час виборів політичної дискусії, однак відповідність дійсності інформації, оприлюдненої щодо кандидата, перевіряти не став, пославшись на те, що встановлення за правилами КАС України певних фактів, про які йдеться у фільмі, перебуває за межами адміністративної юрисдикції. В інших випадках спостерігаємо протилежну ситуацію, коли органи правосуддя в таких справах починають докладно аналізувати зміст інформації, що була опублікована відповідачем – ЗМІ. Як приклад постанова Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 24 вересня 2007 року. Вона була винесена у справі за

позовом однієї з політичних сил, якій місцева газета-відповідач відмовила в опублікуванні відповіді на раніше оприлюднену статтю. Відмовляючи в задоволенні позову, суд указав, зокрема, на те, що “викладена в статті... інформація про партій-аутсайтери електоральних симпатій Мелітополя стосується не позачергових виборів народних депутатів України, які відбудуться 30 вересня 2007 року, а виборів у Мелітопольську міську раду, які відбулись 26 березня 2006 року, тому... вказане не може розглядатись як порушення вимог виборчого законодавства” [57, с. 395].

Окрім питань “доказовості” недостовірності інформації, фахівці порушують питання й щодо форми судочинства, за правилами якого мають розглядатися такі спори: адміністративного чи цивільного (як традиційні спори при захисті честі та гідності). Вважаємо, що особливої складності в цьому питанні немає. Адже йдеться не про доведення в суді недостовірності інформації і про її спростування, а про гарантування передбаченого чинним законом права кандидата на відповідь як складову принципу рівності прав та можливостей кандидатів. Відтак, це питання повинно розглядатися в порядку адміністративного судочинства. При цьому, на нашу думку, суди повинні лише перевірити факт ненадання ефірного часу чи шпальти для розміщення “матеріалу-відповіді”. Щодо вірогідності поширеної стосовно кандидата інформації, то це питання розсуду самого кандидата. Ще одним складним із погляду правозастосування виявилось питання із застосування норми про заборону кандидатам у депутати використовувати для проведення передвиборної агітації службовий транспорт, зв’язок, устаткування, приміщення, інші об’єкти та ресурси за місцем роботи, службові чи виробничі наради, збори колективу, а також залучати для передвиборної агітації або використовувати для будь-якої роботи, пов’язаної з проведенням передвиборної агітації, підлеглих осіб /ч. 22 ст. 74 Закону України “Про вибори народних депутатів України”/. Схожа норма міститься і в інших виборчих законах. Президентські перегони 2010 року чітко продемонстрували “неоднозначне” ставлення адміністративних судів до

проблеми використання службового становища у передвиборній агітації. У літературі звернено увагу на два помітні в політичному житті судові процеси під час виборів глави держави. В обох випадках мало місце висловлення політичних промов високопосадовців, які до того ж були кандидатами на пост Президента, під час їхніх офіційних візитів чи прес-конференцій. Політичні опоненти оцінили вказані дії як порушення норм виборчого законодавства про неможливість використання для передвиборної агітації службового транспорту, підлеглих осіб, а також проведення агітації під час службових чи виробничих нарад. Звернення до суду не дало очікуваного результату. В одному з указаних рішень, суд, відмовляючи в задоволенні позову, зазначив: “Зі змісту виступу ... під час проведення прес-конференції ... вбачається, що поширювана ... інформація в частині, яка є предметом оскарження у даній справі, не стосується діяльності, ... а відтак такі дії не здійснювалися відповідачем на виконання своїх повноважень” (ухвала ВАС України від 30 січня 2010 року) [60, с. 468-470; 22].

Використання такого підходу було характерне для судових установ і в період кампанії з дострокових парламентських виборів 2007 року. Як приклад хотілося б навести ухвалу Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду від 10 вересня 2007 року з оскарження дій кандидата від однієї з партій, який до того ж був очільником місцевого партійного осередку. Фабула справи полягала в тому, що в приміщенні міського центру культури та дозвілля відбулася конференція педагогічних працівників міста, під час якої місцеві політики привітали молодих спеціалістів-учителів. Так, після слів ведучої конференції: “Молодих спеціалістів вітає партія ..., голова фракції партії та очільник міського комітету партії (відповідач)” – на сцену вийшли голова окружної виборчої комісії (голова фракції) та відповідач. Після цього відповідач звернувся до молодих спеціалістів із привітальною промовою та вручив їм подарунки. Суд не знайшов можливості задовольнити позов, пославшись на те, що “відповідач не використовував партійної символіки чи закликів про підтримку партії на виборах”. Судом також встановлено, що на

згаданому заході він був присутній як член партії, а не як кандидат у депутати Верховної Ради України. В ухвалі вказано таке: суд не може взяти до уваги посилення позивача на те, що “під час виборчого процесу відповідач є для виборців не просто членом партії, а суб’єктом виборчого процесу - кандидатом у депутати”, а також те, що ведуча конференції називала його ім’я, оскільки, як зазначено, у даному випадку він учиняв дії як член партії та очільник її міського комітету, а названі партія та кандидат є самостійними суб’єктами виборчого процесу. Партія реалізує свої дії через конкретних членів партії, осередку [57, с. 527-528]. В даному випадку необхідно підтримати комплексний підхід, що демонструють суди під час аналізу спірних ситуацій. Зрозуміло, чиновник, тим паче високого рангу, досить часто виступає з промовами, в яких поряд з аналізом поточної ситуації у тій чи тій сфері дається прогнозна оцінка майбутніх подій із прив’язкою до результатів голосування на виборах. І тут цілком доречною буде самостійна оцінка судом першої і другої складових таких заяв та виступів. У зв’язку з цим навряд чи можливо оцінювати дії посадовця лише як носія владних повноважень, що під час проведення таких робочих нарад чи прес-конференцій реалізує покладені на нього законодавством функції. У нашому розумінні у виборчий період кандидат, який обіймає посаду в органах державної влади чи місцевого самоврядування, у разі, коли він не скористався гарантованим йому правом на відпустку, повинен зважувати кожне своє слово під час публічних промов [22].

У свою чергу, суд під час розгляду виборчих спорів також має розмежовувати дії громадянина як посадовця та як кандидата. І в разі зловживання кандидатом своїм посадовим становищем ставати на бік виборчих комісій, які роблять порушникові попередження. Принциповим тут є не так те, що досить часто посадовці здійснюють фактичну агітацію в робочий час, як те, що під час проведення такої агітації вони немовби виходять за межі дії виборчого закону, який досить суворо ставиться до порядку проведення таких заходів (збори, прес-конференції), а також до фінансування як проведення самих цих заходів, так і їх висвітлення в ЗМІ. Під час підготовки нових виборчих законів не раз зверталася увага також на неврегульованість багатьох моментів,

пов'язаних із використанням такої форми передвиборної агітації, як проведення публічних зустрічей з виборцями, мітингів, походів та демонстрацій. Існує необхідність ухвалення на виконання вимог ст. 39 Конституції України закону про мирні зібрання. В цьому разі потребує вирішення принаймні питання про такі технічні речі, як завчасність повідомлення органів місцевого самоврядування про проведення таких мирних заходів, враховуючи швидкоплинність самої агітаційної кампанії. Позитивним є те, що, як засвідчує аналіз судової практики з виборчих спорів останніх виборчих кампаній, суди не підходять формально до вирішення питань про заборону масових заходів, посилаючись лише на акти законодавства радянських часів. Натомість відсутність сталої практики з цієї проблематики робить межі суддівської дискреції занадто широкими, і, що найголовніше, в таких умовах інколи нівелюється взагалі зміст права кандидатів на проведення агітації у згаданих формах. Як приклади хотілося б навести такі рішення судів. Так, окружний адміністративний суд, розглянувши позов про заборону проведення мирної акції, визнав, що проведення маршу є неприпустимим через низку об'єктивних причин, серед яких і подання повідомлення “у строк, недостатній для забезпечення позивачем усіх необхідних заходів безпеки” (постанова від 17 жовтня 2009 року (справа №2а-17037/09/0570). До того ж йшлося про подання відповідачем повідомлення за два дні до здійснення заходу [100, с. 74; 22].

В іншій справі адміністративний суд обрав ліберальнішу позицію, і, як на нас, таку, що більше відповідає конституційним засадам політичної свободи громадян. Окружний адміністративний суд, відмовляючи в задоволенні позивних вимог органу місцевого самоврядування, зауважив, що “надання повідомлення про проведення мирного зібрання за три дні, саме по собі не свідчить про порушення відповідачем вимог щодо розумності строків завчасного сповіщення, оскільки позивачем не надано належних доказів на підтвердження неможливості організації і вжиття належних підготовчих заходів для забезпечення безперешкодного проведення громадянами вказаного заходу, підтримання громадського порядку, охорони прав і свобод інших людей у триденний строк” [60, с. 492-

493]. Як своєрідний приклад зміни парадигми в оцінці законності проведення “виборчих” масових акцій можна навести постанову Окружного адміністративного суду м. Києва від 12 вересня 2011 року у справі за позовом одного з виборчих суб’єктів до міської державної адміністрації про незаконне знесення агітаційних наметів. Позивач указував, що міській владі було завчасно надіслано повідомлення про проведення агітаційно-пропагандистських та рекламних заходів у всіх районах столиці (біля станцій метро, ринків, площ, торговельних та виставкових центрів, парків). Жодних заперечень і попереджень від міської державної адміністрації на повідомлення не надійшло. Суд задовольнив позов, зазначивши, що “посилання відповідача на порушення позивачем вимог Закону України “Про благоустрій населених пунктів”, Правил благоустрою території, паркування транспортних засобів, тиші в громадських місцях, торгівлі на ринках у м. Києві й Порядку організації та проведення в Києві недержавних масових громадських заходів політичного, релігійного, культурно-просвітницького, спортивного, видовищного та іншого характеру, судом не беруться до уваги, бо вказані нормативно-правові акти не регулюють підготовку й проведення виборів народних депутатів України, а передвиборна агітація у формі, яка здійснювалась позивачем, не підпадає під дію цих нормативно-правових актів” [57, с. 194-195; 22].

У якості висновків хотілося б звернути увагу на наступне.

Вибори, як форма народного волевиявлення, є складним юридично визначеним процесом, спрямованим на забезпечення участі громадян у формуванні публічних органів влади.

Виборчий процес зберігає своє демократичне спрямування та виключне значення у прозорому і відповідальному функціонуванні виборних органів лише в тому разі, коли він де-факто проходить з дотриманням положень законодавства. Велика роль у контролі за відповідністю виборчого процесу нормам законодавства належить адміністративним судам, на які покладено завдання захищати права та інтереси учасників публічних (у тому числі – виборчих) правовідносин. Судова процедура вирішення виборчих спорів має ряд переваг,

що полягають в наступному: а) рішення адміністративного суду, що набуло чинності у встановленому законом порядку, є обов'язковим для виконання на всій території України, тоді як рішення виборчої комісії, що набуло чинності, гарантовано виконується лише в тому разі, якщо виконання рішення здійснюється автоматично під час його проголошення; б) під час судового розгляду справи щодо виборчих спорів може бути застосовано засоби процесуального примусу, а в разі перешкоджання розгляду справи у виборчій комісії, до особи може бути застосовано засоби примусу в загальному порядку правоохоронними органами; в) судовий розгляд справи здійснюється фаховими юристами на професійній основі, на відміну від виборчих комісій, членами яких можуть бути особи будь-яких професій; г) суди наділені більшим обсягом повноважень, які пов'язані з дослідженням доказів. Виборчі спори є специфічною категорією адміністративних справ, провадження у яких має свої особливості, зміст яких полягає в тому, щоб забезпечити, як це передбачено в Резолюції № 78 (8) Комітету міністрів Ради Європи від 2 березня 1978 року, доступ до правосуддя і справедливого судового розгляду, який гарантовано статтею 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і який є однією з основних ознак будь-якого демократичного суспільства [131, с. 82]. Тому при здійсненні правосуддя національні суди мають пам'ятати, що вони є суб'єктами виконання міжнародних зобов'язань України, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Принцип верховенства права, закладений у "фундамент" судочинства і відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави, застосовується з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини. Адміністративне судочинство та адміністративний процес — відносно нові явища для українського правосуддя. Варто відзначити, що функціонування та удосконалення адміністративного судочинства як інституту захисту законних прав та інтересів учасників публічних правовідносин має велике значення для досягнення високої ефективності вирішення публічно-правових спорів, зокрема тих, що виникають з виборчого процесу. Демократизм судового розгляду, закладений в організації

та функціонуванні судової влади, є невід'ємним елементом встановлення об'єктивної істини. У свою чергу процесуально-правова компетенція суду та процесуально-правовий статус учасників процесу гарантують ефективність судового захисту прав у спорах, що виникають з виборчих правовідносин. Роль адміністративних судів при розгляді адміністративних спорів виявляється в двох аспектах: безпосередньо юридичному та соціально-політичному. Юридичний аспект ролі судів полягає у забезпеченні законності виборчого процесу шляхом захисту порушених прав учасників виборів. У цьому контексті треба особливо підкреслити значення принципу безсторонності суду, який проявляється, зокрема, у тому, що суддя, відправляючи судочинство, повинен бути аполітичним і залишати за межами судового залу свої політичні уподобання, якщо такі у нього є. Рівність учасників судового процесу і рівність кандидатів на виборах – це процесуальне та матеріально-правове віддзеркалення сутності демократії. Без цих принципів у їх реальному втіленні в судовому процесі правова держава і громадянське суспільство були б недосяжними ідеалами філософської класики [167].

Суддя, як носій судової влади, особливо гостро повинен відчувати свій обов'язок сумлінно виконувати роль справедливого і неупередженого арбітра у виборчих спорах, адже ці спори є найбільш “публічними” з усіх спорів адміністративної юстиції, в тому плані, що в них, по-перше, беруть участь публічні особистості, а по-друге, до них виявляється великий (іноді надмірний) інтерес. У нашій державі нерідко можна почути оцінку судовим рішенням, висловлену імпульсивно і часом несправедливо стороною, проти якої постановлено рішення. Зрозуміло, що суддя в силу свого статусу не може вдаватися до реплік у відповідь, надавати коментарі своїм рішенням, оскільки все, що може сказати суддя з приводу того чи іншого питання, віднесеного до його суддівської компетенції, він повинен викласти в мотивувальній частині судового рішення. Тому соціально-політичний аспект ролі судів у виборах потрібно окреслити як усвідомлення суддею обов'язку бути поза політикою й одночасно розуміти значення винесених рішень у резонансних справах для подальшого життя держави [167].

Розгляд судами спорів, які виникають під час організації та проведення виборів, є важливою гарантією забезпечення виборчих прав громадян, реалізації принципу відповідальності держави за свою діяльність перед людиною. У сучасних умовах, коли, на жаль, в Україні ще не сформовані стійкі правові традиції, недостатнім є рівень правової та політичної культури, коли в суспільстві немає повної довіри до результатів виборів, детальна правова регламентація виборчих процедур та неухильне дотримання положень закону всіма суб'єктами виборчого процесу є чи не єдиною запорукою законності проведення виборів, підставою для підвищення рівня легітимності їх результатів.

З урахуванням тенденцій розвитку соціально-політичної та правової ситуації в Україні можна прогнозувати подальше підвищення ролі суду у виборчих кампаніях, а значить, збільшення впливу суду на організацію та проведення виборів. Викладене вже сьогодні обумовлює стратегічний настрій на забезпечення дотримання принципів верховенства права та законності всіма органами та особами, причетними до виборчого процесу.

Висновки до розділу 3

Підкреслюючи роль судової влади у контролі за виборами, необхідно відзначити, що судовий контроль є найбільш ефективним засобом, оскільки, на нашу думку, важливим у забезпеченні реалізації виборчого права громадян на будь-яких виборах є судовий захист такого «природного» права.

Найважливішим результатом здійснення правосуддя адміністративними судами є ухвалення судового рішення.

Судове рішення - це акт правосуддя, ухвалений згідно з нормами матеріального та процесуального права і згідно з конституційними засадами та

принципами адміністративного судочинства є обов'язковим до виконання на всій території України.

Специфіка виборчого процесу, його швидкоплинність та кінцева значущість для розвитку суспільства надає особливого значення рішенням судів, прийнятим у виборчих спорах.

Судові рішення адміністративного суду у справах, що виникають із виборчих правовідносин мають ряд особливостей.

Відносно справ даної категорії існують обґрунтовані обмеження права на апеляційне і касаційне оскарження судових рішень.

З урахуванням тенденцій розвитку соціально-політичної та правової ситуації в Україні можна прогнозувати подальше підвищення ролі суду у виборчих кампаніях, а значить, збільшення впливу суду на організацію та проведення виборів.

ВИСНОВКИ

Дослідження, проведене у даній роботі, дозволило зробити наступні висновки.

1. Поняття «виборчий спір» у чинному законодавстві не використовується, натомість у відповідних виборчих законах визначено предмет оскарження у виборчому процесі, що полягає у перевірці законності і обґрунтованості будь-якого рішення, дії чи бездіяльності, що стосується виборів. Публічно-правовий спір, який виникає з виборчих правовідносин, можливо скорочено іменувати як виборчий спір. У зв'язку з цим, під виборчим спором запропоновано розуміти юридичний конфлікт, що виникає у сфері суспільних відносин з приводу проведення виборів та референдуму, учасниками якого є суб'єкти виборчого процесу.

2. Підсудність адміністративних справ, що виникають з публічно-правових відносин, пов'язаних з виборчим процесом слід визначити, як законодавчо врегульований порядок розподілу повноважень адміністративних судів однієї ланки (наприклад, окружних адміністративних судів) та адміністративних судів окремих ланок (місцевих загальних, окружних адміністративних судів, Київського апеляційного адміністративного суду, Вищого адміністративного суду України) щодо розгляду та вирішення спорів, що витікають з публічно-правових відносин, пов'язаних з виборчим процесом, який обумовлюється предметом публічно-правового спору сторін та суб'єктним складом учасників спірного публічно-правового відношення. Встановлено, що підсудність адміністративних справ можна розглядати у двох аспектах: як правовий інститут, норми якого регулюють належність адміністративної справи до компетенції окремої ланки системи адміністративних судів, та конкретного адміністративного суду цієї системи зокрема; як підставу виокремлення певних категорій справ, які завдяки своїм властивостям (зміст позову, суб'єктний склад сторін, предмет спору) належать до компетенції як системи адміністративних судів загалом, так і окремого суду цієї системи зокрема. Розподіл публічно-правових спорів у межах системи адміністративних судів відбувається з урахуванням низки фактичних обставин, що простежуються у кожному конкретному випадку виникнення конфлікту між двома

суб'єктами, на основі трьох критеріїв: предметного, територіального та інстанційного, які визначаються як види підсудності адміністративних справ.

3. Вибірчі спори, як і виборчі правовідносини, які виникають в результаті регулювання нормами виборчого права визначених суспільних відносин, обумовлюють свій суб'єктний склад у взаємозв'язку з колом суб'єктів виборчого права в цілому. Суб'єктами виборчого процесу можуть бути виборці, виборчі комісії, кандидати, партії (блоки) або місцеві організації партій, які висунули кандидатів у відповідному виборчому процесі, уповноважені представники, довірені особи, офіційні спостерігачі від партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу та від кандидатів, а також офіційні спостерігачі від громадських організацій. У свою чергу, суб'єктами виборчого спору можуть бути сторони судового провадження - суб'єкти виборчого процесу між якими наявний юридичний конфлікт розв'язання якого покладається на суд, або інші особи, які вважають, що їхні права та охоронювані законом інтереси порушено в процесі проведення виборів чи референдуму. В свою чергу, сторонами у виборчому спорі можуть бути тільки позивач та відповідач.

Під поняттям «учасник виборчих правовідносин» запропоновано вважати всіх суб'єктів виборчого процесу, які одночасно можуть виступати і сторонами судового провадження під час розгляду справи щодо порушення законодавства про вибори та референдум.

4. Особливості стадій судового провадження у справах, пов'язаних із виборчим процесом, характеризуються послідовністю певних дій адміністративного суду, учасників виборчих спорів та інших осіб, що включають в себе: подання позовної заяви до суду та вирішення суддею питання про відкриття провадження у справі у скорочені строки; розгляд справи судом першої інстанції з урахуванням положень інстанційної підсудності (місцевим загальним судом – як адміністративним, окружним адміністративним судом (в т.ч., територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ), Київським апеляційним адміністративним судом – як судом першої інстанції, Вищим адміністративним судом України – як судом першої інстанції); ухвалення та одночасно проголошення

повного тексту судового рішення за наслідками розгляду справи; можливість оскарження судового рішення, його перегляд в апеляційному порядку; строки набрання судовим рішенням законної сили; особливості виконання судових рішень за наслідками розгляду справ, що виникають з виборчих правовідносин, як завершальна стадія судового провадження;

5. Специфіка розгляду адміністративним судом спорів, що виникають в процесі проведення виборів та референдуму полягає в наступному:

- значне скорочення строку звернення до суду з відповідним позовом від двох до п'яти днів;

- у разі пропущення особою строку звернення до суду з позовом чи строку подання апеляційної скарги такі строки не підлягають поновленню;

- скорочення строку розгляду адміністративним судом адміністративних справ даної категорії до двох днів, а в деяких випадках взагалі декількох годин;

- необхідність оперативного реагування суду на надходження позовної заяви, наслідком чого є вимоги до невідкладного вирішення питання про відкриття провадження у справі, повідомлення сторін та вжиття інших заходів щодо розгляду справи у судовому засіданні;

- неприбуття особи в судове засідання, у разі коли таку особу належним чином повідомлено про розгляд справи, не перешкоджає судовому розгляду та не є підставою для відкладення судового засідання;

- наявність вимог до складення та оголошення в судовому засіданні повного тексту судового рішення, у зв'язку з чим не підлягають застосуванню адміністративним судом положення ч. 3 ст. 160 КАС України щодо відтермінування складення судового рішення у повному обсязі;

- встановлення обов'язку суду повідомляти виборчі комісії вищого рівня про відкриття провадження у справі та про результати її розгляду;

- обмеження права особи на оскарження судових рішень адміністративного суду в апеляційному порядку та виключення права подання касаційних скарг на судові рішення, а також, заяв про перегляд судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами.

6. Найважливішим результатом здійснення правосуддя адміністративними судами є ухвалення судового рішення. Судові рішення адміністративного суду у справах, що виникають із виборчих правовідносин мають ряд особливостей, що полягають у наступному:

- копії судового рішення невідкладно видаються особам, які брали участь у справі, або надсилаються їм, якщо вони не були присутні під час його проголошення (як наслідок, положення частин четвертої, сьомої статті 160 КАС України щодо відстрочення складення повного тексту судового рішення у даному випадку не застосовуються);

- законодавцем не передбачено касаційного оскарження судових рішень в даній категорії справ та значно обмежено випадки оскарження таких рішень в апеляційному порядку;

- значно скорочено термін подання апеляційної скарги (встановлено, що судові рішення за наслідками розгляду справ, визначених статтями 172 - 175 цього Кодексу, можуть бути оскаржені в апеляційному порядку у дводенний строк з дня їх проголошення, а судові рішення, ухвалені до дня голосування, - не пізніш як за чотири години до початку голосування);

- визначено, що судові рішення суду апеляційної інстанції є остаточним;

- судові рішення у справах даної категорії не підлягають перегляду Верховним Судом України та за нововиявленими обставинами.

У судовому рішенні про вирішення виборчого спору необхідно максимально визначати спосіб, строки і порядок виконання такого рішення та, вразі необхідності, зобов'язувати суб'єкта владних повноважень вчинити певні дії з метою забезпечення виконання судового рішення. З метою повного та своєчасного захисту порушених прав суб'єктів виборчого процесу адміністративний суд може втрутитись у власну дискрецію відповідача шляхом зобов'язання останнього вчинити конкретні дії для негайного відновлення порушених прав та законних інтересів учасників виборчого процесу.

7. У роботі обґрунтовано доцільність розгляду виборчих спорів в судовому порядку з огляду на ряд переваг судового провадження, а саме: а) рішення

адміністративного суду, що набуло чинності у встановленому законом порядку, є обов'язковим для виконання на всій території України, тоді як рішення виборчої комісії, що набуло чинності, гарантовано виконується лише в тому разі, якщо виконання рішення здійснюється автоматично під час його проголошення; б) під час судового розгляду справи щодо виборчих спорів може бути застосовано засоби процесуального примусу, а в разі перешкоджання розгляду справи у виборчій комісії, до особи може бути застосовано засоби примусу в загальному порядку правоохоронними органами; в) судовий розгляд справи здійснюється фаховими юристами на професійній основі, на відміну від виборчих комісій, членами яких можуть бути особи будь-яких професій; г) судові органи наділені більшим обсягом повноважень, які пов'язані з дослідженням доказів.

8. Діяльність адміністративних судів щодо розгляду справ, які виникають з виборчих правовідносин проявляється в двох аспектах: безпосередньо юридичному та соціально-політичному.

Юридичний аспект діяльності судів полягає у забезпеченні законності виборчого процесу шляхом захисту порушених прав учасників виборів.

А соціально-політичний аспект діяльності адміністративних судів у виборах потрібно окреслити, як усвідомлення суддею обов'язку бути поза політикою й одночасно розуміти значення ухвалених рішень у резонансних справах для подальшого функціонування держави.

У зв'язку з цим, можливо виділити основну (класичну) мету діяльності адміністративного суду щодо розгляду публічно-правових спорів, що виникають з виборчих правовідносин, яка полягає у захисті та відновленні прав, свобод та інтересів учасників виборчого процесу та специфічну мету – забезпечення конституційного права громадянина обирати та бути обраним.

9. За результатами проведеного дослідження запропоновано зміни та доповнення до законодавства України:

- прийняти Кодекс України про вибори та референдум, в якому має бути акумульовано норми законодавства щодо виборчого процесу взагалі та відносно конкретних видів виборів зокрема;

- викласти ч. 7 ст. 176 КАС України у такій редакції: «Дії чи бездіяльність кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб оскаржуються до Київського апеляційного адміністративного суду»;

- виключити з ч. 3 ст. 175 КАС України норму про оскарження дій чи бездіяльності кандидата на пост Президента України до окружного адміністративного суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ;

- викласти ч. 6 ст. 177 КАС України у такій редакції: «Судами апеляційної інстанції є відповідні апеляційні адміністративні суди. Судом апеляційної інстанції у справах, розглянутих відповідно до частини третьої статті 172, частини сьомої статті 176 цього Кодексу Київським апеляційним адміністративним судом, є Вищий адміністративний суд України»;

- доповнити КАС України статтею 179-1 «Особливості здійснення викликів і повідомлень у справах, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму» наступного змісту: «Про надходження позовної заяви та відкриття провадження у справі суд повідомляє сторін, інших осіб, які беруть участь у справі та виборчі комісії вищого рівня рекомендованою телеграмою, факсимільним повідомленням, електронною поштою або по телефону з обов'язковим фіксуванням такої дії секретарем судового засідання окремою письмовою довідкою, яка долучається до матеріалів справи»;

- доповнити Закон України «Про виконавче провадження» вимогами про скорочені строки відкриття виконавчого провадження на підставі виконавчого листа, виданого у адміністративній справі, предметом якої є виборчий спір (негайно після надходження до державного виконавця виконавчого документа) та вчинення державним виконавцем виконавчих дій (протягом п'яти робочих днів, але не пізніше ніж за дві години до початку голосування).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративна юстиція. Адміністративне судочинство: Навчальний посібник/ За заг. ред. Т.О. Коломоєць, Г.Ю. Гулевської. – К.: Істина, 2007. – 152 с.
2. Адміністративна юстиція : європейський досвід та пропозиції для України / [авт.-упоряд. І. Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда]. – К. : Факт, 2003. – 535 с.
3. Адміністративна юстиція України : проблеми теорії і практики. Настільна книга судді / [за заг. ред. О. М. Пасенюка]. – К. : Істина, 2007. – 608 с.
4. Адміністративне право України : Академічний курс : підручник / Т.О. Коломоєць. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 576 с.
5. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / голова редкол. В. Б. Авер'янов. – К. : Юрид. думка, 2004 – Т. 1. Загальна частина. – 2004. – 584 с.
6. Адміністративне право: Коваль Л.В. Курс лекцій для студентів юрид. вузів та факультетів. — К.: Вентурі., 1998. — 208 с.
7. Адміністративне право України: Навч. посіб. для дист. навч. / А.І. Берлач. – К.: Університет “Україна”, 2005. – 472 с.
8. Адміністративне право України : підручник / [Бандурка О. М., Бугайчук К. Л., Гуменюк В. А. та ін.] / за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 480 с.
9. Адміністративне право України : підручник для юрид. вузів і фак. / [Ю. П. Битяк, В. В. Богуцький, В. М. Гаращук та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. – Х.: Право, 2001. – 528 с.
10. Адміністративне процесуальне (судове) право України : підручник / [за заг. ред. С.В. Ківалова]. – О. : Юрид. л-ра, 2007. – 312 с.
11. Адміністративне судочинство в Україні / [упоряд. : В. С. Стефанюк, В. В. Сунцов]. – Х. : Консум, 2002. – (Серія «Реформа судів України»). Кн. 1: Адміністративний процесуальний кодекс України (проект). – 2002. – 176 с.
12. Адміністративний процес : загальна частина (Федеративна Республіка Німеччини, Україна) : наук.-практ. посібник / Манн Томас, Мельник Роман, Бевзенко Володимир, Комзюк Анатолій; пер. та адапт. з нім. Мельника Романа; за заг. ред. Бевзенка Володимира. – К. : Алерта, 2013. – 308 с.

13. Алехин А. П. Советское административное право : [учебник] / А. П. Алехин. – М. : Юрид. лит., 1985. – 544 с.
14. Андрійцьо В. Особливості провадження адміністративних справ, пов'язаних з порушенням виборчого процесу / В. Андрійцьо // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2009. – № 1. – С. 27 – 32.
15. Анохіна Л. С. Суб'єкти адміністративної юрисдикції в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Л.С. Анохіна. – Х., 2001. – 19 с.
16. Апаров А. М. Особливості формування концепції галузі адміністративно-процесуального права / А. М. Апаров // Держава і право : зб. наук. пр. – К., 2012. – Вип. 55: Юридичні і політичні науки. – С. 287–293.
17. Аристова И.В. Рабочая учебная программа из дисциплины «Судебные и правоохранительные органы Украины» / И.В. Аристова, О.И. Беспалова. – Х.: Изд-во Харьков. Нац. ун-та внутр. Дел, 2007. – 354 с.
18. Афанасьєва М. Критерії законодавчого проектування територіальної організації виборів /// Юридический вестник. – 2012. – № 2. – С. 17–23.
19. Афанасьєва М.В. Конституційно-правове регулювання створення та функціонування Державного реєстру виборців в Україні / М.В. Афанасьєва // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ОНЮА. – О.: Юрид. л-ра, 2007. – Вип. 36. – С. 324 – 328.
20. Базов В. Право на справедливий судовий захист у контексті положень Загальної декларації прав людини / В. Базов // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2008. – № 4. – С. 69–75.
21. Бакумов О. Принципи участі громадян України у виборах та референдумах / О. Бакумов // Право України. – 2012. – № 3–4. – С. 504–510.
22. Барабаш Ю. Державно-правові конфлікти в сучасній Україні: причини, наслідки, вибори як форма їх розв'язання / Ю. Барабаш // Вісн. Центр. виборчої комісії. – 2007. – № 2. – С. 28 – 32.

23. Бачеріков О. В. Адміністративне судочинство у справах, пов'язаних з виборчим процесом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О. В. Бачеріков ; Національний ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011. – 22 с.
24. Бараннік Р. В. Судові, правоохоронні органи України : [навчальний посібник] / Р. В. Бараннік. – К.: Дакор, КНТ, 2008. – 348 с.
25. Бачеріков О.В. Класифікація виборчих спорів, що підлягають розгляду і вирішенню в адміністративних судах / О.В. Бачеріков // Європейські перспективи. – 2011. – № 2. – Ч. 1. – С. 89–92.
26. Бевзенко В.М. Адміністративні суди України: Навчальний посібник / В.М. Бевзенко. – К.: Алерта; КНТ, 2006. – 271с.
27. Беляневич О. До питання про адміністративний позов / О. Беляневич // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 1. – С. 138–148.
28. Богашов О. Поняття та правова природа органів управління виборчим процесом / О. Богашов // Вибори та демократія. – 2011. – № 1. – С. 21-28.
29. Бурда С. Адміністративно-правова характеристика статусу суб'єктів виборчого процесу. Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. - № 4. – С. 111.-118
30. Богашов О. Функції системи виборчих комісій України / О. Богашов // Вибори та демократія. – 2008. – № 3. – С. 12-19.
31. Большой энциклопедический словарь : В 2-х т. / [ред. А. М. Прохоров]. – М. : Сов. энциклопедия, 1991. Т. 2 – 1991. – 768с., ил.
32. Ватаманюк Р.В. Порушення правил про підсудність як підстава повернення позовної заяви та передачі справи до іншого адміністративного суду / Р.В. Ватаманюк // Митна справа. – 2010. – № 6 (72). – Ч. 2. – С. 410–416.
33. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. – 992 С.
34. Вибори – 2006: Досвід. Проблеми. Перспективи: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 жовт. – 1 листоп. 2006 р.) / голов. ред. Я.В. Давидович; Центр. виборча комісія. – К.: Атіка, 2007. – 551 с.

35. Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: 31 жовтня 2010 р.: інформ. вид. / Центр. виборча комісія; [редкол.: В.М. Шаповал (голова), А.Й. Магера, Ж.І. Усенко-Чорна та ін.]. – К.: Фенікс, 2011. – 842 с.
36. Вибори до Верховної Ради України: Інформ.-аналіт. вид./ Редкол.: М.М. Рябець (голова) та ін. — К.: Центральна виборча комісія, 2002.
37. Вибори Президента України – 2010: інформ.-аналіт. вид. / Центр. виборча комісія; редкол.: В.М. Шаповал, А.Й. Магера, Ж.І. Усенко-Чорна та ін. – К.: Фенікс, 2010. – 940 с.: ілюстр.
38. Виборче право України. Навчальний посібник / За ред. В.Ф. Погорілка, М.І. Ставнічук. – К.: Парламентське вид-во, 2003. – 383 с.
39. Виборчі системи: зміцнення демократії у ХХІ столітті: V Європейський форум Ради Європи «За майбутнє демократії» (Київ, 21-23 жовтня 2009 р.) // Вибори та демократія. – 2009. – № 4.– С. 74-79.
40. Вовк Д. Принцип верховенства права в Україні / Д.Вовк // Юридический вестник. – 2003. - № 3. – С. 110-114.
41. Волощук О. Теоретичні та практичні проблеми організації інституту виборів Президента України / О. Волощук // Вісн. Центр. виборчої комісії. – 2009. – № 1. – С. 53-59.
42. Гарашук В.М. Актуальне навчально-методичне видання з адміністративного права України / В.М. Гарашук // Право України. – 2012. - №1/2. – С. 545-546.
43. Войлович С. Ю. Спеціалізація судів з розгляду адміністративних справ. 2013. Режим доступу: <http://int-konf.org/ru/2013/suchasna-nauka-khkhi-stolittya-17-19-06-2013-r/378-vojnolovich-s-yu-spetsializatsiya-sudiv-z-rozglyadu-administrativnikh>
44. Георгієвський Ю. В. Адміністративна юстиція : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право, інформаційне право» / Ю. В. Георгієвський. – Х., 2004. – 185 с.
45. Георгіца А.З., Шукліна А.Г. Проблема конституційної регламентації виборчої системи України/ А. Георгіца, Н. Шукліна //Вісник Чернівецького держ. ун-ту. – Вип.187. – Чернівці: 2003. – С. 74-83.

46. Голосніченко Д. Повноваження державних органів щодо захисту прав виборців / Д. Голосніченко // *Вибори та демократія*. – 2007. – № 2. – С. 11-14.
47. Гордєєв В. Адміністративна юрисдикція: проблеми визначення та розмежування / В.В. Гордєєв // *Вісник Вищого адміністративного суду України*. – 2011. - № 2. – С. 45-54.
48. Гордєєв В.В. Актуальні питання визначення предметної підсудності адміністративних справ / В.В. Гордєєв // *Вісник Вищої ради юстиції*. – 2011. №3(7). – С. 25-41.
49. Грабильнікова О.А. Конституційно-правовий статус виборців як суб'єктів виборчого процесу в Україні / О.А. Грабильнікова // *Порівняльно-аналітичне право*. – 2013. - № 3-2. – С. 74-77.
50. Гутаріна К. В. Адміністративні суди України на шляху становлення / К.В. Гутаріна // *Адвокат*. – 2005. – № 9. – С. 48–54.
51. Демин А. А. Понятие административного процесса и административно–процессуальный кодекс Российской Федерации // *Вестн. Моск. ун–та. Сер.11. Право*. – 1998. – №4. – С. 18–33.
52. Демський Е.Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е.Ф. Демський. — К. : Юрінком Інтер, 2008. - 496 с.
53. Діордіца І.В. Особливості практики розгляду адміністративних спорів, пов'язаних із порушенням виборчими комісіями з місцевих виборів процедури прийняття, реєстрації та розгляду заяв і скарг/І.В. Діордіца// *Бюлетень Міністерства юстиції України*. – 2011. - №10. – С. 86.
54. Діордіца І.В. Сучасне тлумачення принципу верховенства права в адміністративному судочинстві / І. В. Діордіца // *Національна і міжнародна безпека в сучасних трансформаційних процесах : матер. наук.-практ. конф., Київ, 29 грудня, 2011 р.* – К., 2011. – С. 80–82.
55. Жушман М.В. Судовий розгляд справ, що виникають з законодавства про вибори: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2004.— 195 арк. - Бібліограф.: арк. 180–195.
56. Затираха І.О. Критерії визначення підсудності адміністративних справ : проблемні аспекти / І.О. Затираха // *Митна справа*. – 2010. – № 1 (67), Ч. 2. – С. 113-118.

57. Збірник рішень судів за підсумками розгляду скарг та заяв суб'єктів виборчого процесу на позачергових виборах народних депутатів України 2007 року / Центр. виборча комісія; [редкол.: В.М. Шаповал (голова), А.Й. Магера, Ж.І. Усенко-Чорна та ін.]. – К.: Фенікс, 2008. – 704 с.
58. Збірник рішень судів за результатами розгляду скарг і заяв суб'єктів виборчого процесу на виборах народних депутатів України 2006 року. – К.: Центральна виборча комісія, 2006. – 678 с.
59. Збірник рішень судів за результатами розгляду скарг та заяв суб'єктів виборчого процесу на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: 31 жовтня 2010 р. / Центр. виборча комісія; [редкол.: В.М. Шаповал (голова), А.Й. Магера, Ж.І. Усенко-Чорна та ін.]. – К.: Фенікс, 2011. – 1020 с.
60. Збірник рішень судів за результатами розгляду справ за позовами суб'єктів виборчого процесу на виборах Президента України 2010 року / Центр. виборча комісія; редкол.: В.М. Шаповал, А.Й. Магера, Ж.І. Усенко-Чорна та ін. – К.: Фенікс, 2010. – 872 с.
61. Історія державності України : експериментальний підручник / [Ярмиш О. Н., Греченко В. А., Гавриленко О. А. та ін.]; за заг. ред. О. М. Бандурки, О. Н. Ярмиша. – Х.: ТОВ «Одісей», 2004. – 608 с.
62. Кальченко С. До проблеми якості законів через неоднакові правові пропозиції судів при розгляді виборчих спорів / С. Кальченко // Юридичний журнал. – 2006. – № 8. – С. 113 – 133.
63. Кальченко С. Особливості застосування положень Кодексу адміністративного судочинства України щодо оскарження порушень виборчого законодавства / С. Кальченко // Юридичний журнал. – 2005. – № 11. – С. 117.
64. Карнарук А. Особливості адміністративного судочинства в Україні в умовах здійснення судової та адміністративної реформ / А. Карнарук // Підприємство, господарство, право. – 2006. – № 11. – С. 131–135.
65. Кириченко Ю. До питання про наступний конституційний контроль щодо виборчого законодавства України / Ю. Кириченко // Вісник Центр. виборчої комісії. – 2012. – № 1. – С. 47-49.

66. Ключковський Ю. Протокол про підрахунок голосів – рішення чи засвідчення дії /Ю.Ключковський//Вибори та демократія. – 2005. - № 2. –С. 100-102.
67. Криса Т. Підсудність адміністративних справ, що пов'язані з виборчим процесом / Т. Криса // Вісник Львів УН-ТУ. – 2011. – Вип. 54. – С. 180-17.
68. Ковальчук О.Б. Виборчий процес в Україні: конституційно-правові аспекти / В. Ковальчук // Автореф. дис.канд.юрид.наук. – Одеса: 2003. – 20с.
69. Ковтунець В. Аналіз правових позицій Центральної виборчої комісії з питань розгляду виборчих спорів. Президентські та місцеві вибори 2010 року / В. Ковтунець // Вибори та демократія. – 2011. – № 4. – С. 4-13.
70. Кодекс адміністративного судочинства України : наук.-практ. комент. / [С.В. Ківалов, О.І. Харитонов, О.М. Пасенюк та ін.] – Х., 2008. – 648 с.
71. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, 37. – С. 1358.
72. Кодифікація адміністративно-процедурного законодавства України : монографія / Т.О. Коломоєць, Д.С. Астахов. – З.: Запоріж. Нац.. ун-т, 2011. – 228 с.
73. Козодой Л. М. Конституційно-правовий статус суб'єктів виборчого процесу в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Київський національний ун-т внутрішніх справ. - К., 2006. – 18 с.
74. Колесниченко В. Особливості розгляду судами спорів, що виникають при застосуванні виборчого законодавства України /В. Колесниченко// Юридический вестник. – 2007. - № 1. – С. 39-47.
75. Колізії між нормами виборчого законодавства: окремі проблеми їх розв'язання / М. І. Смокович // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12smipyr.pdf>
76. Колісниченко В.М. Принципи судового розгляду виборчих спорів в Україні / В.М. Колісниченко. // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ОНЮА. – О.: Юрид. л-ра, 2009. – Вип. 47. – С. 281-290.
77. Коломоєць Т.О. Принципи адміністративного права : Монографія / Т.О. Коломоєць, П.О. Баранчик. – Запоріжжя : Сору Art, 2012. – 203 с.

78. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник / Колпаков В. К., Кузьменко О. В. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
79. Колпаков В.К. Підсудність адміністративних справ : критерії визначення і розмежування : метод.рекоменд. / В.К. Колпаков, А.П. Огородник, Р.В. Ватаманюк, В.В. Гордєєв. – Чернівці : Золоті литаври, 2011. – 128 с.
80. Комзюк А.Т., Бевзенко В.М., Мельник Р.С. Адміністративний процес України: Навчальний посібник / А.Т. Комзюк, В.М. Бевзенко, Р.С. Мельник. – К.: Прецедент, 2007. – 531 с.
81. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13; 2006. – № 32.
82. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36.
83. Концептуальні підходи щодо подальшого здійснення судово–правової реформи // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 11. – С. 2–6.
84. Коренев А. П. Административное право России : [учебник в 3-х частях]. Часть 1. / Коренев А. П. – М. : МЮИ МВД России. Изд-во "Щит-М", 1999. – 280 с.
85. Корж І. Вибори в незалежній Україні: [хронологія виборів] / І. Корж // Вісн. Центр. виборчої комісії. – 2012. – № 1. – С. 47-49.
86. Корнєєв А. Конституційно-правовий інститут виборів і суб'єктивні виборчі права громадян: (Можливості удосконалення) / А. Корнєєв, Т. Шаповал // Вісн. Центр. виборчої комісії. – 2008. – № 4. – С. 39-45.
87. Костишин Р. В. Передвиборна агітація як юридична категорія / Р.В. Костишин // Держава і право. Юридичні і політичні науки: зб. наук. пр. / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2007. – Вип. 37. – С. 218-225.
88. Кравченко В. Політико-правові наслідки запровадження пропорційної системи на місцевих виборах в Україні / В. Кравченко // Вибори та демократія. – 2007. – № 2. – С. 125-128.
89. Кравченко В.В. Конституційне право України: Навч. посіб. — К.: АТІКА, 2000.

90. Кресіна О.І. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми: монографія. / Кресіна О.І., Перегуда Є.В. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 368 с.
91. Кузьменко О. В. Адміністративний процес у парадигмі права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. В. Кузьменко; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2006. – 32 с.
92. Курило В.І. Адміністративна юрисдикція в АПК: Підручник / Кол.авторів: В.І. Курило, О.Ю. Піддубний, М.Ю. Кравчук. Під заг. ред. В.І.Курила. - К.: ІРІДУМ, 2012. – 228 с.
93. Курило В.І., Шкарупа В.К., Піддубний О.Ю. Адміністративна юрисдикція в АПК України: Навчальний посібник / Під ред. В.К.Шкарупи. - К.: Магістр ХХІ століття, 2008. – 688 с.
94. Лисак В. Д. Судовий адміністративний процес в Україні у контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / В. Д. Лисак // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 1. – С. 36–39.
95. Логачева В. Перспективи розвитку громадського контролю за виборами і референдумами в Україні / В. Логачева // Юрид. Україна. - 2012. – № 3. – С. 43-47.
96. Лошицький М. В. Адміністративний процес : основні підходи / М.В. Лошицький, С.О. Короєд // Держава і право : зб. наук. пр. – К., 2012. – Вип. 55: Юридичні і політичні науки. – С. 227–234.
97. Лещенко О. Д. Структура виборчого спору: до питання визначення дефінітиву та суб'єктно-об'єктної характеристики / О. Д. Лещенко // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Право. - 2011. - Вип. 1. - С. 92-102.
98. М'яловицька Н.В. Виборчі системи європейських держав / Н. М'яловицька // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. - № 1. – С. 61-67.
99. Магера А. Правове регулювання та основні аспекти організації і проведення виборів Президента України 17 січня 2010 року / А. Магера, Ю. Мазур // Вісн. Центр. виборчої комісії. – 2010. – № 1. – С.26-39.

100. Мазур Ю. Деякі підсумки виборчої кампанії чергових виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів 2010 року / Ю. Мазур // Вісн. Центр. виборчої комісії. – 2011. – № 1. – С. 72-90.
101. Макаренко Н. В. Административное право в определениях и схемах : учебное пособие / Макаренко Н. В., Черенков Е. А. – М. : Юристъ, 2000. – 179 с.
102. Матвійчук В.К., Хар І.О. Науково – практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України. В 2-х. т.т. Т 1 / За заг. ред. В.К. Матвійчука, І.О. Хара. – К. : КНТ, 2007. – 788 с.
103. Мацелик Т. Система суб'єктів адміністративного права / Т. Мацелик // Право України. – 2012. – № 3–4. – С. 439–446.
104. Мегрелидзе М. Р. Становление института разрешения административно-правовых споров / М. Р. Мегрелидзе. – М. : ИД «Юриспруденция», 2008. – 120 с.
105. Мельниченко О.В. Шляхи вдосконалення парламентської виборчої системи України (1993 – 2008 рр.) / О.В. Мельниченко // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2008. – № 2. – С. 85-90.
106. Місцеві вибори – 2010. Пульс країни / відп. ред. Когут А., Сідаш К. – К. : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. – 228 с.
107. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України / О. М. Пасенюк (кер. авт. кол.), О. Н. Панченко, В. Б. Авер'янов [та ін.]; за заг. ред. О. М. Пасенюка. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 704 с.
108. Неугодніков А.О. Повноваження адміністративного суду при розгляді справи / А.О. Неугодніков // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – Вип. 34. – С. 169 – 173.
109. Неугодніков А.О. Юрисдикція адміністративного суду щодо розгляду справ, пов'язаних з виборчим процесом / А.О. Неугодніков // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – Вип. 35. – С. 279 – 283.
110. Новий тлумачний словник української мови / уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. – К., 2004. – Т. 2. – 667 с.
111. Огородник А. Особливості доказування в адміністративних справах, пов'язаних з виборчим процесом / А. Огородник // Вісн. Вищого адміністрат. суду України. – 2009. – № 1. – С. 33-40.

112. Окремі аспекти організації позачергових виборів народних депутатів України 2007 року: за матеріалами Центральної виборчої комісії // Вісн. Центр. виборчої комісії. – 2007. – № 4. – С. 8-15.
113. Олефіренко Е.О. Поняття, правова природа та порядок вирішення спорів, пов'язаних з виборчим процесом / Е.О. Олефіренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lex-line.com.ua>.
114. Оніщенко О. Деякі аспекти розгляду виборчих спорів за КАС України / О. Оніщенко, Н. Омельчук // Юрид. радник. – 2007. – № 7. – С. 45 – 48.
115. Організація судових та правоохоронних органів: підручник для студентів юрид. спеціальностей вищих навч. закладів / [І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий та ін.]; За ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. – 528 с.
116. Осадчий А.Ю. Інститут підсудності в адміністративному судочинстві / А.Ю. Осадчий // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – № 43. – С. 90–94.
117. Осадчий А.Ю. Підсудність адміністративних справ / А.Ю. Осадчий // Наукові праці ОНЮОА. – 2008. – Т. 12. – С. 86 – 91.
118. Осетинський А. Утвердження авторитету суду у контексті судової реформи / А. Осетинський // Право України. – 2006. – № 4. – С. 3–11.
119. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права : [навч. посіб.] / За заг. ред. Р. О. Куйбіди, В. І. Шишкіна. – К. : Старий Світ, 2006. – 576 с.
120. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права/ Авер'янов В.Б., Александрова Н.В., Банчук О.А./ В. Авер'янов та ін.// Навч. посібник – К.: Центр політико-правових реформ, 2006. – 576 с.
121. Павлушкин А.В. Конституционно-правовой статус избирательных органов в зарубежных странах / А.В. Павлушкин // Журнал зарубеж. законодательства и сравнит. правоведения. – 2011. – № 2. – С. 34-43.
122. Палій В. М. До питання про створення адміністративних судів / В.М. Палій // Українське адміністративне право : актуальні проблеми реформування : II нац. наук.-теор. конф., 25–27 травня 2000 р., м. Суми : тези доп. – Суми, 2000. – С. 198–199.

123. Панкевич О., Кілик М. Проблеми вдосконалення виборчої системи України в контексті досвіду країн – членів Європейського Союзу / О. Панкевич, М. Кілик // *Вибори та Демократія*. – 2009. – № 1. – С. 5–12.
124. Панталієнко П. В. Структура судових систем України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз / П. В. Панталієнко // *Науковий вісник НУБіП України: Серія «Право»*. – 2011. – № 157. – С. 293-300.
125. Панченко О. Деякі питання організації роботи адміністративних судів України із забезпечення розгляду справ, пов'язаних з виборчим процесом з чергових виборів Президента України у 2010 році / О. Панченко // *Вісник Вищого адміністративного суду України*. – 2010. – № 2. – С. 35–40.
126. Панченко О. Проблемні питання підсудності адміністративних справ / О. Панченко // *Вісник Вищого адміністративного суду України*. – 2008. – № 4. – С. 9 – 21.
127. Пасенюк О. Адміністративна юстиція – на сторожі захисту прав учасників виборчого процесу / О. Пасенюк // *Юридичний журнал*. – 2007. – № 10. – С. 12 – 14.
128. Пасенюк О. Вибори як виклик для української судової системи / О. Пасенюк // *Юридичний вісник України*. – 2007. – № 39. – С. 5.
129. Пасенюк О. М. Перспективи розвитку адміністративної юстиції в Україні / О.М. Пасенюк // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. – 2003. – №9. – С. 14–23.
130. Педько Ю. С. До питання про сутність адміністративного процесуального права України [Електронний ресурс] / Ю. С. Педько // *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. – 2011. – Вип. 157, ч. 1. – (Серія : Право). – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/nvnau_pravo/2011_157_1/10rus.pdf.
131. Педько Ю. С. Становлення та правове регулювання адміністративної юстиції в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Педько Юрій Сергійович. – К. : НАН України, 2003. – 230 с.
132. Педько Ю.С. Становлення адміністративної юстиції в Україні / Педько Ю.С. : [монографія]. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 208 с.

133. Пендальчук В.Ф. Щодо вдосконалення виборчого законодавства про місцеві вибори на підставі практики їх проведення /В.Пендальчук/ Вибори і референдуми в Україні. Зб. мат. міжн. наук. – практ. конф. 13, 15 листопада 2002 року. – К.: 2003. – С. 472-477.
134. Перепелюк В.Г. Адміністративне судочинство : проблеми практики / Перепелюк В.Г. – К. : Конус-Ю, 2007. – 272 с.
135. Позачергові вибори народних депутатів України 2007 року: інформ.- довід. вид. / [А.Й Магера, М.В. Охендовський, В.А. Погонюк]; Центр. виборча комісія. – К.: Феникс, 2008. – 704 с.
136. Попова Ю.А. Процессуальная форма разрешения споров, возникающих из публичных и административных правоотношений / Ю.А. Попова // Российский судья. – 2011. – № 4. – С. 5–8.
137. Порівняльна доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) про виборчі бар'єри та інші особливості виборчих систем, які ставлять перешкоди партіям у доступі до парламенту // Вибори та демократія. – 2009. – № 1.– С. 90-101.
138. Постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року № 2296 XII «Про концепцію судово-правової реформи в Україні» / Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №30. – ст. 426
139. Потапенко С.В. Деякі питання реалізації принципу диспозитивності в адміністративному суді першої інстанції / С.В. Потапенко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnuvs/2010_49/49/16.pdf.
140. Правові і організаційні проблеми проведення виборів до органів місцевого самоврядування / С.В. Болдирев // Пробл. законності: акад. зб. наук. пр. / МОН України, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2007. – Вип.102. – С. 43-49.
141. Про вдосконалення мережі адміністративних судів України : Указ Президента України від 16 жовтня 2008 р. № 941/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 80. – Ст. 2677.

142. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від 10 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 35-36. – Ст. 491.
143. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17.11.2011 р. №4061-VI // Відомості Верховної Ради України. - 2012, № 10-11. -ст. 73.
144. Про вибори Президента України: Закон України від 05.03.1999 р. № 474-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 14. – Ст. 81.
145. Про внесення змін до Закону України "Про вибори Президента України" та деяких інших законодавчих актів України щодо техніко-юридичного вдосконалення виборчого процесу: Закон України від 13 березня 2014 р. №879-VII // Голос України. – 2014. № 51-52. – Ст. 4.
146. Про Державний реєстр виборців: Закон України від 22.02.2007 р. № 698-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 20. – Ст. 282.
147. Про деякі заходи щодо з'ясування стану додержання виборчого законодавства в окремих одномандатних округах під час проведення чергових виборів до Верховної Ради України: постанова Верховної Ради України від 6 листопада 2012 року № 5466-V // Уряд. кур'єр. – 2012. – 9 листоп. – С. 4.
148. Про забезпечення безперешкодної діяльності засобів масової інформації у передвиборний період 2009 року: постанова Верховної Ради України від 10 червня 2009 р. № 1502 // Уряд. кур'єр. – 2009. – 24 черв. – С. 4.
149. Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму: Постанова Пленуму Вищого Адміністративного суду від 02.04.2007 р. № 2. // Вісник Вищого адміністративного суду України. 2007. № 1.
150. Про порядок розгляду скарг виборчими комісіями з виборів Президента України: Постанова Центральної Виборчої Комісії України від 08.12.2009 р. №432 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0432359-09>
151. Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин,

пов'язаних з виборчим процесом: Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 01.11.2013 р. № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.vasu.gov.ua>.

152. Про створення належних умов для забезпечення публічності та відкритості під час проведення 28 жовтня 2012 р. виборів народних депутатів України: постанова Кабінету Міністрів від 16 липня 2012 р. № 633 // Уряд кур'єр. – 2012. – 24 лип. – С. 12.

153. Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30 червня 2004 р. №1932-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 36. – Ст. 448.

154. Проблеми здійснення Конституції України: теорія і практика / відп. ред. В. Ф. Погорілко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 652 с.

155. Проект Адміністративного процесуального кодексу України розроблений робочою групою Верховного суду України і внесений 16 жовтня 2002 р. на розгляд парламенту народними депутатами України В. Мойсенком, В. Онопенком, О. Бандуркою, М. Круцьом (реєстраційний номер 1331–1) // Адміністративне судочинство в Україні : Кн.1. Адміністративний процесуальний кодекс України (проект). – Харків : Консум, 2002. – 176 с.

156. Прокопов Д. Є. Правовий вимір функціонування публічної влади у політичній системі сучасної України / Д. Є. Прокопов // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 1. – С. 41–51.

157. Процессуальное право : Энциклопедический словарь / [Абова Т. Е., Бессарабов В. Г., Блажеев В. В. и др.]. – М. : Издательство НОРМА, 2003. – 607 с.

158. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційними поданнями Президента України та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України "Про вибори Президента України", "Про Державний реєстр виборців", "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України" та Кодексу адміністративного судочинства України (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України) від 19 жовтня 2009 року N 26-рп/20.

159. Рабінович П. Конституційні гарантії забезпечення прав людини і громадянина в Україні : можливості удосконалення / П. Рабінович // Юридичний вісник України. – 2012. – 30 червня–6 липня (№ 26). – С. 11.
160. Радачинский Ю.П. Обжалование решений государственных органов и должностных лиц: содержание, структура, виды и типы /Ю.Радачинский// Северо-Кавказский юридический вестник. – 2002. - № 3. – С. 72-77.
161. Райковський Б Трансформація вітчизняної партійно-виборчої системи / Б. Райковський // Вісн. Центр. виборчої комісії. – 2009. – № 2-3 – С. 16-28.
162. Рекомендація REC /2001) 9 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи стосовно альтернативи судовому вирішенню спорів між адміністративними органами влади та приватними особами / Прийнята Комітетом Міністрів 05 вересня 2001 року на 762 нараді заступників міністрів // Основи адміністративного судочинства та адміністративного права. – Додаток. – С. 497-547.
163. Рибак Н. Конституційно-правові механізми забезпечення реалізації виборчої системи України / Н. Рибак // Вибори та демократія. – 2012. – № 1. – С. 10-16.
164. Русско-украинский словарь терминов по теории государства и права / [ред. Н. И. Панова]. – Х. : Рубікон 1993. – 164 с.
165. Рябець М. Як розглядати виборчі спори? / М. Рябець // Дзеркало тижня. – 2009. – № 46. – С. 3.
166. Савков А.П. Виборчий процес в сучасній Україні: державно-управлінський аспект: монографія / А.П. Савков; Нац. акад. упр. при Президентові України; Одес. регіон. ін-т держ. упр. – О.: ОРІДУ НАДУ, 2010. – 220 с.
167. Роль судів у виборчому процесі, - або Чому незалежність судової системи важлива. Адвокат. 2013. Режим доступу: <http://www.advocat-cons.info/index.php?newsid=5396#.W0wqyTozbIV>
168. Самсін І. Побудова української моделі адміністративного судочинства: теоретико-практичні проблеми / І. Самсін // Право України. – 2006. - № 10. – С. 3-8.
169. Самсін І. Судовий розгляд справ про вибори / І. Самсін. // Вибори та демократія. – 2007. - № 1. – С. 8-21.

170. Самсін І.Л. Адміністративне судочинство як механізм захисту прав учасників виборчого процесу / І.Л. Самсін // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 2. – С. 2 – 12.
171. Сенюта І.В. Визначення поняття "вибори" та "виборча система" / І.В. Сенюта // Держава і право. Юридичні і політичні науки: зб. наук. пр. / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2008. – Вип. 41. – С. 297-303.
172. Сердюк Є. В. Поняття та предмет адміністративно-правового регулювання сфери виборчих права громадян / Є. В. Сердюк // Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції і охорони права власності : другі юридичні читання : [зб. наук. праць] / за ред. В. В. Галуцька. – Тернопіль-Київ-Херсон : ВАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. – 56 с.
173. Серьогіна С. Європейські стандарти виборів і виборче законодавство України / С. Серьогіна // Вісн. Центр. виборчої комісії. – 2007. – № 1. – С. 38-44.
174. Симоненко В. Список збитків замість реєстру виборців / В. Симоненко // Дзеркало тижня. – 2007. – №25.
175. Сірий М. Процес у праві / М. Сірий // Юридична енциклопедія. – Т. 5. – К.: 2003. – С. 187.
176. Смокович М. Компетенція адміністративних судів щодо розгляду виборчих спорів / М. Смокович. // Юрид. Україна. – 2012. – № 4. – С. 37-42.
177. Смокович М. Сторони виборчого спору щодо виборів народних депутатів: проблеми визначення / М. Смокович // Юрид. Україна. – 2012. – №8. – С. 43 - 50.
178. Смокович М., Кальченко С. До проблеми розгляду та вирішення виборчих спорів: окремі аспекти судової практики / М. Смокович, С. Кальченко // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 12. - С. 35-45.
179. Сон С.С. Юрисдикція по виборчих спорах за Законом України «Про вибори Президента України» в світлі загальноприйнятих світових стандартів / С.С. Сон // Правове життя сучасної України. – 2006. – С. 100 – 103.
180. Співак В. Проблеми захисту та поновлення порушених виборчих прав суб'єктів виборчого процесу у виборчому процесі / В. Співак // Вісн. Центр. виборчої комісії. – 2009. – № 1. – С. 66-68.

181. Співак В. Проблеми розвитку правової культури виборів: зарубіжний та український досвід / В. Співак // Вісн. Центр. виборчої комісії. – 2007. – № 1. – С. 56-65.
182. Спільний висновок Венеціанської комісії та Бюро з демократичних інституцій та прав людини (БДПЛ) ОБСЄ щодо Закону України «Про Державний реєстр виборців»: (Венеція, 1-2 червня 2007 року) // Вибори та демократія. – 2007. – № 3. – С. 75-81.
183. Спільний висновок Венеціанської Комісії та ОБСЄ/БДПЛ щодо законопроекту «Про вибори народних депутатів України» // Вибори та демократія. – 2011. – № 4. – С. 62-80.
184. Стефанюк В. Запровадження адміністративної юстиції в Україні / В. Стефанюк // Право України. – К., 1999. – № 7. – С. 5–14.
185. Стефанюк В. С. Судовий адміністративний процес: [монографія] / В.С. Стефанюк ; Акад. прав. наук України ; Ін-т приват. права і підприємництва. – Х.: Консум, 2003. – 473 с.
186. Судова практика Вищого адміністративного суду України. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 416 с.
187. Тимошенко І. В. Особливості юридичної відповідальності колективних суб'єктів за порушення виборчого законодавства України / І.В. Тимошенко // Правовий вісник УАБС. – 2012. - № 1 (6). – С. 42-46.
188. Ткач Г. Сутність публічно-правового спору за Кодексом адміністративного судочинства України / Г. Ткач // Матеріали наук.-практ. конф. з нагоди річниці запровадження адміністративного судочинства в Україні. – К., 2006. – С. 103 – 108.
189. Томозов О. Правова основа адміністративної реформи в Україні / О. Томозов // Прокуратура, людина, держава. – 2005. – № 5. – С. 55–56.
190. Трачук П. Адміністративно-правове забезпечення виборів до органів місцевої влади / П. Трачук // Вибори та демократія. – 2011. – № 2. – С. 13-17.
191. Узагальнення щодо справ, які були у 2011 році повернуті в зв'язку непідсудністю. Хмельницький окружний адміністративний суд. 2011. Режим доступу: <https://kmoas.gov.ua/uzagalnennya-shchodo-sprav-yaki-buli-u-2011-roci-povernuti-v-zvyazku-nepidsudnistyu>

192. Фурашев В.М. Інформатизація виборчих і референдумних процедур: один із аспектів практичної реалізації євроатлантичного курсу України / В.М. Фурашев, С.Ф. Джордж. – К.: Прес-КІТ, 2008. – 168 с.
193. Футей Б. Становлення правової держави : Україна 1991–2001 рр. / Б. Футей. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 288 с.
194. Харитоновна О. І. Адміністративно–правові відносини: концептуальні засади та правова природа: автореф. дис. д–ра юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.І. Харитоновна. – Одеса, 2004. – 36 с.
195. Чемсак Ю. В. Завершальна стадія виборчого процесу й місце в ній інституту голосування / МОН України, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2009. – Вип. 101. – С. 240-246.
196. Чемсак Ю.В. Виборчий процес та його стадії: теоретично-правовий аспект / Ю.В. Чемсак // Пробл. законності: акад. зб. наук. пр. / МОН України, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2009. – Вип. 103. – С. 39-46.
197. Чиркін А. Особливості провадження в адміністративних справах згідно з виборчим законодавством України / А. Чиркін // Юрид. журнал. – 2012. – № 3. – С. 90-93.
198. Шеверєва В.Є. Правове регулювання передвиборної агітації в зарубіжних країнах / В. Є. Шеверєва // Пробл. законності: акад. зб. наук. пр. / МОН України, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2009. – Вип. 101. – С. 255-262.
199. Шеверєва В. Участь ЗМІ у передвиборній агітації по виборах до вищих органів влади України. / В. Шеверєва // Вісн. Центр. виборчої комісії. – 2007. – № 1. – С. 70-76.
200. Шляхи оптимізації виборчої системи для парламентських та місцевих виборів в Україні: доповіді, виступи: матеріали круглого столу. / Інститут виборчого права. – К.: ПЦ «Фоліант», 2007. – 158 с.
201. Швець Ю. В. Конституційно-правовий статус центральної виборчої комісії: досвід України дис. канд. юрид. наук, 12.00.02, Харків – 2011. – 18 с.
202. Шруб І. В. Функціонування адміністративних судів в Україні: організаційно–правові засади та їх реалізація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / І. В. Шруб. – К., 2009. – 20 с.

203. Шумляк О. Закон України «Про Державний реєстр виборців»: переваги і недоліки / О. Шумляк // Право України. – 2008. – № 9. – С. 120-125.
204. Щербачев С.В. Роль реформ избирательной системы в становлении и развитии украинского государства / С.В. Щербачев // Журнал зарубеж. законодательства и сравнит. правоведения. – 2011. – № 2. – С. 137-141.
205. Юридична енциклопедія : В 6-ти т. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія імені М. П. Бажана», 1999. – Т. 2. – 741 с.
206. Юрченко В.П. Адміністративна юстиція в Україні: поняття та ознаки [Електронний ресурс] / В. П. Юрченко // Вісник Академії адвокатури України. - 2013. - Число 1. - С. 108-114. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vaau_2013_1_19.pdf
207. Янюк Н. Выборчі спори як предмет судового розгляду : окремі проблеми теорії та практики / Н. Янюк // Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична. – 2008. – Вип. 47. – С. 96 – 102.

ДОДАТКИ

Додаток А

ПОЛТАВСЬКИЙ ОКРУЖНИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ СУД
вул. Пушкарівська, 9/26, м. Полтава, 36039, тел./факс (05322) 2-78-69
E-mail: inbox@adm.pl.court.gov.ua код ЄДРПОУ 35521510

№ *2.2-04/11/2315/15*

АКТ
впровадження результатів наукового дослідження
Кукоби Олександра Олександровича

Даний акт складено про те, що у Полтавському окружному адміністративному суді розглянуто пропозиції і висновки щодо удосконалення процесуальної діяльності суду під час розгляду адміністративних справ, що виникають з виборчих правовідносин на науково-обґрунтованих засадах, висловлених в дисертації Кукоби Олександра Олександровича на тему «Адміністративно-процесуальні провадження у справах, що виникають з виборчих правовідносин», виконаній в Національному університеті біоресурсів і природокористування України.

За наслідками розгляду пропозицій і висновки Кукоби О.О. впроваджено в практичну діяльність суду при узагальненні судової практики щодо розгляду публічно-правових спорів, що виникають з виборчих правовідносин.

Голова суду

Ф.Ф. Соколенко

*Кідаше та посаду голови Полтавського
окружного адміністративного суду
Соколенка Федора Федоровича засвідчую.*

*Наказише відділу кадрової роботи
з питань державної служби
та інформаційного забезпечення*

С.В.Орива

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

03040, м. Київ, вул. Васильківська, 17, навчальний корпус № 6, тел./факс: (044) 259-97-25,
E-mail: dekanat_jurivos@ukr.net

« 5 » червня 2015 р.

м. Київ

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

**результатів кандидатського дисертаційного дослідження Кукоби
Олександра Олександровича «Адміністративно-процесуальні
провадження у справах, що виникають з виборчих правовідносин» у
навчальний процес юридичного факультету**

Результати кандидатського дисертаційного дослідження Кукоби Олександра Олександровича на тему: «Адміністративно-процесуальні провадження у справах, що виникають з виборчих правовідносин», а саме матеріали розділу 3 «Діяльність судів щодо гарантування дотримання конституції України та законів України під час здійснення виборчого процесу», впроваджені у відповідних лекційних матеріалах і використовуються при підготовці фахівців ОКР «Бакалавр» за напрямом підготовки «Правознавство» та ОКР «Магістр» із спеціальності «Правознавство».

Декан юридичного факультету
кандидат юридичних наук, доцент
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

О. С. Яра